

620

СЕКРЕТ.Ю

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ

DIE LANDWIRTSCHAFT DER UKRAINE

SAMMELWERK REDIGIERT VON PROF. VIKTOR DOMANYTZKYJ

MIT 16 KARTEN IM TEXT

ЗБІРНИК СТАТЕЙ ЗА РЕДАКЦІЄЮ

ПРОФ. ВІКТОРА ДОМАНИЦЬКОГО

З 16 МАПАМИ В ТЕКСТІ

Commission

Сільське Господарство України

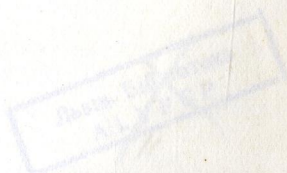
Die Landwirtschaft der Ukraine

Сільське
Господарство
України

Sammlung

herausgegeben von Prof. Viktor Domanytskyj

Mit 16 Karten im Text

1924-1925

Kunst-Verlag Leipzig

Arbeiten der Landwirtschaftlichen Fachkommission

Die Landwirtschaft der Ukraine

Sammelwerk

redigiert von Prof. Viktor Domanytzkyj

Mit 16 Karten im Text

Prag 1942

Kultur-Wissenschaftlicher Verlag UNO

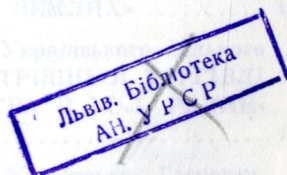
40

Праці Фахової Сільсько-Господарської Комісії

7030

Сільське Господарство України

Збірник статей
за редакцією проф. Віктора Доманицького
з 16 мапами в тексті

Прага 1942

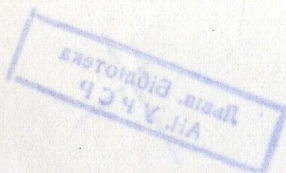
Культурно-Наукове Видавництво УНО

Сільське Die Landwirtschaft України der Ukraine

Sammlung
Verlag

Verlag von Prof. Viktor Domaschewsky
Verlag von Prof. Viktor Domaschewsky

Mit 16 Holzschnitten
Illustrationen

Prat. 1912

„Knihtisk“ Praha XIII.-Vršovice, Sámova 665.

Зміст:

Передмова Голови Правління Видавництва — д-ра М. Галагана.	7
Вступне слово Редактора — проф. Віктора Доманицького.	9
1. Віктор Доманицький, професор соціології на Укр. Вільному Універ. в Празі: «СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ В УМОВАХ НОВОЇ ЄВРОПИ»	17
2. Доц. Арсен Чернявський, кол. доцент Української Господарської Академії в Подєбрадах: «ОГЛЯД ОСОБЛИВОСТЕЙ КЛІМАТУ УКРАЇНИ»	37
3. Проф. вчен. агр. Володимир Чередієв, кол. професор Української Господарської Академії в Подєбрадах: «ҐРУНТИ УКРАЇНИ, ЇХ ПОХОДЖЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ»	51
4. Инж.-агр. Михайло Скидан: «СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ НА ШЛЯХАХ СВОГО РОЗВИТКУ Й ЗАНЕПАДУ»	75
5. Д-р., инж.-хем. Ярослав Дикий, співробітник Брннської Станції Досвідного Інституту Цукрової Промисловости для Чехії та Морави: «РОЗВИТОК ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТИ НА УКРАЇНІ»	91
6. Проф., инж.-хем. Леонід Фролов, кол. професор Української Господарської Академії в Подєбрадах: «ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТИ»	97
7. Доц., инж.-хем. Микола Зайцев, кол. доцент Української Господарської Академії в Подєбрадах: «ОЛІЙНА ТА ОЛІЇ ПЕРЕРОБЛЮЮЧА ПРОМИСЛОВІСТЬ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ»	107
8. Инж.-екон. Микола Храпко, асистент Українського Вільного Університету в Празі: «ОРГАНІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ПРОДУКТАМИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В КОЛ. РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ»	119
9. Проф. Борис Мартос, кол. професор Української Господар. Академії в Подєбрадах: «ВІДБУДОВА УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ»	133
10. Проф. вчен. агр. Кость Мацієвич, кол. професор Української Господар. Академії в Подєбрадах: «ЗАВДАННЯ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇЇ НАПРЯМНІ В ПЕРЕХОДОВИЙ ПЕРІОД»	149
11. Передмова, вступне слово та резюме до всіх статей у німецькій мові	187

Inhalt:

Vorrede der Verlagsleitung. — Dr. M. Galagan.	7
Einleitung des Schriftleiters. — Prof. V. Domanytzkyj	9
1. Viktor Domanytzkyj, Professor der Soziologie an der Ukrainischen Freien Universität in Prag: «DIE LANDWIRTSCHAFT DER UKRAINE IM NEUEUROPÄISCHEN WIRTSCHAFTSYSTEM»	17
2. Doz. Arsen Čerňavskyj, gew. Dozent an der Ukrainischen Wirtsch. Akademie in Podiebrad: «DIE EIGENHEITEN DES KLIMAS DER UKRAINE»	37
3. Prof., gelehrter Agronom, Wolodymyr Tscheredijiw, gew. Prof. an der Ukrainischen Wirtsch. Akademie in Podiebrad: «DIE BÖDEN DER UKRAINE, IHR ENTSTEHEN UND IHRE EIGENHEITEN» ..	51
4. Dipl. Ing. Mychajlo Skydan: «DIE LANDWIRTSCHAFT DER UKRAINE, IHR AUFSTIEG UND NIEDERGANG»	75
5. Dr. Chem. Ing. Jaroslav Dykyj, Mitarbeiter der Brünnner Station der Versuchsanstalt der Zuckerindustrie für Böhmen und Mähren: «DIE ENTWICKLUNG DER ZUCKERINDUSTRIE IN DER UKRAINE» ..	91
6. Prof. Chem. Ing. Leonid Frołow, gew. Prof. an der Ukrainischen Wirtsch. Akademie in Podiebrad: «DIE ORGANISATION DER ZUCKERINDUSTRIE IN DER UKRAINE»	97
7. Doz. Chem. Ing. Mykola Zajcew, gew. Doz. an der Ukrainischen Wirtsch. Akademie in Podiebrad: «ÖLSAMENERZEUGUNG, ÖL- UND ÖLVERWERTUNGSINDUSTRIE IN DER UKRAINE»	107
8. Ökon. Dipl. Ing. Mykola Chrapko, Assistent der Ukrainischen Freien Universität in Prag: «ORGANISATION DES INNENHANDELS MIT LANDWIRTSCHAFTLICHEN PRODUKTEN IN DER EHEM. SOWJET-UKRAINE»	119
9. Prof. Borys Martos, gew. Prof. an der Ukrainischen Wirtsch. Akademie in Podiebrad: «DER WIEDERAUFBAU DES UKRAINISCHEN GENOSSENSCHAFTSWESENS»	133
10. Prof. gelehrter Agronom Kost Matziewytsh, gew. Prof. an der Ukrainischen Wirtsch. Akademie in Podiebrad: «DIE AUFGABEN DER AGRARPOLITIK UND IHRE RICHTLINIEN IN DER ÜBERGANGSPERIODE»	149
11. Vorwort, Einleitung und Zusammenfassung in deutscher Sprache	187

ПЕРЕДМОВА.

Одним із завдань, що їх ставить собі Культурно-Наукове Видавництво УНО, є публікування праць науково-дослідницького характеру з різних ділянок суспільного життя України. Для опрацювання важливіших сучасних проблем цього життя й навітлення актуальних його питань працюють при КНВ фахові комісії, що їх завданням, коли це коротко спрещувати, є наступне: а) перевести необхідні дослідження й ствердити стан поодиноких галузей народного життя України в мент ліквідації комуністичного режиму, б) випрацювати проєкти доцільних заходів і плянів на переходову добу й в) підготувати на час стабілізації відносин проєкти нормативних заходів у поодиноких галузях суспільного життя. Зокрема ж і спеціально завданням фахових комісій є зібрати аргументи щодо необхідності чи базисаности або навпаки недоцільности чи шкідливости переведення в життя певних реформ, заходів, тощо. Зовсім очевидним є, що вищезгадані дослідження, як також і аргументаційний матеріал, мусять бути точні й науково опрацьовані, а це можуть здійснити тільки покликані компетентні фахівці.

Між іншими фаховими комісіями при КНВ існує й розвинула поважну чинність Сільсько-Господарська Комісія. Уповноваженням для цієї комісії є наш учений природник-астроном Віктор Доманицький, звичайний професор соціології на Українському В. Університеті в Празі й колишній керівник катедри спеціального хліборобства на Українській Господарській Академії в Подєбрадах. До участі в роботі С.-Г. Комісії запросив він фахівців у різних ділянках сільсько-господарської науки, що з них де-які є також і досвідченими громадськими астрономами та інженерами-практиками, які довгі роки працювали в умовах українських земель і тому знають докладно українське життя не тільки теоретично, але й практично.

В оцьому першому збірнику, що його випускаємо в світ, поміщено тільки частину опрацьованого в С.-Г. Комісії матеріалу. Особа редактора збірника й його вищезазначені кваліфікації є для нас запорукою, що вибрані для цього збірника статті найбільше й найкраще відповідають потребам сучасної української дійсности.

Думаємо, що опрацьовані в поодиноких статтях збірника теми представляють інтерес не лише для спеціалістів у дотичній галузі науки й практики, але також і для ширших кол українського громадянства, серед якого — не сумніваюся — існує й збільшується інтерес до глибокого й основнішого пізнання української суспільної проблематики.

Надіємся, що цей перший збірник праць С.-Г. Комісії зустріється з прихильною його оцінкою з боку українського громадянства, та знайде численних читачів. Чим скорше він розійдеться й чим біль-

шою буде таким чином матеріальна нам поміч від українського громадянства, тим більше будемо ми мати можливостей випустити в світ дальші подібні публікації. Це буде разом із тим також і моральною підтримкою для наших учених і фахівців, а їх праці тим самим стануть духовим маєтком ширших верств Української Нації.

Ми не потребуємо тут застановлятися над тим, яке значення має для нашої загально-національної справи появлення публікацій подібних до цього збірника. Це прекрасно висвітлює в своєму вступному слові його редактор. Зазначимо тільки, що це вступне слово, як і резюме поміщених у збірнику статей, подається також і в перекладі на німецьку мову з метою уможливити чужинцям ознайомитись із тематикою збірника та з розв'язуванням українськими фахівцями дотичних проблем і питань. З цього ясно виходить, що чим більше буде нас підтримувати українське громадянство, тим більше буде відкриватись можливостей для того, щоб думки наших компетентних представників науки й фахового знання відомі були на міжнародньому форумі. А це є в інтересі нашої національної справи.

З пересвідченням, що українське громадянство належно зрозуміє й оцінить наші дійсні інтенції, випускаємо в світ оцей перший збірник праць Сільсько-Господарської Комісії при Культурно-Науковому Видавництві УНО.

Прага, у жовтні 1941 р.

Д-р М. Г а л а т а н,
Голова Правління КНВ,
Головноуповн. для фахових комісій.

ВСТУПНЕ СЛОВО.

До цього збірника свійчили ті праці українських фахівців з царини сільсько-господарських наук, що були продискутовані й прийняті до друку на засіданнях Сільсько-Господарської Фахової Комісії при Культурно-Науковому Видавництві У. Н. О. в місяцях липні-жовтні 1941 року.

Завдання цього збірника, яким розпочинається публікування праць Сільсько-Господарської Фахової Комісії, а разом із тим і праць усіх Фахових Комісій Культурно-Наукового Видавництва У. Н. О., є передовсім викликати в широких колах української провідної верстви більше, ніж ж дотепер, зацікавлення проблемами українського сільського господарства та української хліборобської верстви, *с. т.* тими проблемами, що нині набирають особливо великого — світової історичного, *а* для української нації — прямо життєвого значення. Сільське господарство — це передовсім один із видів боротьби людини з природою. Фахівці з царини сільського господарства — це ніби старшини в цій боротьбі. І саме на них падав відповідальність за послаблення чи несправне ведення боротьби людини з природою. Але поганим старшиною був би той атрофахівець, що стало мав би на увазі лише свій фронт, що не узгайднював би рівночасно й подій на фронті соціальної боротьби. Старшина завжди мусить бути не лише добрим техніком свого фаху, але й соціологом та психологом. Тим паче це стосується атрофахівця. Бо саме сільське господарство надзвичайно тісно зв'язане з життям і долею хліборобської верстви, яка його провадить і яка в житті кожної нації має ще й інші специфічне значення — значення резерви національних сил і національної еліти. З нього нехліборобські верстви й міста стало черпають нові й нові поповнення, нову здорову кров. Бо, як довели дослідження де Ляпуєжа, Георга Ганзена, Аммона та інших, нехліборобські верстви суть релятивно стерильними (неплідними) та порівнюючи швидко вимирають; велике місто — це завжди цвинтар національних еліт, передовсім — еліти села. Український нарід, на жаль, занадто часто й сильно захоплювався соціальною боротьбою і то — не тільки зовнішньою, але й внутрішньою, яка приводила до зменшення відпору сили нації, — і тоді український нарід попадав у залежність од своїх сусідів. В наслідок цього багаті продукційні сили й можливості українських земель використовувалися неповно; матеріальних дібр творилося релятивно мало; ті, що тво-

рилися, віддавалися чужим чинникам задурно чи по скрайньо низьких цінах, а українській нарід жив на релятивно низькому рівні життєвого стандарту; разом із тим підупадала й висока та оригінальна своєрідна українська культура. Тому нині необхідно усунути все, що роздівнує українську націю; усунути чи бодай злагіднити гостроту соціальної боротьби, а увагу українців скерувати на фронт боротьби з природою, на творення матеріяльних дівр, на піднесення рівня життя, на розбудову своєрідної національної культури.

Ідеї та факти, що подаються в цьому збірнику, без сумніву, допоможуть українському суспільству виробити собі свій власний справний — об'єктивний, науково обґрунтований погляд, свою громадську думку, громадську опінію щодо сучасної української сільсько-господарської дійсности та необхідних з погляду інтересів української нації найближчих заходів сільсько-господарського характеру. Саме в цьому й полягає консолідаційне, організаційне та суспільно-виховне значення цієї збірної праці.

Спеціально для нашої молоді, яка роками виховувалася на часом вельми неглибоких й одірваних од життя статтях з іноді прямо галасливої та несерйозної української преси й звикала до порожньої блискучої фрази, патосу, декламацій, ефектових поз і жєстів, лектура такого роду, як цей збірник, без сумніву, буде мати велике виховне значення: вона буде привчати нашу молодь до думання конкретними категоріями, до роздумування над реальними фактами української дійсности, вона буде розвивати в нашій молоді практичність, глибокість, солідність та обережність за формування своїх заклєчень чи рішень. В цьому сенсі наш збірник є даром старшої генерації української нації теперішній молодим.

В залежності від того, оскільки сильним і глибоким буде його вплив на хід думок і поведінку провідної верстви української нації, можна буде в далекому майбутньому говорити про суспільно-творчу та державно-творчу його ролю. Кажемо: «в далекому майбутньому», бо такого роду оцінку-присуд може винести лише історія, лише прийдешні генерації об'єктивних істориків та соціологів. Ніхто жє із сучасників, якщо він хоче залишитися на ґрунті найбільшій послідовній об'єктивності, не сміє твердити, що його шляхи, його ідеї, його концепції суть єдино справними — непомильними. Про непомильність людини рішає тільки історія. Шляхи та методи праці різних осіб і груп можуть і мусять бути різними, але основна найвища мета для всіх членів нації, якщо це дійсно нація, а не етнографічна маса, мусить бути одна — єдина. І що ширший та глибший зміст цієї найвищої мети, що більше членів нації приймає її за свою, то більша сила й потужність такої нації, то цікавіша й змістовніша її історична доля. Це ще раз підкрєслює конєчність якнайбільшій консолідації нашої многострадаль-

ної нації, особливо, — беручи під увагу цю велику історичну хвилю — на порозі нової, нам ще незнаній, але без сумніву, в а ж л и в о ї в ж и т т і л ю д с т в а д о б и. Ця збірна праця хай буде цеглиною, або, ліпше сказати, — цегменом для скріплення розгойданої та потрісканої будови нашої нації.

Необхідність консолідації української громадської думки, уніфікації поглядів українського суспільства відчувається не лише щодо питань державнополітичних та соціологічних, але — навіть у трактуванні основних тямок сільсько-господарської науки та сільсько-господарської політики, навіть — воюючи ролі сільського господарства й хліборобської верстви в житті нації та людства. У саму тямку «сільське господарство» вкладають часто різний зміст. Є тенденція, напр., у Франції, почасти — й у Німеччині, такі галузі, як лісівництво, ловецтво, рибівництво та рибальство з сільського господарства виділити в окрему галузь. З другого боку є тенденція, напр., у Німеччині, в Італії, включити до тямки «сільське господарство» й виділення населення, проблеми хліборобської верстви, а, навіть, і соціяльну політику на селі. За складання плану праці Сільсько-Господарської Комісії і цього збірника ми клали в основу те розуміння тямки «сільське господарство», яке сконкретизував проф. В. Р. Вільямс: «звичайно під сільським господарством розуміють цілий комплекс виробництва, зв'язаних між собою більш або менш тісною й складною залежністю; цією тямкою охоплюють певний, збудований у певній системі, цикл виробництва — польової господарки, лісівництва, садівництва й городництва, тваринництва й сільсько-господарських технічних виробництв». . . . Спільною рисою чотирьох перших галузей: польової господарки, лісівництва, садівництва й городництва, які можна охопити спільною тямкою «рослинна продукція» чи «рільництво», є те, що вони створюють свої продукти «шляхом синтези їх із простих мінеральних речовин та енергії сонячного проміння за допомогою хлорофілоносної клітини». . . . Спільною рисою тваринництва та с.-г. технічних виробництв є «одержання з продуктів рослинної продукції низки інших органічних речовин». Всі ці галузі сільського господарства мусять бути між собою пов'язані, узгіднені, згармонізовані. І не лише між собою, а й з тими конкретними умовами природничого, економічного, соціяльного та культурно-побутового характеру, за яких сільсько-господарське виробництво доводиться провадити. Ці питання трактує наука про сільсько-господарську економію та організацію сільсько-господарських підприємств.

Спеціально щодо лісівництва на українських землях, то з огляду на атрарне перенаселення країни та специфічність українського підсоння й українського терену воно мусить бути тісніше зв'язаним з іншими галузями сільського господарства, ніж у будь-якій іншій країні. Це тому, що

на українських землях надзвичайно зростає гідрологічна та меліоративна роль лісів. Ліс тут став поважним регулятором континентального підсоння, звогчуючи повітря в сухі періоди року; ліс тут закріплює піски та лесовидні ґрунти, що легко підпадають ерозії водою, якою на них нема лісу. На жаль, в Україні, відсоток лісистості дуже низький — всього 5,5% (р. 1932). Отже — тут необхідно розширити площу лісів, забираючи під них передовсім нежитки та ті абсолютно-лісові житки, які з огляду на земельний голод були обернуті в орну землю низької якості. Крім того, українське село є найбільшим споживачем продуктів лісу й постачником робочої сили в лісах.

Про організовану волю, методику її праці та вплив на сільсько-господарську дійсність країни чи нації вчать нас науки про сільсько-господарську кооперацію, с.-г. політику та громадську атрономію. Ці галузі суспільного життя й с.-г. науки в Україні були вельми розвинені; для української нації вони грали релятивно значно більшу роль, ніж у народів державних, — приблизно таку, як в Ірландії, і тому не диво, що увага редактора та авторів цього збірника скеровується найчастіше саме в цей бік. На жаль, — не так часто й глибоко, якби було треба, а то — з огляду на обмеженість місця.

З вищенаведеного став ясним, що найголовніший виробничий процес у сільському господарстві відбувається не в якихось пристроях чи майстернях, а — в живих хлорофілоносних (у вищих с.-г. рослин) чи безхлорофільних (у бактерій, грибів і с.-г. тварин) організмах. В зв'язку з цим ціла низка особливостей, характеристичних для індустрії, в сільському господарстві не можуть мати місця: тут не може бути такої, як в індустрії, централізації виробництва, рівномірного розкладу праці по добах року, спеціалізації праці, тощо. Рівнож і сільсько-господарські машини та знаряддя в сільському господарстві мають зовсім інше значення, ніж в індустрії: в сільському господарстві вони виконують роль лише допоміжних та транспортних засобів — таку, як в індустрії — шинки, безконечні паси, транспортери, тощо. Бо ж головним пристроєм у сільсько-господарському виробництві все залишається жива клітина. В зв'язку з цим є помилковим і безпідставним одностороннє непоміркване запровадження тракторизації, моторизації та механізації сільського господарства. Жива клітина для свого нормального функціонування дуже часто потребує зовсім не цього, а припливу якогось іншого фактору: води, повітря, тепла, світла, мінерального відживлення, органічних речовин (безхлорофільна клітина), тощо. Тяглові сільсько-господарські тварини в сільському господарстві суть не лише продуцентами механічної енергії, але й продуцентами необхідних для сільсько-господарських рослин органічних погноїв, мо-

лока й мяса, вовни й шкіряної сировини, а рівночасно — і споживачами та трансформаціями в їдпаді в рослинній продукції та сільсько-господарських технічних підприємств. Тому тракторизація, моторизація та механізація в сільському господарстві мають певні межі, що визначаються характером системи хліборобства, культур і галузь сільського господарства, характером ґрунтів і підсоння, тощо. Наприклад, у цукрово-буякових та картопляних районах ці межі значно вузчі, ніж у районах зернових (збіжжєвих). Взагалі роля поодиноких первнів сільсько-господарського виробництва, його галузь і культур є значно складнішою й многограннішою, ніж на перший погляд здається. Сільське господарство є найскладнішим і найделікатнішим з усіх виробництв, бо ж головні процеси в ньому суть процеси біологічні, замало ще людиною простудійовані.

Не менш складним і делікатним є — життя хліборобської верстви. Одною з центральних проблем соціології села й міста, що цими питаннями займається, є питання про «пролетаризацію» хліборобської верстви, с. т. про звільнення хлібороба від володіння землею чи нерухомим майном взагалі, бо, мовляв, воно вляже — прикріплює людину до певного місця. Ще в 60—80 роках XIX століття на Сході Європи виступили з прилюдними працями поважні вчені — економісти, соціологи, як от Герцен, Чернишевський, Вольський, Тентоборський, князь Васильчиков, які рішучо поставилися проти «пролетаризації» селянина. На їхню думку звільнення людини від нерухомої власності відбивається надзвичайно негативно на її фізичних і духових властивостях: робить її фізично й духово здегенерованою, схильною до радикальних ідей, до соціальних конфліктів і вибухів, тощо. Майже до тих самих висновків у Західній Європі й Америці прийшли Песталоцці, Фелленберг, Роберт Оуен, Фур'є, де Ляуж, Георг Ганзен, Аммон, Карло Тейлор, Пітірім Сорокін та ін. Крім того, село й селянство скрізь і завжди в найбільшій мірі віками схоронювало первні оригінальні національні культури, — національні риси та традиції, — національне обличчя народів. Пролетаризація селянина неминує веде до денационалізації, до втрати національного обличчя, до набуття «інтернаціонального обличчя» народів. Під цим оглядом не витримує критики ані надмірне однобоке стремління до створення великих сільсько-господарських підприємств — усе одно яких: колективних, державних чи приватних-капіталістичних, бо великі сільсько-господарські підприємства збільшують кадри сільсько-господарських робітників та неможливі господарів, ані — однобоке поборювання індивідуальних карлуватих господарств, бо це збільшує кадри індустріального пролетаріату. Навіть тяжке життя незалежного господаря на карлуватому й нежиттєздатному господарстві, з погляду соціолога й націоналога, є доцільнішим, ніж матеріально забезпечене й вдоволене життя пролетаря у великому місті. А вже комбінована праця на карлуватому господарстві з рівнобіжним

розвитком на селі індустрії сільсько-господарської, хатньої та оброблюючої сезонної (децентралізована індустріалізація, рурбанізм) вважались нині за ідеальну форму життя й праці людини (спроби Форда в Америці, Баті в Чехії, Шреберовські робітничі міста в Західній і Середній Європі).

Ідея індивідуального трудового господарства, яку в свій час сміло й жертвенно боронили лише одиниці, як от де-Сімонді та Прудон, відтак — набула більше прихильників, як от Брентано, Давід, Герц, а в наші часи — Ляур, Лярсен, Брдік, Зомбарт, Чаянов, Челінцев, Макаров, Мацієвич та інші, і на сьогодні рішуче перемогла та заняла панівну позицію. Як під оглядом народньо-господарським, так і під оглядом соціологічним, ця форма господарювання виявилася як найліпша.

Наймолодшою галуззю сільсько-господарської науки є, без сумніву, соціальна політика на селі. Соціальна політика в місті дістала міцну теоретичну базу після р. 1872, коли в Німеччині група поважних учених (Шмолер, фон Шеєль, Шенберт, Гельд, Нассе) створила «Союз для соціальної політики» («Verein für Sozialpolitik»); з українських учених його членом був проф. Українського Вільного Університету в Празі Др. О. Ейхельман). З того часу в царині фізичної й духовної асанації людности в містах зроблено було дуже багато. Але аж значно менше — для населення сіл. Це примусило низку ідейних людей з особливою енергією дбати про «добро та побут села» («ländliche Wohlfahrts- und Heimats- Pflege»), як от, напр. Грундтвіт та Кольд у Данії, Гайнріх Зонрей (Sohnrey) — в Німеччині, de- Vuyst — у Бельгії, Plunkett — в Ірландії, та ін. Цей громадський рух розвинувся здебільшого вже в ХХ ст. — і то переважно як боротьба зі втечкою (екзодусом) населення з сіл до міст в індустріальних країнах. В умовах атрарних країн цей рух рівнож є конечним, але причини його розвитку мусять там бути інші — турбота про духове й фізичне здоровля головного резерву національних сил і національної еліти, про асанацію нації. Під цим оглядом дуже багато зроблено впродовж останніх років у Німеччині та в Італії. Новітнє законодавство про землю та селянство в обох цих країнах переслідує саме цю мету. Праця таких організацій, як «Kraft durch Freude» («Сила через радість з життя») в Німеччині та «Dopolavoro» («По праці») — в Італії, рівнож скерована в цьому напрямку. Це не значить, що треба все це негайно й безкритично пересадити на український, цілковито відмінний, ґрунт. Але це значить, що треба все це пильно й глибоко простудіювати й вибрати з нього те, що могло б бути корисним у специфічних умовах українського життя.

Обмеженість місця в цьому збірнику не дозволила проаналізувати всі умови й особливості, галузі й проблеми українського сільського господарства та української хліборобської верстви й до кожної з них намітити найбільшчі завдання та напрямні сільсько-господарської політики. Зроблено це в ньому до певної міри фрагментарно — бодай для

деяких умов та особливостей, галузь і проблем. Але головне стремління редактора й авторів — змалювати ті умови й особливості українського сільського господарства, що відрізняють його від сільського господарства сусідніх етнографічних територій, а в той же час і з умовляють специфічний характер завдань та напрямних с.-г. політики в переходову добу, — змалювати специфічні умови місця й менту, більш-менш здійснилося, хоч і не в такій мірі, як думалося та хотілося.

Не пощастило здійснити й інший замір редактора та авторів — дати образ сільського господарства для України в таких егрانیцях, які визначались би на підставі її етнографічних і геополітичних даних (територія приблизно з 53,612 тисяч душ населення; з того українців — біля 37.403.000 душ). Опрацювання матеріалів у таких межах потребувало б значного часу, а мало б що змінило в тих характеристиках і заключеннях, які робляться на підставі даних, опрацьованих для української етнографічної території чи тільки для території колишньої У. Р. С. Р. Щоб не затримувати виходу в світ цього збірника, — довелося користуватися го то в и м у же матеріалом, відкладаючи свій замір на якийсь час.

У своє оправдання редактор і автори статтей можуть зазначити, що працювати їм довелося за вельми тяжких моральних і матеріальних умов. Наспих, — протягом трьох місяців, принагідними силами з принагідних матеріалів довелося створити те, що в інших народів творять роками спеціальні дослідчі інститути зо спеціальним фаховим персоналом, який працює виключно над дослідженням визначених йому проблем. А між тим об'єкт дослідження, — сільське господарство й хліборобська верства України, є надзвичайно складним і своєрідним — з безліччю незнаних ще в науці явищ, умов, темпів, особливостей. Для ілюстрації, поминаючи специфічні особливості степових формацій — підсоння, трунтів, флори, фауни, пригадаємо читачам хочби такий феномен, як урбанізація У. Р. С. Р. на трунті централізованої індустріалізації країни, що її перевела більшовицька влада в р. р. 1926—1941. Порівняння даних перепису з р. 1939 з даними такого ж перепису з р. 1926 показує, що українське село в цих роках відпустило на знищення, на виселення за межі У. Р. С. Р. та до міст У. Р. С. Р. цілий свій природній приріст за 12 літ (біля 6 міл. душ) та ще до того майже 4 міл. з вихідного числа населення (1926 р.), — разом біля 10 міл. душ або 42,25% сільського населення 1926 р. На р. 1939 міське населення творило вже 36,2%, а сільське — лише 63,8% цілого населення У. Р. С. Р. Особливо інтенсивно йшла урбанізація в вугляно-металургійному районі — на просторі між Кривим Рогом і Ворошиловградом (Луганськом). Зрозуміло, що це є й надзвичайно радикальна зміна комплексу умов сільського господарства У. Р. С. Р. Другою такою зміною була примусова масова колективізація, тракторизація та механізація сільського господарства У. Р. С. Р. в р. р. 1928—1933.

Нарешті, сучасна економічна блокада континентальної Європи, хоч і не є новиною (Наполеон), але на початку XIX ст. континентальна Європа не була так перелюднена й економічно залежна від заокеанського й колоніального господарства, як нині. Тому сільське господарство України в цій новій ситуації дістає цілковито інші завдання, ніж ті, які воно колибудь діставало від зовнішніх ринків.

На цьому місці дозволяю собі висловити щирю подяку Культурно-Науковому Видавництву У. Н. О. і Голові Правління його — д-ру М. Галатанові передовсім за уможливлення видання цього збірника, проф. д-р. В. Кубійовичеві за дозвіл ілюструвати збірник малюнками з його праць (мапи ч. ч. 1—3, 5—8, 11 та 13—16), всім авторам цього збірника та всім членам Фахової Сільськ.-Госп. Комісії, що взяли участь в опрацюванні матеріалу до цього збірника.

В надії, що українське суспільство зрозуміє й спрavedливо оцінить старання та значення цієї першої збірної праці С.-Г. Комісії, особливо — беручи під увагу поспіх з її виготовленням, віддаю її до прилюдного вжитку на добро й користь української нації.

Прага, 12. жовтня р. 1941.

Редактор.

Віктор Доманицький,

звич. проф. соціології на Укр. В. Університеті в Празі,
к. керівник катедри спец. хліборобства на Укр. Госп.
Академії в Подебрадах.

Сільське господарство України в умовах нової Європи.

Viktor Domanytzkyj, Prof. der Soziologie an der Ukr. Freien Univ. in Prag: „Die Landwirtschaft der Ukraine im Neu europäischen Wirtschaftssystem“.

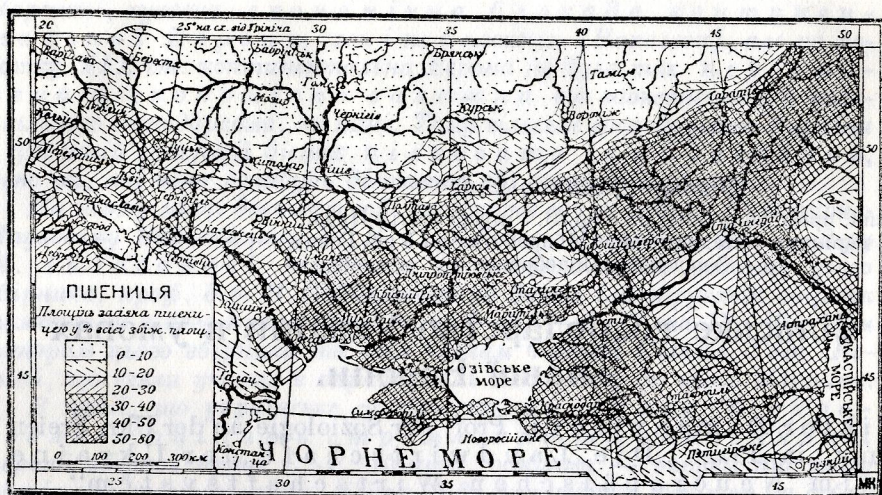
Після звільнення українських земель від комуністичного режиму й встановлення на них воєнного управління ці землі автоматично включаються в систему Нової Європи.

Повстає питання: які ж наслідки господарського, соціального та культурно-побутового характеру може принести реалізація ідеї Нової Європи взагалі та включення в неї України — спеціально?

Реалізація ідеї Нової Європи під оглядом господарським без сумніву викличе в усіх її країнах заміну стремлінь до національної автаркії, до національної самовистарчальности, стремлінням до створення всеєвропейського континентального господарства, — так само автарктичного, незалежного від колоніального та заокеанського господарства, але вже з ширшими можливостями, з ширшим діапазоном продукційних сил. З огляду на характер нового економічного ладу (Нової Європи) це господарство не буде вільним — воно буде «регульованим»,¹⁾ хоча в різних країнах Нової Європи сила (інтенсивність) цього державного регулювання та його методи без сумніву будуть неоднакові. Зокрема для України треба випрацювати та застосувати такі спеціальні методи пропаганди та економічної політики, щоб між регулюванням і дійсним продукційним процесом установилася в найвищій мірі ефектовна рівновага.

У зв'язку з цим Україні доведеться сильно перебудувати своє дотеперішнє господарство, пристосоване до потреб радянської-євразійської системи з її скрайньо націоналізованим (етатизованим) і централізованим господарством. Зокрема без сумніву наступить значно повніше використання продукційних сил та можливостей

¹⁾ Д-р Я. Падох: «Шлях великонімецької заграничної господарки» — реферат викладів на курсах «За Нову Европу» в Берліні 1941 р. — «Краківські Вісті» ч. 183 (338) з дня 21. 8. 1941; рівнож його реферат в «Кр. Вісті» ч. ч.: 165, 170, 173, 175, 176 і 182.

М а п а ч. 1. Засіви пшениці (озимої і ярої разом) на українських землях.

України, а в багатьох галузях їй доведеться заповнити, бодай частково, те порожнє місце, що створилося на ринках континентальної Європи в наслідок економічної блокади її, і то з огляду на обставини воєнного часу зробити перебудову господарства України необхідно в найкоротший — можливий час.

Перейдемо до огляду перспектив с.-господарства України.

Домінуючою над усіма культурами на Україні є нині к у л ь т у р а п ш е н и ц і. (Див. мапу ч. 1.) Року 1936 під культурою пшениці було в к. У. Р. С. Р. (під озимою й ярою разом) — 7.288.400 га, або 28% усієї посівної площі.²⁾ Нема підстав думати, що домінуюче значення цієї культури в умовах Нової Європи зменшилося б; навпаки — можна думати, що посівна площа під цією культурою буде розширюватися за рахунок посівної площі жита, вівса та ячменю; разом з тим, без сумніву, далі буде звужуватися посівна площа під ярою — менш врожайною пшеницею, а розширюватися — під озимою — більш врожайною та більш чутливою на всі агрокультурні заходи. Головна ж увага української агрономії має бути скерована не стільки в бік еволюції посівплощі пшениці, скільки — в бік піднесення її врожаїв (зборів) з 1 га.

На решту зернових та стручкових припадало р. 1936. 45% посівплощі; на технічні культури — 9%; на кормові — рівнож 9%; на баштанні, городні та інші — також 9%. Стремлінням української агрономії буде й далі розширювати посівплощу під кукурудзою, стручковими, технічними, баштаними, городніми, садовими та кормовими рослинами, а натомість звужувати посівплощу під житом, вівсом та ячменем. Поширення посівплощі кукурудзи та проса сприяє розвитку птахівництва й свинарства, а по-

²⁾ «МТС и колхозы в 1936 году» — статист. сборник. Москва. 1937, стр. 398.

ширення площі незбіжових ентомофільних рослин створює блискучу кон'юнктуру для п а с і ш н и ц т в а, яке, подібно як у Північній Америці, може після своєї долі народньо-господарського доходу стати на третє — четверте місце між галузями сільського господарства, — якщо оцінювати бджолу і як транспортера пилку та запилювача с.-г. рослин.

Але огляд культур України ліпше робити для кожної з її природничих зон — Корінного Степу, Лісостепу (передстепу) та Полісся, починаючи з найдалі висунутих на південь: Кубані та Корінного Степу України. Степові формації різного ступня виявлення грають в житті українського народу дуже велику — домінуючу роль, що кладе свою глибоку печать на всі вияви господарського й соціального ладу, духа, культури. Характеристичною особливістю степових формацій є несталість підсоння, великі хилитання, великі амплітуди щодо вогкості, тепла, захмарености неба, інсоляції, тощо. Майже кожного четвертого року настає в степу т. зв. «п о с у х а», а майже кожного одинадцятого року — велика «п о с у х а». Тоді врожаї с.-г. рослин знижуються, або гинуть; за браком корму вирізуються або гинуть с.-г. тварини, і сільське господарство руйнується, або й зовсім зникає. Тому можна говорити про несталість сільського господарства в степу.³⁾

З технічних культур Корінного Степу одною з найцінніших для Нової Європи є к у л ь т у р а б а в о в н я н н и к а, яка дає сирівець і для текстильної, і для хемічної, і для олійної промисловости (р. 1938 добувалося з насіння бавовняника 18% світової продукції олії). На Україні — в причорноморській полосі упрляють нині по-над 500.000 га бавовняника (р. 1936 було під ним 192.700 га, або 1% цілої посівної площі к. У. Р. С. Р.)⁴⁾, але є повна можливість цю площу значно розширити, хоча собівартість української бавовни покищо дуже висока з огляду на низькі врожаї (збори) з 1 га. Напр., в постанові Р. Н. К. к. У. Р. С. Р. з дня 16. 3. 1935 р. говориться: «§ 2. Виходячи з досвіду роботи по бавовнику, встановити таке завдання по врожайності бавовни — сирцю: на 1935 р. — 2,8 ц. з га, на 1936 р. — 3,2 ц. з га, і на 1937 р. — 3,6 ц. з га».⁵⁾ Одначе те саме джерело («Бавовник на Україні») зазначає далеко вищі врожаї бавовни — сирцю з 1 га, напр., р. 1931 в Бериславському районі (Одещина) з площі 486 га пересічно по 10,5 ц. з 1 га, р. 1934 колгосп «Комінтерн», Голопристанського району дав по 11,7 ц. з 120 га збиральної площі.⁶⁾

Редактори цієї книжки слушно завважають, що «при вчасному сіянні, старанному і вчасному обробітку, механізації межирядної культивуації бавовника,⁷⁾ зібрані без втрат та сушіння післямороз-

³⁾ Віктор Доманицький: «Проблема організації сталого господарства в степу». Подєбради. 1926.

⁴⁾ «МТС и колхозы в 1936 году» . . . стр. 398.

⁵⁾ «Бавовник на Україні». Київ-Харків. 1935, стор. 6.

⁶⁾ Там же, стр. 6 та 7.

⁷⁾ Тут велику послугу може принести мала моторова фреза німецької фабрики Сіменса, пристосована до межирядкової культивуації городніх культур.

ного збору сирцю і коробочок, — бавовносієйні колгоспи України можуть забезпечити високий урожай бавовника» . . .⁸⁾

Другою вельми цінною для Нової Європи технічною культурою Кубані й Корінного Степу є культура сої, — рослини під багатьма оглядами надзвичайно важливої: насіння сої дає олію (р. 1938 зі сої здобувалося 9% світової продукції олії); зі соєвих макухів робиться соєва мука, — надзвичайно багата на білки і то такі, що за своїм фізіологічним впливом дорівнюють білкам тваринного походження (єдина з усіх рослин!); зі соєвої муки можна робити соєве молоко, сири, соси, підливи, тощо; бактерії на корінні сої фіксують азот повітря й ним збагачують ґрунт; нарешті, коріння сої в дуже сильній мірі поліпшує будову ґрунту (робить його горюкуватим), що знову приводить до найліпших умов водноповітряного режиму і до вельми інтенсивних мікробіологічних процесів у ґрунті, — корисних для наступних с.-г. культур. Культура сої на Кубані й в Україні — в цілому Корінному Степу (Одещина, Херсонщина, Дніпропетрівщина, Таврія, Донеччина) може надзвичайно розширитися й може спричинитися до не абиякого підвищення врожайності українських степових ґрунтів.

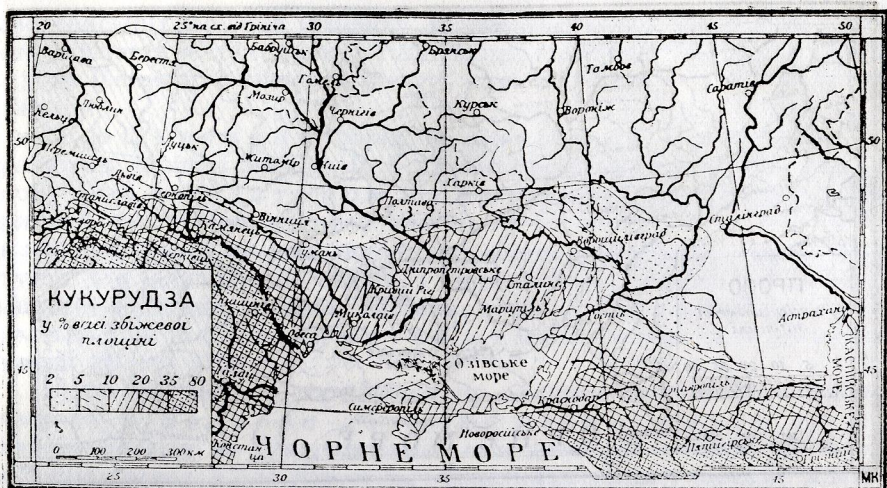
Далі — культура соняшника, яка дає сирівець для олійної промисловости (р. 1937 з насіння соняшника здобувалося 5,3% світової продукції олії), добрі макухи, а в степу ще й паливо (бадилля, головки) та попіл — сирівець для виробу карбонату калію (K_2CO_3), є на Кубані та в Україні традиційною, а за часів радянської влади дуже розширилася (р. 1928. лише в Україні 1.269.100 га, р. 1934 — 815.900 га, р. 1936 — 692.600 га); вона має всі дані для того, щоб в умовах Нової Європи відновити свою посівну площу з р. 1928. (відтак навмисно зменшену московською владою к. С. Р. С. Р.), а може й перевищити її, бо насіння соняшника (як і сої) може в значній мірі замінити бурські оріхи (арахіс), кокосові оріхи та пальмові ядра, що масово ввозилися до Європи з інших частин світу.

З олійних культур меншого значення, але також важливих, суть: культура ріцинусу (незамерзаючий олій для аероплянів), арахісу, сезаму (кунжуту) та перілли. Всі ці культури, яко тепло — й світлолюбні, можливі лише в Корінному Степу та на Кубані.

Середня Європа вавжди імпортувала багато білків рослинного походження. Під цим оглядом на Кубані та в Корінному Степу України є вельми сприятливі умови для розширення культур фасолі та нуту (*Cicer arietinum*), який культивують у широкому розмірі в Індії. Обидві рослини в умовах України майже не мають шкідників з царства комах і тому дають тут високі врожаї високоякісного насіння.

Дуже важливою культурою Корінного Степу України та Кубані є культура кукурудзи, з зерна якої робиться мука, з кілець-ростків душиться олія, а стебла суть сирівцем для хемічної про-

⁸⁾ Там же, стор. 6—7.

Мапа ч. 2. Засіви кукурудзи на українських землях.

мисловости; крім того, вона вичищує землю від бурянів, що за час більшовицької влади сильно розмножилися на полях України; як показали багаторічні досвіди «мережі досвідних участків півдня та південного сходу Росії» під керівництвом В. В. Таланова в р. р. 1909—1917, кукурудза тут (навіть у роки «посухи») може давати дуже високі врожаї, напр., пересічно на Хоперському участку (Північ Донської Области) — 18,5 ц. з 1 га, на Краснодарському досвід. участку 48,75 ц. з 1 га, — це для американських зубовидних сортів; для місцевих (Чінквантіно, Грушівська) — о 23—38% нижчі. На підставі цих досвідів В. В. Таланов дав картограму, в якій наведені кордони північної межі кукурудзи та 8 районів розповсюдження й урожайності сортів кукурудзи, що відрізняються, крім того, й деякими особливостями в методах її управи.⁹⁾ Посівна площа під кукурудзою на Україні сягнула р. 1936. площі в 962.500 га, але можливості для розширення цієї культури ще дуже великі, особливо якщо взяти під увагу можливість механізації управи цієї рослини. (Див. мапу ч. 2).

Все ж основними польовими культурами Корінного Степу є яра пшениця, ячмінь (р. 1936. в цілій У. С. Р. Р. в колгоспах 2.451.100 га) та просо (р. 1928 — в цілій У. С. Р. Р. — 1.591.500 га; р. 1934 — 1.873.600 га, а р. 1936. лише в колгоспах. — 411.900 га).¹⁰⁾ Просо є рослиною дуже посуховитривалою (див. мапу ч. 3), але воно не могло мати значення в колективізованому господарстві; навпаки воно має величезне значення в індивідуальному трудовому господарстві: зі зерна робиться пшоно, що йде на виготовлення пшоняної каші й має в собі такі вітаміни, яких не мають інші зернові (збіжжєві) рослини; зерно й пшоно є знаменитим — при-

⁹⁾ Под редакцією В. В. Таланова: «Селекция и семеноводство в С. С. С. Р.». Москва. 1924. стр. 245—249.

¹⁰⁾ «МТС и колхозы в 1936 году»... стр. 399; «Народное хозяйство СССР». Київ. 1935, стор. 220—221.

Мапа ч. 3. Засіви проса на українських землях.

родним кормом для птиці, особливо — для курей; луска та полова (парена) є добрим кормом для свиней; просяна солома за своєю відкивною якістю (для рогатої худоби, але не для коней) дорівнює доброму сіну з лук. Тому за переходу до індивідуальної трудової господарки просо відвоює назад втрачену посівплощу, тим паче, що посів його широкорядковим посівом і просапуювання міжрядь (руками чи фрезою) дає можливість збирати дуже високі врожаї з 1 га (30—50 ц. з 1 га). Зусилля української агрономії треба скерувати в бік поширення посівплощі й піднесення врожайності проса, особливо беручи на увагу конечне розширення на Україні птахівництва.

Нарешті в Корінному Степу є надзвичайно сприятливі умови для плекання багаторічних (кавуни, дині, огірки, гарбузи) та городніх рослин, рівнож як і рослин садових. Поле, на якому плекають кавуни та дині, зветься на Україні «багтан»; звичайно це не буває чиста культура самих кавунів чи динь, а — культура комбінована: поміж рядами кавунів та динь культивують фасолу, нут (*Cicer arietinum*), кукурудзу, сорго (*Sorghum vulgare* — *Holkus Sorgh.*), соняшник, тощо; тому гарбузові рослини зветь на Україні «багтанними»; посівна площа багтанних і городніх культур розширилася в к. У. Р. С. Р. з 206.200 га р. 1913 на 960.100 га р. 1934. На цій базі швидко може бути розбудований як експорт свіжої садовини, кавунів, динь та городини, так і велика овочево-консервна промисловість. Особливо велике значення матимуть зіллясті рослини однолітні та багаторічні (кавуни, дині, полуниці, суніці), а з садових ті, що зачинають родити в ранньому віці (абрикоси — мірабелі, броскви, ягідні кущі). Спеціально культура кавунів, з огляду на наявність сортів з твердою шкурою й ніжним, соковитим та солодким мякушем, як от, напр. «Побідник Крима», без сумніву, знає раптового й великого розширення, бо в цей спосіб легко можна вирівняти недостачу колоніальних та

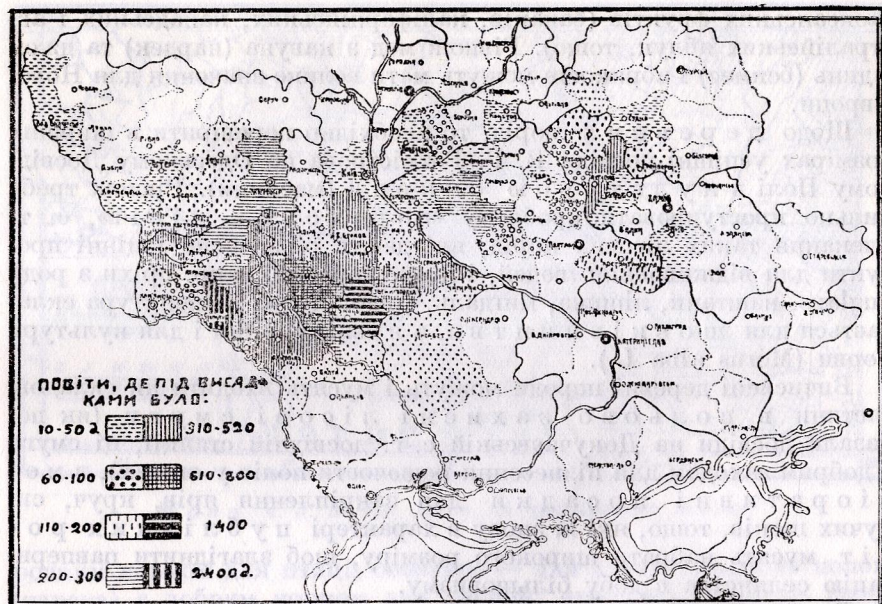
заокеанських фруктів (бананів, каліфорнійських, канадських і австралійських яблук, тощо). Рівнож мед з кавуна (нардек) та джем з динь (бекмес) і абрикосів можуть мати велике значення для Нової Європи.

Щодо деревних порід, то необхідно перевірити в ширших розмірах успішні досвіди В. Г. Ротмістрова на Одеському Досвідному Полі з культурою оливки (маслини). Рівнож треба пильно простудіювати проблему «горіхових лісів», с. т. плекання таких лісових порід, які дають рівночасно і цінні продукти для відживлення людей, і цінне деревно, напр. оріхи з роду *Juglans*, каштани, ліщина, мигдаль, тощо. Добра кон'юнктура складається для шовківництва, а в зв'язку з ним і для культури морви (*Morus alba* L.).

Вичислені деревні породи можуть і мусять входити як складові частини в польово-захисні лісові смуги (як показали досвіди на Докучаєвській с.-г. досвідній станції, ці смуги є добрим заходом для піднесення родючості полів у степах), в меліоративні посадки для закріплення ярів, круч, сипучих пісків, тощо, які ж знову в характері публічних робіт мусять набрати широкого розміру, щоб злагодити павперизацію селянства в добу більшовизму.

Все це торкалось переважно районів з найбільшою кількістю тепла та безхмарних днів, з найбільшою інсоляцією, а в той же час районів найсухіших (300—450 м. м. опадів річно), с. т. Корінного Степу та Кубані. Ґрунти тут переважно чорноземи.

Другою зоною України — на північ від Корінного Степу є зона Лісостепу, що характеризується вже більшою вогкістю (450—550 м. м. опадів річно), більшою хмарністю та меншою інсоляцією, як рівнож значним поширенням деградованих ґрунтів (деградованих чорноземів, сірих лісових глин, суглинків, супісків). В лісостепу України головними культурами суть: озима пшениця, озиме жито, овес, ячмінь, а з технічних — культура цукрових буряків (р. 1936 — було 864.700 га); на цій базі розвинулася потужна цукроварська промисловість, що перед світовою війною 1914—1918 р. р. давала біля 15% народногосподарського доходу України. Тут же знаходимо надзвичайно сприятливі умови для продукції насіння цукрових буряків — культури у вищій мірі інтенсивної та працемісткої, що не лише задовольняла потреби українського бурякосіяння, але й давала великі лишки насіння на експорт до Європи та Америки (експорт перевищував імпорт р. 1911 о 178.000 ц., р. 1913 — о 116.000 ц.). Це примусило великі насіньові фірми Німеччини, як от Рабетте та Гізеке, бр. Діппе, Гайне та інш., відчинити на Україні свої філіялки, а фірма Рабетте та Гізеке, що тримала в своїх руках 50% світової торгівлі цукрово-буряковим насінням, збудувала в м. Вінниці (Поділля) завод для чищення цукрово-бурякового насіння на 100.000 ц. річної продукції. Найбільша площа під цукрово-буряковими висадками була р. 1914 — 33.000 га, а урожай (збір) того ж року був 400.000 ц. До 1914 р. ця культура була найбільше поширена на Поділлі, але за час війни та радянської влади пересу-

М а п а ч. 4. Площа під висадками цукрових буряків на українських землях р. 1918.

нулась на Полтавщину, Харківщину, Вороніжчину, де сухіше і де на-
сіння не потребує штучних заходів для його сушення (див. мапу ч. 4).

З дальших технічних рослин Північної України треба відмітити:
1) б а р а б о л ю (картоплю) для технічних цілей (площа під кар-
топлею взагалі зростає у к. У. Р. С. Р. з 620.000 га р. 1913 на 958.600
га р. 1934) — (див. мапу ч. 5); 2) л е н - д о в г у н е ц ь (на волокно

М а п а ч. 5. Площа під бараболою (картоплею) на українських землях.

— типу Ризького льну), якого було р. 1934 — 54.000 га, а р. 1936 вже аж 102.400 га (лише в колгоспах — 101.900 га); поруч з тим 3) культуру конопель, що р. 1928 займала площу 171.000 га, а р. 1934 звузилась до 95.000 га — всього олійно-прадівняних цього типу — р. 1934 було 149.400 га; 4) культуру тютюну — махорки, площа під якими (в цілій к. У. Р. С. Р.) р. 1934 сягала: тютюну — 11.000 га, махорки — 35.700 га, — разом 46.700 га. Ці культури мають всі дані для того, щоб поширюватись та поліпшуватись.

В кінці XIX ст. в західній частині лісостепу України велике значення мала культура озимого рапсу, що давала сирівець для олійної промисловости. З огляду на розмноження шкідників тваринного походження, вибагливість рапсу на ґрунт і спад цін під впливом інвазії колоніальних і заокеанських олійних сирівців цю культуру на Україні майже залишили. Нині для неї створюється добра кон'юнктура, спеціально — в лісостепу України.

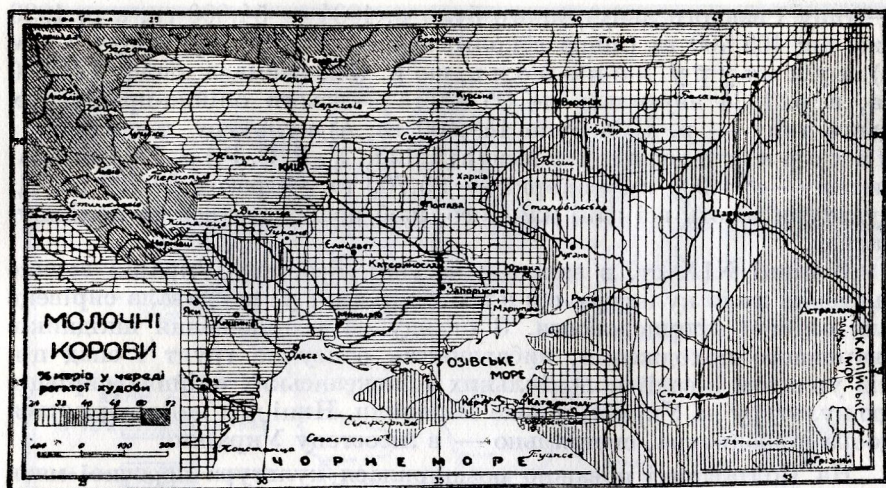
На Полтавщині поважно розширилася культура перечної м'яти (*Mentha piperita*), етерово-оліюватих та лікарських рослин. В м. Лубні давно вже існує досвідна станція лікарських рослин, що має поважні досягнення.

Під оглядом білків рослинного походження Західний Лісостеп України (губ. Волинь, Київ, Поділля) давав для Німеччини перед початком війни 1914 р. великі кількості гороху зеленого («Фольгера», «Рихлік») та жовтого («Вікторія»), сочевиці, фасолі, та бобу. Існують тут райони, де горох з невідомих причин зовсім не ушкоджується гороховим жучком (*Bruchus pisi*). З них є можливість одержувати високоякісне насіння гороху, й там ця культура мала б зайняти домінуюче місце.

При північній межі лісостепу (а почасти переходить і в дальшу на північ зону — Полісся) розташувалася культура двоукосної червоної конюшини, що дає не лише траву та сіно, але й високої якості експортне насіння, знане й улюблене в Європі; крім того, ця рослина на ґрунтах західного й північного лісостепу фіксує багато повітряного азоту й сильно поліпшує структуру ґрунту. Під цією культурою була р. 1936 поважна площа — 468.600 га (лише в колгоспах — 361.900 га). Посіви конюшини на Україні поширені переважно у Вінницькій, Київській, та Чернігівській області; особливо насичена конюшиною західня частина Вінницької області. Найбільш урожайною є конюшина рівнож у згаданих областях. Зусилля агрономії мають бути скеровані на те, щоб насиченість конюшиною в сприятливих для неї районах збільшилась та щоб поставити там цю культуру в найліпші умови зросту.¹¹⁾

В лісостепу України знаходяться й найголовніші садові райони: Подільський яблушно-сливяний, Мошурівсько-Поташський (на Уманщині) — яблушно-черешневий, Лисянсько-Моринецький (на Звенигородщині) — сливяний, Опішнянський — сливяний на Полтавщині, тощо. Для всіх них складається тепер дуже сприятлива кон'юнктура.

¹¹⁾ І. С. Травин: «Клевер У. Р. С. Р.». Київ—Харків. 1935.

М а п а ч. 6. Відсоток корів у череді великої рогатої худоби на україн. землях.

Протягом останніх десяти літ в Україні влада поширювала культуру кавчуконосних рослин «кок-сагіс», «тау-сагіс», що походять з Середньої Азії. Ближчих даних про ці рослини не маємо, але все говорить за те, що вони в задовольняючий спосіб вирішують проблему кавчуку в умовах блокованої Європи. Посівна площа цих рослин згідно з планом на р. 1941 мала сягати декількох тисяч га.

У вогкому Поліссі України (по-над 550 м.м. опадів річно) вельми цінними культурами, крім збіжкових та стручкових, суть культури (вже відмічені й для північного лісостепу): 1) б а р а б о л і (на цій базі, — гуральнича, крохмальна й декстринова промисловість); 2) червоної конюшини та 3) гречки, що дає дуже цінні крупи (має специфічні вітаміни), борошно й є знаменитим медодаєм. Посівна площа гречки в цілій к. У. Р. С. Р. (лише в колгоспах) р. 1936 була 602.800 га. Яко підсобні до цих культур необхідно поширити тут культури солодкого люпину та сераделі (дані Новомиргівської та Радомишлянської с. - г. дослідних станцій). Крім того, в Поліссі є багато випасів та лук, які, однак, потребують меліоративних заходів; після цього з'явилася б тут поважна база для молочної господарки, спеціально для масового виробу масла й сирів (як знаменито вміють українці опанувати цю галузь с.-г. промисловости, — це довів блискучий розвиток молочарської кооперації в Галичині на чолі з її центром «Маслосоюз»).

Щодо продукції тваринних білків і товщів, то крім молочної господарки (див. мапу ч. 6), можна було б порівнюючи легко й швидко відродити птахівництво, закладаючи великі ферми курей з великими інкубаторами та штучними квочками, що могли б давати курчат круглий рік, без огляду на пору року (такі спроби були переведені в Німеччині та в Австрії в часах світо-

вої війни 1914—1918 р. р.). До тої війни народньогосподарський дохід од птахівництва на Україні майже дорівнював народньогосподарському доходу від рогатої худоби.¹²⁾ В районах близьких до річок, озер, ставків створюється добра конюнктура для плекання та відгодівлі гусей і качок.

Далі порівнюючи легко й швидко можна відродити свинарство (р. 1935 було свиней 4.734.700, а р. 1928 — 6.962.900). Це дало б працю беконарням України, що побудовані у Вінниці, Кременчузі та в інших містах України.

Нарешті вівчарство й плекання кіз, що дуже занепали за часів колективізації (з 8.112.200 овець та кіз р. 1928 — на 2.756.200 — р. 1935), без сумніву відродяться з переходом до індивідуального трудового господарства, бо в житті українського селянина вони завжди грали дуже велику роль (молоко, бриндзя, м'ясо, смушки, кожух, вовна, тощо). Спеціально щодо молочних та довгошерстих кіз, то українській агрономії доведеться зламати нарешті упередження селян (козу на Україні плекали переважно жиди та міське населення) і таки добитися ширшого їх розповсюдження.

Але виключного значення в житті України набрала проблема тяглових ресурсів, придатних для індивідуального трудового господарства. Щойно після розрішення цієї проблеми можна приступити до ліквідації колгоспів та перейти на індивідуальні трудові господарства. Тому найактуальнішими проблемами на Україні стали: 1) якнайшвидче відродження конярства; 2) робота на биках та коровах; 3) постачання найдрібніших тракторів.

Ми вичислили головніші галузі й культури, що мають і матимуть велике значення не лише для України, але й для Нової Європи.

Одначе врожайність з 1 га цих культур (особливо просапних — окопових) в порівнянні з врожайністю (з 1 га) до світової війни 1914—1918 р. р. не підвищилась (у просапних знизилась о 20—40%). Напр., для цукрових буряків пересічна врожайність з 1 га для р. р. 1905—1914 була біля 162 ц., а пересічна врожайність 1928—1935 р. р. — 97,7 ц.; для зернових (збіжєвих) культур радянська статистика за ті ж періоди показує збільшення з 8,5 ц. на 9,7 ц., але метода визначення врожаю в неї зовсім інша, ніж була до війни 1914 р., а саме — нині визначається т. зв. «біологічний врожай» («на корню») і автоматично зменшується на 10% (на евентуальні втрати), в той час як до 1933 р. показувався врожай фактичний в коморах і шпіхлірах. Страти ж од перезрівання й перестою, за уборки, молотьби, тощо, в умовах радянської господарки в декільки раз перевищують 10% біологічного врожаю.

Життєвим інтересом Нової Європи є якнайшвидше відродити сільське господарство України, якнайшвидше підняти врожайність українських полів,

¹²⁾ Сергій Остапенко: «Економічна географія України». Київ. 1919, стор. 116.

лук, городів, садів, виноградників; якнайшвидше розмножити число с.-г. тварин і птиці (дробу) та піднести їх видаєність.

Однаке цілий господарський, соціальний та культурно-побутовий лад, що витворився на Україні за добу більшовицького панування, буде всі ці процеси сильно гальмувати. Як відомо, більшовицька влада в р. р. 1928—1933 примусовими мірами перевела т. зв. «масову (суцільну) колективізацію» селянських господарств та «боротьбу з куркульнею як з класом». Кінець кінцем на сьогодні ми маємо фактично єдине на цілу к. С. Р. С. Р. державне підприємство — планове, скрайньо централізоване, тракторизоване, механізоване. Колишній селянин у ньому обернений в пролетаря, в сільсько-господарського робітника, в батрака. В колгоспах заведена вузька спеціалізація, — так, що молодші генерації технікою багатьох трудових процесів у сільському господарстві зовсім не володіють, а організаторами й адміністраторами дрібного трудового господарства вони могли б стати аж за якийсь час — після відповідного вишколу та кількох років самостійного господарювання.

Плановість сільського господарства, повязаність (погодженість) його поодиноких первнів, галузь і культур між собою та з іншими галузями народного господарства (торгівля, промисловість, транспорт, харчування населення, тощо) приводить до того, що в сільському господарстві не можна зробити будь-якої зміни без того, щоб не викликати більших чи менших змін і в інших галузях сільського та народного господарства. Тому будь-які реформи на Україні можна й треба робити не стихійно — раптово, а поволі — на підставі добре розробленого й продуманого плану реорганізації сільського й народного господарства. До сучасного стану сільське господарство України доведене трьома п'ятилітніми державними планами («пятилітками»), що були скеровані в бік зростаючого удержавлення (етатизації) народного й сільського господарства в країні.

Очевидно й зворотній процес — «роздержавлення» (денаціоналізації, дезетатизації) може відбутися так само лише на підставі якогось багатолітнього плану, хоча темп цього процесу, без сумніву, може й мусить бути значно швидшим, бурнішим, ніж попередній процес етатизації.

Справа в тому, що серед українського селянства є чимало таких, які від багатолітньої етатизації стомилися, які найрадіше б негайно розділили колгоспні та їх майно між індивідуальні господарства й які не бажають собі будь-якої контролю та регулювання з боку влади. Хоч напевно є також і якась частина селянства (молоді), яка інших форм господарювання, як сучасні, і не уявляє собі. Ці суб'єктивно-політичні причини примушують прискорити темп денаціоналізації-дезетатизації. Але існують також і об'єктивні причини. Сколективізоване господарство

в порівнянні з індивідуальним трудовим має не лише переваги та позитивні риси, але й органічні дефекти та негативні риси. Головним з таких дефектів є мала інтенсивність, неуважність та низька якість сільсько-господарської праці в колективізованому господарстві. Борючись з цим дефектом, більшовики розробили складну систему праці на «врок» («сдельщина»), «стахановщини», «соціалістичних змагань», тощо. Цими заходами їм пощастило значно підняти продуктивність (але не якість) с.-г. праці. Все ж і після цих реформ ані щодо продуктивності, ані щодо якості працю в колгоспах ще й нині не можна порівнювати з працею вільного селянина «на свійому». Далі — в колгоспі міняється психіка селянина — щезає без сліду та любов до землі (любов до с.-г. праці — «влада землі» над людиною), яку в свій час майстерно змалювали українська письменниця Ольга Кобилянська та російський письменник — соціолог Ілєб Успенський (Глєбъ Успенскій). За такої ситуації не можна серйозно говорити про піднесення сільського господарства, про піднесення родючості землі, про зріст числа та якості с.-г. тварин, доки в країні не існує численного індивідуального трудового господарства.

Повстає питання: «Чи на Україні взагалі можна підняти ще родючість ґрунтів?» — Сільсько-господарські досвідні установи України за шістьдесят літ своєї праці надзвичайно досконало розробили раціональні методи господарювання в умовах України (зокрема господарювання в степах) і довели багатолітніми й численними екзактними досвідами (експериментами), що застосування цих великих винаходів у масовому практичному господарстві України могло б спричинитися до швидкого піднесення врожаїв (зборів) з одного га в три — чотири рази супроти сучасних урожаїв, і то — з, порівнюючи, невеликими інвестиціями. Досвід дореволюційної громадської земської агрономії показав, що українське селянське господарство досить легко приймає засади агрономічної науки й є здібне стати поступовим господарством. Йде лише про прискорення темпа цього процесу, про швидку й інтенсивну пропаганду винаходів українських с.-г. досвідних станцій, про найдоцільніші методи цієї пропаганди та про встановлення такого економічного й політичного режиму, який сприяв би відродженню сільського господарства на Україні. Досвід т. зв. «Нової Економічної Політики» — «НЕП»-и, яку вела більшовицька влада на Україні в р. р. 1921—1925, показав наочно, що сприятливою для вільного індивідуального трудового господарства економічною політикою вдалося фактично за чотири роки не лише вирівняти всі рани з доби світової війни 1914—1918 р. р. та з доби «воєнного комунізму» (1919—1921), але де в чому навіть перевищити довоєнний (до р. 1914) рівень. Навпаки — досвід доби «воєнного комунізму» (1919—1921) та доби примусової масової колективізації (1928—1933) показав, що боротьба з вільним індивідуальним трудовим госпо-

дарством в умовах України приводить до страшних катастроф.

Все це примушує нас думати, що й в найближчі роки (але не негайно) переведення земельної реформи за якимось прискореним (але не революційно-раптовим, негайним) планом у напрямку створення життєздатних індивідуальних трудових господарств і заміна метод грубо-примусового державного регулювання методами тонкої, делікатної — майже непомітної для селянина-продуцента пропаганди та економічної політики (напр. за допомогою с.-г. кооперації, громадської агрономії, с.-г. станових і станово-освітніх організацій, тощо) далось б досягнути нечужого-швидкого, бурного процесу відродження та поступу сільського господарства на Україні.¹³⁾

Тому є konieczністю розробити якнайшвидче при участі відповідальних німецьких фахівців, українських фахівців з місць, українських фахівців з еміграції та заступників українського селянства основний закон про землю та селянство на Україні, як рівнож — робочий план аграрної реформи, який без сумніву буде розкладений на декільки літ. В цьому законі й плані має бути, на думку автора цих рядків, певна орієнтація на найпродуктивніші й найдосконаліші елементи хліборобського стану, на його еліту. Російське законодавство й економічна політика до 1905 р. були скеровані в напрямку узгодження інтересів великого шляхетського землеволодіння; після 1905 р. т. зв. «Столипінська реформа» була зорієнтована на «міцного хлібороба» («кріпкого мужичка»), реформи більшовицької влади — спочатку — на «незamoжного селянина», відтак — на «червоного куркуля» (НЕП, від р. 1927 — на «колгоспника-пролетаря», від р. 1933 — на «замoжного колгоспника» (вираз Сталіна). Майбутня українська земельна реформа, на думку автора цих рядків, має бути зорієнтована на «селянина поступового», на «селянина загально й фахово освіченого». Критерієм поступовості може бути закінчення с.-г. школи, Позашкільного Хліборобського Вишколу Молоді, організація взірцевого господарства, перемоги в с.-г. змаганнях, тощо.

Нині вся земля на Україні є націоналізована, але 81,8% її передано колгоспам «у безтермінове користування, себ то навечно». Автор цих рядків стоїть на ґрунті відновлення обмеженої приватної власності на землю з рівночасною націоналізацією земельної ренти (але не землі!) — для великих землевласників — у повній мірі, для дрібних — частково.¹⁴⁾ В разі вилучення землі з товарового обороту счезне земельна рента — тоді відпала б і націоналізація ренти.

¹³⁾ Віктор Доманицький: «Нові засади аграрного законодавства». — Прага. 1936, стор. 7—8.

¹⁴⁾ Віктор Доманицький: «Нові засади аграрного законодавства». — Прага. 1936, стор. 14—15.

Великою проблемою в умовах України є проблема не д р о б и м о с т и індивідуальних господарств. Ця пруська звичаєва норма, досить розповсюджена в середній Європі, нині взята до діючого німецького земельного права. Більшовицький земельний кодекс, що діяв до р. 1927, (надзвичайно продуманий і доцільний в умовах Східньої Європи) рівнож мав у собі цю новелу (§ 86), але українське населення «ніяк на неї не могло пристати».¹⁵⁾

З аграрною реформою тісно зв'язане питання про найліпшу форму розселення та землевпорядження. Під цим оглядом Україна має не аби-який досвід. Для різних районів це питання треба рішати інакше. Але в більшості випадків, на думку автора цих рядків, найліпшим буде не великий «в и с е л о к» чи «к о л о н і я» (осада) з хуторською або отрубною формою наділення землею.¹⁶⁾

Як о д а л ь ш і п р о б л е м и приходять: поліпшення (меліорація) земель та відбудова сіл; упрямисловлення села; транспорт продуктів сільського господарства, шпихлірі та холодарні; постачання с.-г. машин та знарядь, постачання хемічних виробів, постачання насіння, с.-г. тварин та інших агрокультурних матеріялів; хатнє господарство на селі; с.-г. кредит, с.-г. асекурація, с.-г. податки та повинності, проблема збуту й цін у сільському господарстві; сільська кооперація; опіка над немічними, хворими та старими селянами; трудова повинність села; проблеми агроосвіти, агродопомоги та агропропаганди.

В кожному разі розробляти робочі плани без знання сучасної господарської дійсности на Україні, без участі її фахівців, що працюють на місцях (в терені), неможливо.

Х т о ж, д е й я к м а в б и р о з р о б л я т и п л а н в і д р о д ж е н н я у к р а ї н с ь к о г о с і л ь с ь к о г о г о с п о д а р с т в а в у м о в а х Н о в о ї Е в р о п и ? А х т о м а в б и п е р е в о д и т и й о г о в ж и т т я ? — Ц і п и т а н н я д у ж е в а ж л и в і й д е л і к а т н і. В з а х і д н і й т а С е р е д н і й Е в р о п і п о в і д н о ш е н н ю д о С х о д у Е в р o п и , д o c х і д н ь o - e в р o п e й с ь к o ї н а у к и , d o c х і d н ь o - e в p o п e й c ь к o ї i н т е л і г e n ц і ї б у л o з a в ж d и d o c и т ь б a г a t o п o в e p x o в o г o , н і ч и м н e o б ґ p y н т o в a н o г o , n e o б ґ e k t и в н o г o y п e p e d ж e n н я т a з a p o з y м і л o c t и (ц e м o ж н a п o м і ч a t и н a в і т ь y т и x ф a х і в ц і в - y k p a ї н ц і в , щ o c к і н ч и л и з a х і d н ь o - e v p o п e й c ь к і в и c o к і ш к o л и) : Ц e y п e p e d ж e n н я t a n e d o в і p я п e p e н o c и л o c ь т a k o ж i н a y k p a ї н c ь к y н a y k y , y k p a ї н c ь к і ш k o л и , y k p a ї н c ь к y i n t e л і g e n ц і ю , x o ч y k p a ї н ц і z a в ж d и б л и ж ч e c t o я л и d o z a x o d y , н і ж d o c x o d y ; x o ч y k p a ї н c ь k a c . - г . n a y k a t a c . - г . ш k o л a d л я y м o в c в o г o k p a ю б y л и n a v и c o т и c в o г o п p и z n a ч e n н я .

В дійсності ж існують цілі галузі с.-г. науки, які на Україні розроблені далеко ліпше, ніж у Західній Європі, напр. ґрунтознавство, загальне хліборобство, с.-г. досвідна справа, теорія трудового господарства, громадська агрономія, як і навпаки — існують галузі

¹⁵⁾ В. Воблий — Всеукр. Академія Наук: «Праці комісії для виучування звичаєвого права». Вип. 3. стор. 279—282.

¹⁶⁾ Віктор Доманицький: «Нові засади аграрного законодавства» . . . стор. 15—19. Його ж «Засади українського рурбанізму». Прага—Братіслава. 1940, стор. 28—29.

без порівняння ліпше розроблені в Західній Європі, напр., захист рослин, зоотехнія, ветеринарія, технологія продуктів сільського господарства, тощо. Є велика небезпека, що згадана поверховність, упередження та недовіря автоматично перейдуть і до Нової Європи. І це могло б стати для неї великою помилкою життєвого значення.

Проблема підбору фахівців для господарського відродження України, їх підхід до справи, їх методи праці та поведіння з місцевими людьми є проблемою надзвичайно важливою як для Нової Європи, так і для України. Справа в тому, що українська етнографічна територія сильно відрізняється від сусідніх етнографічних територій своїми природничими, економічними, соціальними та культурно-побутовими умовами. Новітня середньо-європейська література чомусь більше цікавиться самою українською територією, ніж її населенням, а між тим, хоч ми тут і маємо до діла з народом цивілізаційно (але не культурно) не зі своєї вини завідали, але в той же час — з народом гордим, свободолюбивим, чуттєво-стихійним (все розділить з тим, кого любить; всіх заходів ужив, щоб знищити того, кого ненавидить); тут існують свої звичаї та обичаї, що плекалися століттями; своя правосвідомість, своя філософія, свій спосіб думання (ментальність) та поведіння з людьми; ігнорувати все це — було б дуже великою помилкою.

Щоб творити плани відродження сільського господарства України є необхідним тісний контакт (і повне довіря) відповідальних німецьких фахівців з представниками української с.-г. науки та с.-г. практики в Краю та на еміграції. В Краю існували високі с.-госп. школи (С.-Г. Інститути) в Кам'янці-Подільському, у Києві, в Одесі, в Харкові; Агрономічний Відділ існує і на Львівській Політехніці; на еміграції від р. 1922 до р. 1935 існувала чотирирічна висока школа політехнічного типу — Українська Господарська Академія в Подебрадах (у Протектораті), яку чеський уряд під натиском більшовицького (московського) та польського урядів р. 1935 зліквідував; всеж і донині в Подебрадах існує Спілка Професорів Української Господарської Академії, яка має біля 40 членів і яка вже 9 літ веде приватний Український Технічно-Господарський Інститут позаочного навчання в Подебрадах. Катедри економії, статистики, кооперації та соціології існують і на Українському Вільному Університеті в Празі.

Практичні фахівці-українці зорганізовані в Секції Українських Інженерів та Техніків при Українським Національним Об'єднанні в Німеччині, в Секції Інженерів та Техніків при Укр. Центральному Комітеті у Кракові, в Господарському Т-ві «Сільський Господар» у Ярославі й Любліні, в Хліборобській Палаті у Львові. Загальне число українських учених і практичних фахівців-українців технічно-господарського напрямку на еміграції й у Галичині разом сягає поважного числа 1.500 душ.

З відповідальних німецьких фахівців, українських учених і фахівців-українців доцільно було б створити Комісію для ви-

роблення українського державного плану («Укрдержплан»), що ділилася б на поодинокі сектори чи підкомісії; між ними поважне місце належало б і сектору сільсько-господарському.

Сама праця по виробленню плану могла б відбуватися лише в такому місті, де існують не порушені бібліотеки та високі школи й де найближчої зими можуть бути терпимі умови для існування мешканців. З усіх українських міст цьому найбільше відповідає Львів, де до планування могли би бути притягненими й досвідчені Галицькі фахівці технічно-господарського напрямку, зокрема інженери-агрономи та інженери-лісівники.

В другу чергу могли б приходити під увагу Кам'янець-Подільський та Вінниця, але це був би значно гірший вихід зі ситуації.

Члени комісії для планування могли би бути рівночасно й викладачами на високих технічно-господарських школах та на різних курсах перевишколу, прискороного вишколу, тощо, потреба в яких є нині дуже велика. Бо особливості терену колишньої У. Р. С. Р. такі, що для успішної праці в ньому, особливо для пропаганди там нових концепцій, нових ідей, нових — доцільних форм господарювання, мало бути добрим фахівцем, мало й володіти українською мовою, — треба знати ще місцевий побут, місцевий господарський досвід, знати досягнення місцевих с.-г. досвідних установ, цілковито опановувати й переживати всі конкретні первні української культури, так відмінної від інших словянських культур. Навіть ті фахівці-українці, що виховувалися в чужоземних технічно-господарських школах, не вповні надаються до роботи в цьому терені (потрібний певний короткотерміновий перевишкіл — повторні курси), — що ж казати про фахівців-чужинців?!

Але є такі галузі сільського господарства й с.-г. промисловости, де будуть корисні й фахівці-чужинці, як от, напр., городництво й садівництво, скотарство, птахівництво, молочарство, беконярство, консервація й перерібка овочів, цукроварство, гуральництво, броварство, й інші галузі с.-г. промисловости. Одначе й на ці галузі ліпше брати українців — ніж представників чужих націй, щоб спричинитися з успіхом до збільшення темпа відбудови.

Існує думка, що головну роль за відродження України мали б відігравати її місцеві фахівці, які працювали там за більшовицького режиму й які в деталях знають сучасну господарську дійсність на Україні. Без сумніву ця думка в засаді є здоровою, справною. Одначе радянська школа виховувала занадто вузьких фахівців, а цілий режим був там такий, що не давав їм можливости прилучитися до світової культури, пізнати Середню й Західну Європу, справно зрозуміти її тенденції.

Але й протилежна думка — про те, що головну роль за відродження України мали б відіграти фахівці-українці з еміграції, також не є цілковито справною, бо ці фахівці занадто відірвалися від рідного ґрунту, занадто мало уявляють собі сучасну господарську дійсність. За те вони добре уявляють потреби Нової Європи, її шляхи розвитку, її тенденції. Тому саме

ця група українських фахівців найбільше надається для об'єктивного дослідження сучасної господарської дійсності України, для збирання надійних вихідних матеріалів, потрібних для створення господарського багаторічного плану. Саме ці фахівці, повернувшись до своїх рідних околиць, де виросли й працювали, як ніхто інший, підмітять всі зміни, що сталися за останніх двадцять літ, їх напрямок, глибину, наслідки, перспективи, і ніхто не зможе використати все це за відродження України ліпше, як вони.

Єдино справним поступованням за відродження України ми вважаємо сталий тісний контакт місцевих фахівців з фахівцями з еміграції й вироблення планів відродження та законопроектів спільними силами обох цих груп українського фахового активу в порозумінні з відповідальними німецькими фахівцями.

На цю тему в українській щоденній пресі з'явилася стаття пера доцента Берлінського університету д-ра Г. Й. Баєра під заголовком «Що знаходимо на Сході».¹⁷⁾ Автор твердить, що «Східна Україна дуже правдоподібно не матиме навіть 10% осіб, потрібних у господарстві, культурі й адміністрації. А що релігійне почуття при всій відсутності церковних організацій ще несподівано сильне, то пересадження західних українців на Схід без дальших консеквенцій неможливе»... Перше твердження ніяк не дається погодити з даними перепису населення в к. С. Р. С. Р. з року 1939, який показав, що в к. У. Р. С. Р. осіб з високою освітою було 222.154 (на 1000 душ населення — 7,2), а осіб зі середньою освітою — 2.928.212 (94,6 на 1000 душ населення). Ми маємо в своїх руках офіційне видання Професійної Спілки Робітників Землі й Лісу з р. 1928 під назвою «Агробітники України», в якому наведено 4.285 прізвищ з точними даними про місце й дату народження, освіту, характер й місце служби, тощо. Найновіші дані говорять про 23.578 агрономів на теренах У. Р. С. Р. Звичайно, етатизована господарка вимагає далеко більше фахівців, ніж господарка вільна, але й для етатизованої країни це числа імпульсанти. Коли навіть прийняти загибель великої частини цього активу, а до цього додати українських фахівців з еміграції та зі західних українських земель, то ситуація зовсім не випадає вже такою грізною та безнадійною.

Щодо другого твердження про різниці, які впливають з релігійного обряду між східними й західними українцями, то воно щонайменше анахронічне. Дійсно в XIX ст. було далеко більше різниць між східним і західним українцем, ніж лише різниця в обряді. Ці різниці плекали штучно славянофільські москалі та поляки, щоби розбивати єдність українського народу, і в той спосіб його опанувати. Але розвиток національної свідомості українців був на початку XX. ст. такий стихійний, що прийшло до цілковитої уніфікації всіх українських течій у свідому націю без уваги на різниці обряду,

¹⁷⁾ Львівські «Щоденні Вісті» ч. 11 з дня 18. 7. 1941; передрук — «Краківські Вісті» ч. 162 (317) з дня 26. 7. 1941.

діалектів і державної приналежності. Самостійність України була проклямована також і східними українцями в столиці Західної України — у Львові напередодні 1900 р. Західня Україна в р. 1919 добровільно злучилася в Києві зі Східньо-Українською Республікою в одну державу. Східньо-Українська Народня Республіка мала західніх українців міністрами. А як ставиться східньо-український нарід до проводу західніх українців, — маємо яскравий приклад з доби світової війни. В таборах для українських полонених в Німеччині (Раштадті, Зальцведелі, Вецлярі), де були сотні тисяч українських полонених вояків, були ще за царату організовані українські полки під проводом західніх українців, — отже східні українці давали себе організувати західніми українцями в свідомості, що їх чекає смерть на полі бою, або як зрадників царя. Чи ж би вони мали дати себе відстрашити від такої співпраці нині — при розбудові України лише ріжницею в релігійному обряді?! — Це неймовірне.

В кожному разі стаття ця дуже симптоматична, й не диво, що вона породила тривогу в душах як західніх, так і східніх українців. Ми стоїмо на тому ґрунті, що участь західньо-українських фахівців і цілого західньо-укр. господарства в відродженні Східньої України є конечною, — правда — в певних галузях і на певних — не завжди командних ролях.

Ми певні, що ніхто не в силах перевести відродження України так швидко, досконало, жертвенно, як саме український фаховий актив. Спеціально інженери — абсолюенти Української Господарської Академії в Подєбрадах, яких було випущено з Академії 559 (по фахах вони ділились так: агрономів — 125, лісівників — 92, гідротехніків — 117, хеміків — 58, економістів — 167) є цілево підготовлені до праці в специфічних умовах Наддніпрянської України й без сумніву відіграють велику роль в розрішенні цього надлюдськи тяжкого завдання.

Блокована Нова Європа потребує квітучої й господарськи відродженої України; Україна потребує сильної сконсолідованої й стабілізованої Нової Європи. Цей взаємно корисний симбіоз може легко й швидко розростися, якщо провідні чинники Нової Європи поставляться з повною увагою до особливостей і дійсних потреб українського народу (не лише заселеної ним території), передовсім до потреб українського селянства та його фахового активу.

Український нарід перший став до боротьби з жидівсько-московським більшовизмом, більше як двадцять літ провадив уперту — непосильну боротьбу, даючи можливість народам Нової Європи за цей час змобілізувати свої сили та ресурси, і сьогодні знаходиться в положенні вояка, сильно раненого на фронті за Нову Європу. З цього факту Нова Європа має зробити належні висновки.

Подєбради, 30 вересня 1941 року.

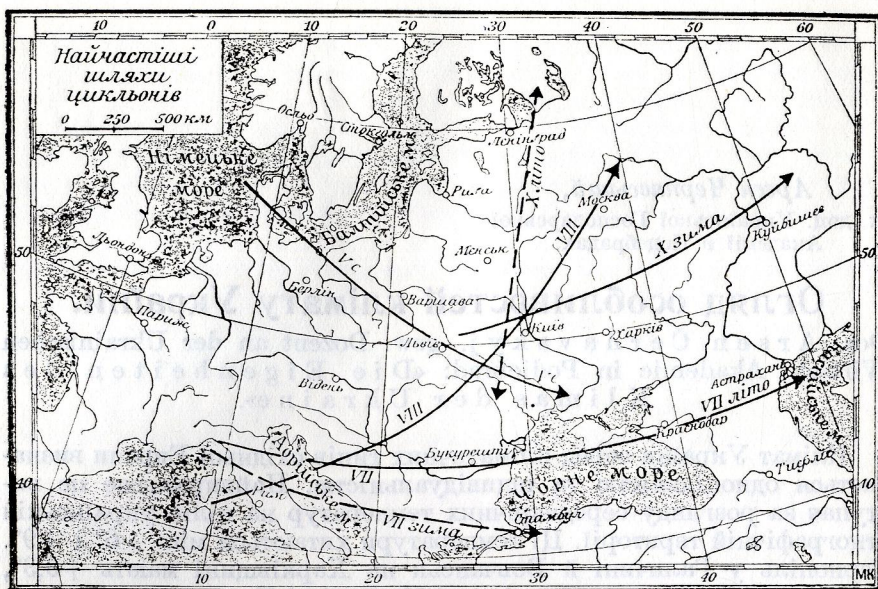
Арсен Чернявський,
к. доц. Української Господарської
Академії в Подєбрадах.

Огляд особливостей клімату України.

Doz. Arsen Čerňavskyj, gew. Dozent an der Ukrainischen
Wirtsch. Akademie in Podiebrad: «Die Eigenheiten des
Klimas der Ukraine».

Клімат України серед кліматичних типів східної Європи визначається одноцільністю та індивідуальністю. Найвиразніше це виступає за розгляду середнерічних температур на цілій українській етнографічній території. Ці температури хитаються між $+6^{\circ}$ і $+9^{\circ}$. Тернопіль у Галичині й Вовчанськ на Харківщині мають $+6,3^{\circ}$, Пінськ $+6,7^{\circ}$, Київ та Харків $+6,8^{\circ}$, Львів і Полтава $+6,9^{\circ}$, Чернівці в Буковині, Єлизавет (Зіновівське) на Херсонщині та Луганське (Ворошиловград) на Донеччині мають $+7,6^{\circ}$ — $+7,7^{\circ}$, Катеринослав (Дніпропетровськ) на Дніпрі, Таганріг на Озівському морі та Ставропіль на Передкавказзі $+8,2^{\circ}$ до $+8,3^{\circ}$. Але за північною українською етнографічною границею температура виразно падає, так, напр., мають: Курськ — $+5,2^{\circ}$, Вороніж $+5,4^{\circ}$. В південній частині України середньорічні температури вищі: Одеса й Кишинів мають $+9,8^{\circ}$, Миколаїв $+9,7^{\circ}$, Симферопіль $+10,1^{\circ}$, Севастопіль $+12,2^{\circ}$, Катеринодар $+12,1^{\circ}$, Новоросійськ $+12^{\circ}$, Ялта $+13,4^{\circ}$.

За такої теплової вирівняності й відсутності більших морфологічних контрастів характеристичний вплив на перебіг погоди має гребінь високого тиску, так мовити — барометрична нерівність, що виступає на мапах середнього тиску за кілька років і перетинає Україну в напрямі з заходу на схід; він проходить між Кам'янцем Подільським та Могилевом, переходить через Кременчук, далі йде між Харковим та Ізюмом і далі — на коліно Волги на північ від Царицина. Цей гребінь сполучує Азорський баричний максимум із Сибірським та був названий проф. Воейковим «в і т р о д і л ь - н о ю в і с с ю». Ця вісь не лежить стало на одному місці, а постійно змінює своє положення й тим викликає різноманітність погоди. Вітри виминають цей гребінь високого тиску і проходять вздовж нього так, що на північ від нього переважають вітри західної частини обрію, а на південь — східної. Західні вітри вогкіші, а східні — сухіші й тому середнє положення цієї вітродільної осі досить добре видно і в природі, як межу лісостепу й степу. Найвиразніше вплив вітродільної осі на вітри виступає взимі. В північній частині знаходимо ми в цей час переважно вітри західні й південно-західні, які злагіднюють морози та приносять опади. На півдні — східні вітри, що збільшують холод.

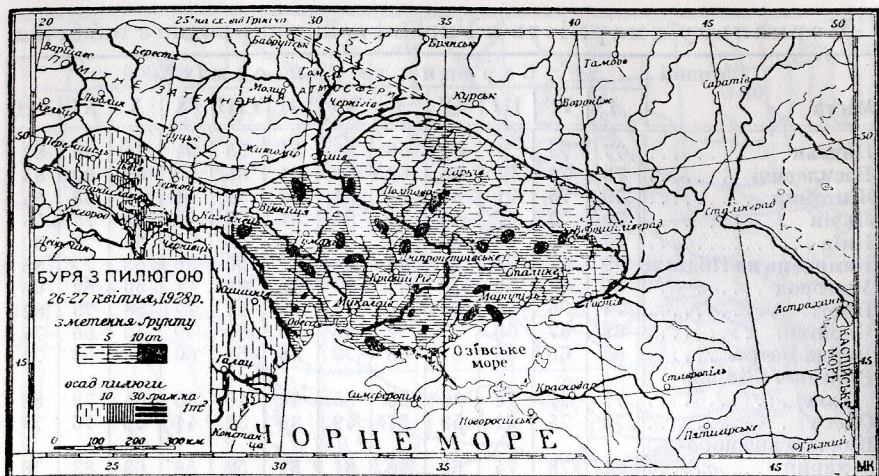

М а п а ч. 7. Найчастіші шляхи циклонів. Шляхи циклонів зазначені грубими лініями. Шляхи V і VIII — це шляхи, по яких найчастіше проходять циклони в кожній порі року. Взимі, крім цього, бувають циклони на шляху X зима, рідше — на шляху VII зима; вліті — на шляхах VII літо й X літо. На цьому останньому шляху циклони переходять із півночі на південь і навпаки. У цімже напрямі можуть прориватися циклони й взимі (див. нижче).

В місці найбільшого зближення Балтійського й Чорного моря гребінь високого тиску має найменшу сталість; його часто проривають депресії (циклони), що проходять із півночі на південь і спричинюють на українських степах сніговії. За 67 літ (1869—1936) було чотирнадцять зим, коли великі сніговії переривали на довший час комунікацію на степах. Крім цих депресій сніговії в Україні можуть викликати також антициклони, що переходять із заходу на схід вздовж 50. рівнобіжника. Забурення й зміни погоди викликають головним чином депресії, що в різних напрямках переходять через Україну. Напрями найчастішого переходу депресій, — т. зв. «шляхи депресій» подані на мапі ч. 7.

Коли на північному сході стоїть антициклон, а над Україною утворюється значне зниження тиску, повстають особливо сильні північно-східні й східні вітри, здувають родючий ґрунт в одних місцях та утворюють невеличкі дюни в інших. Повстають т. зв. «чорні бурі», що спричинюють великі шкоди в господарстві. На мапі ч. 8. подано перенесення ґрунту, яке виконала чорна буря 26—27 квітня 1928 р.

Влітку в зв'язку з пересуненням на північ ступнів на 10 азорського максимуму, що через середню Європу висилає відбіги аж до середини України, та з зникненням Сибірського максимуму й утворенням в арало-каспійських степах і Персії обшару низького тиску, ціла Україна, — крім південно-східньої частини, попадає

М а п а ч. 8. Чорна буря. Висота зметення трунту — в сантиметрах, а скаля осаду — в трамах на 1 м².

під переважний вплив вітрів західних напрямів, що приносять вплив Атлантийського океану і дають головну масу опадів.

На весні й восени над Україною панує високий тиск, через що весна буває коротка й тепла, а осінь — суха, тепла й довга.

На весні велику шкоду в сільському господарстві викликають сухі південно-східні вітри, т. зв. «с у х о в і й», що в червні й липні дмуть у південно-східній частині України, хоч зрідка доходять і до лінії Київ—Москва. Вітри ці при своїй сухості й високій температурі (великий дефіцит вогкості) спричиняють засихання збіжжя на пні.

Загальну уяву про вітровий режим в Україні в різні пори року подає табличка вітрів, що трапляються найчастіше й найрідше в п'яти різних місяцях України:

Міста	Пори року		Зима		Весна		Літо		Осінь		
Київ	NW ₁₇	SE ₁₇	NE ₇	SE ₁₇	E ₈	NW ₁₈	E ₄	SW ₁₅	E ₈		
Зіновівське (Елизавет.)	NW ₁₇	W ₁₈	SW ₇	E ₁₆	NW ₁₅	SW ₇	NW ₂₃	SW ₄	E ₁₆	NW ₁₆	SW ₆
Миколаїв	NE ₂₄	W ₇	NE ₂₀	S ₂₀	W ₅	N ₂₁	SE ₅	NE ₂₁	W ₆		
Харків	E ₁₈	SE ₁₇	N ₇	E ₂₀	N ₈	W ₁₇	NW ₁₇	S ₉	E ₁₆	W ₁₅	N ₇
Луганське (Ворошиловград)	E ₂₇	N ₄	E ₂₇	N ₅	W ₁₉	NE ₁₇	S ₅	E ₂₂	S ₅		

(Цифри за румбами подають повторність вітру цього напрямку в %%; за рівномірного розподілення вітрів на кожний румб припадало б 12,5%).

Хмарність і соняшне сяйво. Хмарність, що зв'язана з вогкими західними вітрами, є більша в північно-західній Україні, ніж у південно-східній. Більша захмареність викликає зм'якшення клімату, зменшуючи нагрівання поверхні сонцем уліті, та вдень, а взимку та вночі задержуючи випромінювання тепла в космічні простори.

Нормальну хмарність в Україні найкраще видно з таблицки:

Міста	Місяці	Середня хмарність (у %).											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Пинськ	77	73	71	60	58	56	55	55	54	71	83	82	
Василевічі	78	76	71	65	60	63	61	56	57	69	82	84	
Житомир	79	75	71	65	57	59	55	51	51	61	80	84	
Львів	70	73	67	60	54	56	51	47	49	60	73	76	
Київ	77	73	69	60	53	54	50	45	48	61	79	80	
Камянець на Поділлі	79	81	76	71	64	63	57	50	56	63	77	85	
Ужгород	64	59	52	48	47	47	42	36	41	50	62	68	
Плоти	74	76	74	60	56	55	48	42	47	58	73	82	
Чернівці	69	67	66	57	52	53	48	42	49	55	66	74	
Дорна Ватра	68	65	68	64	68	73	66	58	60	66	68	72	
Елизавет (Зіновівське)	77	77	76	63	55	55	48	40	45	61	79	82	
Одеса	76	75	71	58	51	49	39	32	41	56	75	78	
Шостенська порохарня	81	78	74	67	60	61	57	52	56	65	83	78	
Курськ	81	80	77	74	64	64	59	54	60	71	85	86	
Харків	78	78	75	61	56	53	49	44	48	61	83	81	
Лубні	79	80	77	65	56	59	53	42	50	64	80	83	
Дніпропетрівськ	76	75	73	62	49	56	44	36	42	56	77	78	
Кишинів	71	71	68	57	53	54	43	35	40	52	68	76	
Луганське (Ворошиловград)	75	70	70	58	50	48	44	39	44	58	77	79	
Тагайріг	72	77	67	54	50	45	37	33	40	55	74	78	

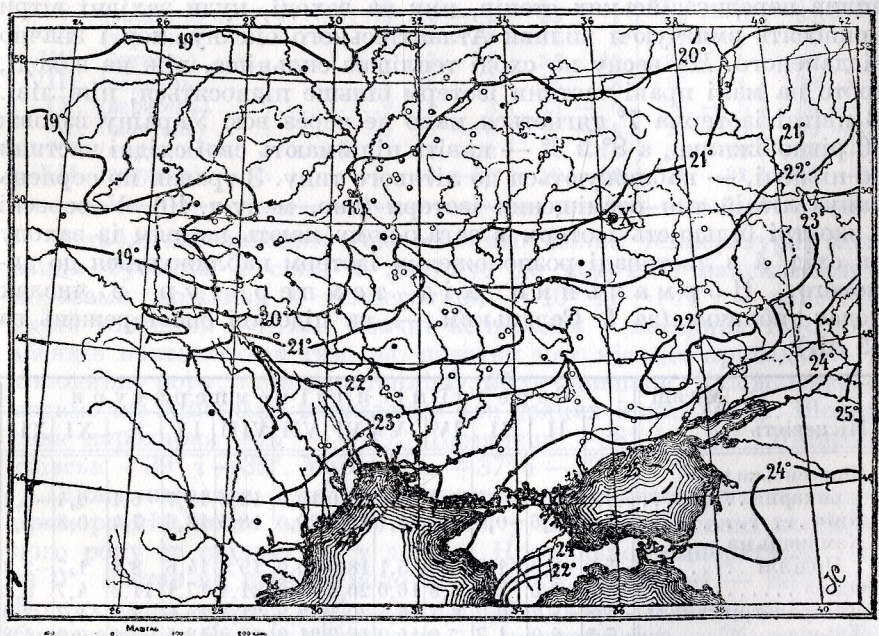
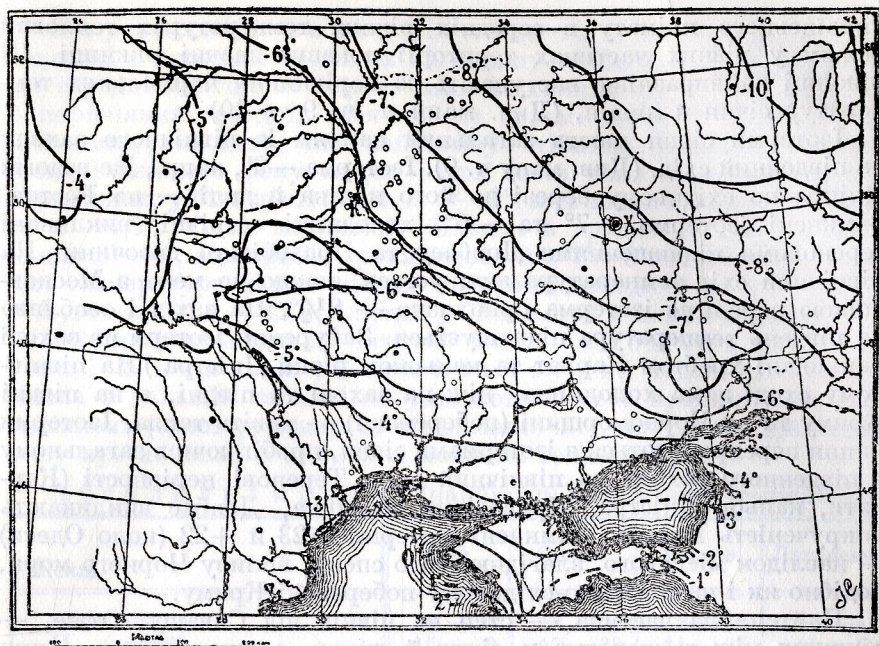
Середня хмарність за місяць може бути на 10—15%, а в виключних випадках і на 20% більша або менша, якщо погода буде ненормально ясна або похмура.

Відворотно до хмарности виступає довгота соняшного сяйва за добу, як видно це з наведеної таблицки для місяців, на які припадає вегетаційний період рослин.

Міста	Місяці	Середня добова кількість годин соняшного сяєва							
		III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Василевічі	3	5	8	8	8	7	5	3	
Користишів	4	7	9	9	10	9	8	4	
Київ	4	6	9	9	9	9	7	4	
Плоти	4	6	8	9	9	9	7	5	
Лубні	4	7	9	9	10	10	8	5	
Курськ	5	8	9	11	11	10	8	4	
Харків	4	7	9	10	11	10	7	4	
Елизавет (Зіновівське)	3	7	9	9	10	9	7	4	
Ростов н/Дону	4	6	10	10	10	10	8	6	
Симферопіль	5	7	9	9	10	10	8	6	

Вищі числа в таблицці для північних міст (Курськ), ніж південних (Симферопіль), пояснюються чисто астрономічними причинами: на півночі вліті день довший, ніж на півдні. Для міст, що лежать на тому самому рівнобійнику, більші числа довготи соняшного сяєва на сході, ніж на заході, залежать від меншого захмарення. Отже — північно-східня Україна вліті більше забезпечена соняшним сяєвом, ніж південно-західня.

Температура повітря. При тепловій вирівняності

М а п и ч. 9. і 10. Ізотерми січня і липня. Ізотерми на обох мапах (ч. 9 та 10) викреслені на підставі дійсних середніх температур — незведених до морського рівня.

українського клімату в середніх річних температурах тепловий режим у різних частинах території показує значні різниці. Ці різниці найвиразніше виступають за порівняння нормальних температур січня й липня. (Див. мапи ч. ч. 9 та 10).

Ізотерми січня мають загальний напрям із північного заходу на південний схід. (Див. мапу ч. 9). Ізотерма -6° , напр., іде вздовж Дніпра по східньому березі до його коліна й далі — на Ростов. Замкнені ізотерми -7° та -6° , холодніші островці, викликані тереновими підвищеннями Донбасу та Правобічної височини. На північний схід температура знижується, такщо по межі з Московщиною перебігає ізотерма приблизно $-8\frac{1}{2}^{\circ}$. На захід і особливо на південь температура підвищується. Забурення ізотерм на заході викликані хребтом Карпат та каньоном річки Дністра.) На північному сході зима холодніша, ніж на заході та півдні, а на півдні Криму та на Чорноморщині (побережжя) — навіть тепла. Ізотерми липня перехрещуються з ізотермами січня, пробігаючи в загальному з південного заходу на північний схід. Теренові нерівності (Карпати, каньон Дністра, Правобічна височина, Донбас викликають покрученість ізотерм. Замкнені ізотерми $+23$ й $+22$ (коло Одеси) — наслідок місцевого, злагіднюючого спеку, впливу Чорного моря, подібно як і на південно-східньому побережжі Криму.

Найтепліша частина — степ на північ від Сивашу. Отже, — різниця між температурою січня й липня, а тим самим — зими й літа, значно більша на сході, де відчувається континентальний вплив передсазійських степів, ніж на заході, куди західні вітри приносять зм'ягчуючі впливи Атлантичного океану, хоч і значно віддаленого. На весну на сході теплішає сильніше, ніж на заході, тобто на мапі праві частини ізотерм більше підносяться, ніж ліві. В квітні ізотерма 7° тягнеться мало не через всю Україну вздовж 50 рівнобіжника, а 8° й 9° — навіть підіймають свої східні частини до півночі, — наближуються до літнього типу. З травня по серпень панує літній тип розміщення ізотерм (див. мапу ч. 10). У вересні й жовтні більшість ізотерм в загальному мають напрям із заходу на схід, а в листопаді розположення ізотерм наближується до зимового. Нормальний хід температур в числах подає табличка (за І. Селецьким — на підставі спостережень за 25 літ):

Місцевість	Середні місячні температури											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Шостенська по- рохарня	-7,9	-6,8	-2,2	6,0	14,5	18,0	19,9	18,0	12,7	6,1	-0,4	-5,1
Київ	-5,9	-4,6	-0,4	7,2	15,1	18,0	20,0	18,5	13,6	7,4	0,8	-3,4
Кам'янець на Поділлі	-5,2	-3,3	1,3	8,0	15,1	18,0	20,0	19,3	14,6	8,8	1,7	-2,3
Одеса	-3,0	-1,6	2,1	8,8	16,0	20,6	23,2	21,4	17,1	11,3	4,7	0,2
Дніпропетровськ ...	-5,8	-4,2	0,7	8,7	16,5	20,1	22,9	21,4	15,6	9,0	1,7	-2,9
Харків ..	-7,7	-6,0	-1,3	7,3	14,9	18,7	21,9	19,2	13,5	7,1	0,2	-4,8
Луганське (Во- рошиловград)....	-6,9	-5,2	0,2	8,7	16,5	20,2	22,8	21,1	14,8	8,2	1,3	-3,4
Маріюпіль	-5,8	-4,2	0,4	8,0	15,9	20,2	23,4	22,0	15,9	9,3	2,1	-2,4

Нормальні середні місячні температури виведені з середніх місячних за більшу кількість літ. Зрозуміло, що середні місячні за окремі роки відхиляються від нормальних. З порівняння середніх місячних за окремі місяці з нормальними місячними виходить, що найбільшу стійкість (сталість) середні місячні кожного року мають уліті, коли вони відхиляються від нормальних у більшості лише на 1° — 2° , а тільки в крайніх випадках на 4° — $4,5^{\circ}$. Узимі мінливість більша: в грудні й січні звичайні ухили 3° — 4° , але зрідка трапляються й в 7° — 8° . Найбільші ухили для температури цілого місяця в Україні доходили до $+9^{\circ}$ (січень у Луганським) й $-12,5^{\circ}$ (лютий у Житомирі й інших місцях).

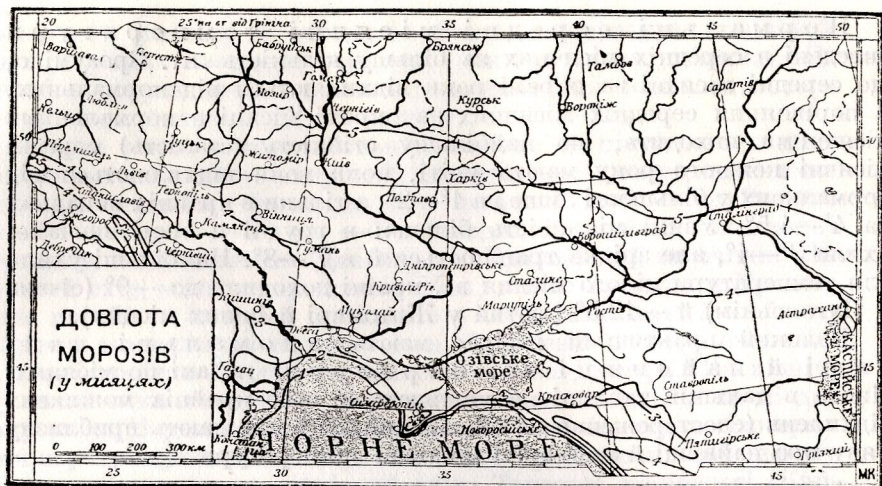
Великий практичний інтерес мають аномальні найвищі й найнижчі температури, подані по місяцях. Числа в дальшій таблиці не уявляють із себе крайніх можливих відхилень (спостереження за обмежений час), але дають приблизну уяву про найвищі й найнижчі можливі температури.

Абсолютні крайні (найбільші й найменші) температури:

Місяці	Міста	Київ	Одеса	Харків	Луганське
I. (січень)		10 —33	13 —24	9 —33	12 —41
II. (лютий)		10 —32	17 —28	11 —35	14 —40
III. (березень)		22 —23	24 —18	20 —26	25 —26
IV. (квітень)		28 — 9	25 — 4	30 —13	30 —14
V. (травень)		34 — 2	35 1	34 — 6	37 — 2
VI. (червень)		35 2	34 6	39 — 1	39 3
VII. (липень)		37 6	36 10	38 4	40 6
VIII. (серпень)		36 4	36 8	37 1	39 4
IX. (вересень)		34 — 3	33 — 0	34 — 5	35 — 2
X. (жовтень)		28 —18	27 —14	27 —18	30 —13
XI. (листопад)		23 —22	26 —16	21 —23	23 —20
XII. (грудень)		13 —30	16 —22	11 —31	14 —36

З таблиць виходить, що особливо великі температурні коливання бувають у січні й лютому, де поруч із кайсильнішими морозами можливі й температури $+10^{\circ}$ до $+13^{\circ}$, а найстійкішими місяцями є літні. Значні коливання у весняних та осінніх місяців пояснюються тим, що початки цих місяців припадають на холоднішу пору, а кінці на теплішу, або — навпаки. Для доповнення подамо ще найбільші відхилення для деяких інших місць: Шостенська порохарня $+37^{\circ}$ і -39° , Кам'янець $+38^{\circ}$ і -31° , Дніпропетрівськ $+39^{\circ}$ і -35° , Маріюпіль $+37^{\circ}$ і -32° .

Дуже важлива для господарства справа весняних та осінніх приморозків, цебто останніх морозів у першій половині календарного року та перших — у другій. Нормально температура, вища за 0° , настає на півночі коло 20 березня, на півдні — коло 1-го. По цих датах можуть виступати ще приморозки. В Києві за березень буває від 9 до 31 дня з морозами, — в середньому — 24; за квітень 0—24 дні, — середньо 7 днів з морозами, у травні іноді трапляється 2 приморозки, але частіше — ні одного. Найраніше морози припинялися 26. III, а найпізніше — 22. V. В Харкові березень дає в серед-

М а п а ч. 11. Довгота морозів.

ньому 27 днів з морозом, квітень — 11, травень — 2, і навіть був приморозок 2. червня (так само на півночі Чернігівщини й Донецчини, у високій частині якої трапився приморозок навіть 24. VI.). В Одесі на березень припадає 15 днів з морозами, на квітень — біля 2; останній приморозок — між 9. III та 20. IV. Восени нормальна температура 0° переходить у Києві 21. XI, в Харкові 17. XI, в Одесі 13. XII, але приморозки можливі принаймні за 2 місяці перед цими термінами (див. мапу ч. 11).

Отже, на півдні деякі місця понад морем, як Одеса, вільні від морозів 5 місяців, але це власне виняток.

З цього бачимо, що в Україні, за винятком місць по берегах моря, приморозків не буває лише на протязі трьох літніх місяців із кількома днями, а ближче до північно-східньої межі — 90 день (3. VI. — 31. VIII.).

Вогкість повітря. Вогкість повітря має значення для випаровування рослин, але — не абсолютна кількість водяної пари в повітрі, а відношення цієї кількості до максимальної за даної температури, — т. зв. «релятивна або зглядна вогкість». Ще більше точну уяву про умови для випаровування рослин подає «дефіцит вогкості», себто кількість водяної пари, що її не дістає (не вистачає) для повного насичення повітря за даної температури. Та сама релятивна вогкість за різної температури дасть різний дефіцит вогкості, напр., при 25° — удвічі менший, ніж при 37° , а тому за вищої температури та тої самої релятивної вогкості напруженість випаровування буде значно більша. На жаль, даних про дефіцит вогкості та його розподілення по Україні й коливання не маємо й вивчення цього, так важливого для агрономії фактора, — це завдання майбутнього.

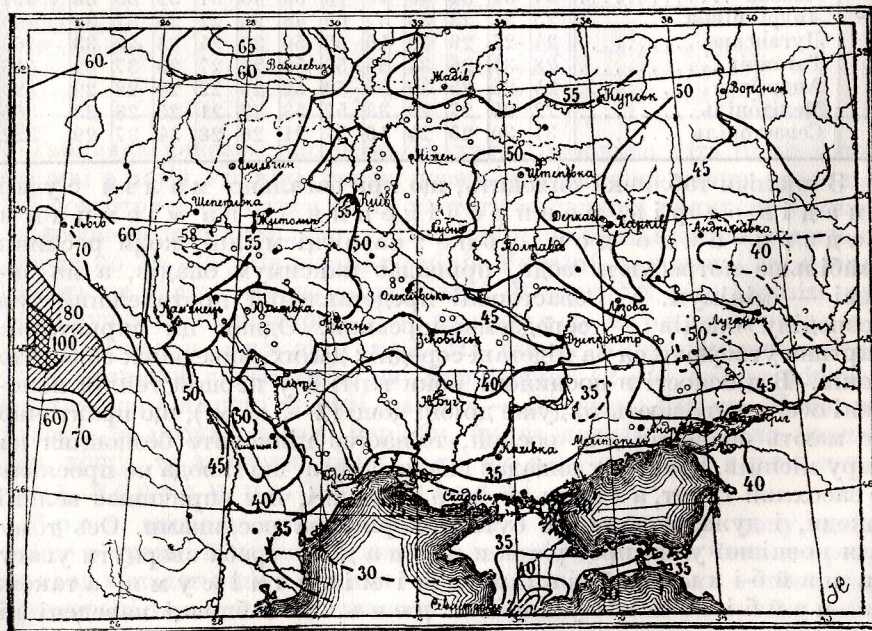
Все ж деяку уяву про вогкість дає таблиця релятивної вогкості, що подає нормальні (середні за багато років) її ве-

личини для 13 год. дня. По полудні температура підноситься найвище, — релятивна вологість має найменшу величину. Біля 13 год. рослини найінтенсивніше випаровують і часто терплять від надмірної сухости повітря.

міста	місяці	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Київ		71	60	51	61	59	57	60	73
Полтава		80	59	50	58	52	49	55	70
Зіновівське (Елизавет)		73	55	47	47	46	44	47	62
Луганське (Ворошиловград)		67	50	43	44	43	41	47	60
Миколаїв		72	57	54	52	47	46	52	66
Мелітопіль		74	55	46	44	38	38	45	63

Сухість повітря часто стає небезпечною для рослин за високих температур, що бувають у нас з місяця V. по VII або й IX. В таких температурах наші рослини звикли до релятивної вологости близької до 30—40%, але в наших степах під час відомих суховіїв вона часто падає нижче — на 20%, іноді доходячи до 10%, а то й до 8%. Навіть в Одесі, — над самим морем, спостережено 10%.

Опади. Для України, де часто один дощ вирішує справу врожаю, вивчення опадів — справа надзвичайно важна. Мапа ізогіет подає образ загального розподілення по поверхні нормальної суми опадів за рік у сантиметрах, а таблиця — розподіл їх по місяцях.

Мапа ч. 12. Річні ізогіети.

Нормальні суми опадів (мм) р. р. 1888—1912:

Місяці		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	за рік
Полісся	Василевичі	30	26	31	47	55	80	96	57	56	49	37	38	602
	Емільчи	26	24	25	40	50	77	89	65	52	46	38	29	560
	Шепетівка	26	26	28	40	54	71	93	57	54	53	36	29	562
	Житомир	25	23	28	42	48	70	88	53	47	47	35	28	534
	Київ	37	32	43	46	48	75	76	54	47	48	37	35	578
	Жадів	37	37	33	44	41	80	82	54	45	49	41	37	579
Лісостеп	Ніжен	34	31	34	37	41	77	69	49	40	44	33	28	517
	Курськ	36	36	31	41	51	79	75	51	42	50	40	37	560
	Штепівка	22	23	22	37	43	70	77	51	39	41	31	27	483
	Харків-Деркачі	30	30	28	40	48	69	65	51	32	43	37	33	507
	Лубні	38	38	38	39	40	75	58	52	40	48	36	36	537
	Олексіївська	25	27	29	33	46	69	70	48	40	43	29	25	485
	Умань	26	26	31	34	57	81	70	44	36	39	26	27	497
	Юхимівка	22	21	24	38	53	70	67	51	41	37	28	26	487
Степ	Камянець на Поділлі	27	23	27	43	66	85	75	57	46	40	33	27	549
	Плоти	22	24	20	40	47	63	66	50	37	35	24	22	450
	Кишинів	24	24	31	38	48	61	64	39	34	35	31	25	454
	Зіновівське (Елизавет)	27	25	29	29	44	65	62	50	29	39	26	27	452
	Н. Буг	22	26	27	31	43	55	59	41	24	30	27	29	444
	Одеса	28	25	27	23	27	55	40	32	25	35	24	27	367
	Скадовський порт	22	18	21	22	27	42	38	26	21	28	20	19	304
	Кахівка	25	23	29	27	38	60	50	28	20	29	25	28	382
	Дніпропетрівське	34	31	35	35	43	76	51	40	27	39	40	36	486
	Лозова	34	31	32	40	40	75	53	40	31	39	38	38	494
	Андріянівка	25	24	23	33	37	65	48	26	22	28	37	32	400
	Луганське	24	27	29	40	46	62	56	36	34	38	40	33	463
	Таганріг	28	31	26	34	36	56	59	23	27	28	37	32	416
	Андріївка	24	25	25	30	38	62	52	29	22	28	28	29	393
	Мелітопіль	22	24	27	29	33	57	53	27	21	25	28	23	366
	Севастопіль	31	30	25	24	16	27	21	20	28	34	37	29	322

З аналізу таблички виходить, що при загально малій сумі опадів за рік, розподілення їх за місяцями надзвичайно доцільне: на літні місяці, коли рослини найбільше потребують води, припадає максимум опадів, а на зимові — мінімум. У Севастополі представлений протилежний тип розподілу опадів — середземноморський. Однак ця сприятлива картина утворюється на підставі середніх даних, виведених за багато років. В дійсності в поодинокі роки вліті й у першій теплій половині осені випадають то дуже дрібні дощі (2—3 м. м.), що практично не мають значення для рослин, то настає цілковите бездощів'я на пару місяців, а по тому випадає велика злива, що її вода не просякає в засохлий ґрунт, а стікає по його поверхні, чим спричинює великі шкоди, і дуже мало може бути використана рослинами. Ось тому для повнішої уяви про режим опадів треба звернути увагу на найбільші й найменші місячні суми, а також на найбільші суми за день. В табличці наведені ці дані для трьох міст, що можуть характеризувати три типові райони: північно-західній, центральний та південний.

Райони		Місяці	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Волинь	місяч. найбіль.		100	93	167	128	187	271	242	265	213	178	136	121
	місяч. найм.		1	1	1	0	6	4	8	4	0	0	1	2
	денно найбіль.		23	27	81	43	100	117	133	164	75	98	60	32
Полтавщина	місяч. найбіль.		108	99	99	108	149	204	274	293	177	147	130	111
	місяч. найм.		0	0	0	0	1	3	0	1	0	0	0	0
	денно найбіль.		25	30	35	57	84	78	86	192	128	50	40	39
Одещина	місяч. найбіль.		112	100	102	108	184	173	244	186	177	170	140	135
	місяч. найм.		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	денно найбіль.		37	34	35	40	128	130	177	106	95	160	127	33

З таблички бачимо, що поруч з великими зливами в усіх трьох районах виступають посухи (другий рядок), бо за температури 18°—20° і вище не лише 4 мм., але навіть і 8 мм. опадів за місяць не можуть задовольнити потреб рослин. Наступна табличка подає скільки разів за 10 років траплялися посушливі періоди не менше 10 днів (перше число) і більші 15 днів (друге число).

Міста	Місяці	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Київ		3—0	4—1	2—0	1—0	3—1	6—3	8—4	8—2		
Кам'янець		4—1	5—2	3—1	2—1	3—1	7—2	8—2	11—2		
Плоти		3—1	5—3	5—0	0—0	5—2	9—5	12—5	13—6		
Зіновівське (Елизавет)		2—1	10—3	3—0	2—0	7—2	11—3	13—8	11—5		
Одеса		4—1	10—3	9—2	2—1	9—3	14—6	16—7	14—7		
Полтава		5—2	9—2	6—1	4—1	8—1	12—3	14—5	12—5		

Табличка показує, що осінь та друга половина літа більше посушливі в цілій Україні; також досить посушливий місяць травень. Про довготривалі посухи та їх частоту належних даних не маємо, але можна подати приклади їх. Так, напр., на весні цілком бездошові періоди по 20—25 днів відомі по цілій Україні, але довші за місяць бувають не часто, навіть — на півдні. В червні й липні навіть на півдні лучаються виняткові. Починаючи з серпня правдоподібність посух зростає. На півдні Київщини відомі бездошові періоди по 40 днів; на Харківщині 42—43 дні; на півдні, Поділля, на Одещині й далі на схід — 50 днів і більше. Якщо ж уважати за посуху й такі періоди, що за декаду випадало менше 5 мм. дощу, то в різних місцях степової смуги траплялись посухи по 2½—3 місяці.

Град випадає найчастіше з грозою в теплій порі року, найбільше в травні й червні; в липні й серпні, хоч буває чимало гроз, але град випадає рідко. Трапляється град і пізньої осені — в жовтні й листопаді та на весні, починаючи з березня. Розміри градин найчастіше від горошини до фасолі, але бувають і величини волоського горіха і навіть більші. Коли граду випадає багато, він робить

значні шкоди в господарстві, обертаючи сади, городи й поля в пустелі, а коли градини значної величини — може калічити або й вбивати птицю, худобу та людей. Вогнищами гроз для України являються Карпати й Кавказ, — тому то град випадає найбільше в Галичині, Буковині, на Правобережній Україні, Бесарабії та Передкавказзю. На Лівобережжі майже не буває. Градобой не розпреділяються рівномірно: вони вибирають кряжі та вододіли. Хоч розпреділення градобой по поверхні ще не досліджено, — все ж можна зазначити деякі місцевості, особливо улюблені градом, напр., Овруцький кряж на Волині, південно-східний кут Галичини, південь Могилівської округи та околиці Гайсина на Поділлі, Черкаська округа на Київщині та інші.

Досить шкідливою формою опадів є також ожеледа, цебто льодова кора, що вкриває поверхню землі, а особливо — стіни, стовпи, дерева та ін., найбільше з навітряного боку. Ожеледа повстає з переохолоджених дощу, мигички та туману, які при доторку до чогось твердого раптово замерзають. Вона утворюється за температури повітря близькій до 0° — між $+0,5^{\circ}$ і $-1,5^{\circ}$ або -2° ; за більших морозів — рідко. Звичайно ожеледа трапляється з листопада по лютий; в березні — рідко. Сприятливі для утворення їх вітри — східні й західні. Вага нарослої ожеледи ломить галузки на деревах, — навіть до 4 см. завгрубшки, часто в значній кількості і тим робить значну шкоду в садках.

Зимом звичайною формою опадів в Україні буває сніг, хоч у всі місяці трапляється й дощ. Снігом випадає до 20% всіх опадів. Суцільний шар снігу, що вкриває землю, зовуть «сніговим настилом»; він має велику вагу в господарстві. Сніг поганий провідник тепла й під настилом земля промерзає повільно, а без настилу — швидко й на значну глибину, при чому гине багато сільсько-господарських рослин.

Хоч сніг восени починає падати в жовтні й навіть — у кінці вересня, але розтає, й сніговий настіл утворюється на півночі України звичайно в кінці листопада, на півдні — в кінці грудня, а розтає між початком і кінцем березня.

Оглядаючи в загальному стан опадів, бачимо, що цей елемент в українському кліматі є дуже мінливий. В цій мінливості помічається певна періодичність, сліди якої ми можемо знайти навіть у наших старих літописах та історичних джерелах. Р. 1900 Брікнерові (Brückner) пошастило встановити періоди коливання кількості річних опадів в 11 літ та в 35 літ. Останній, наприклад, період вдалося йому встановити на підставі змін позему Каспійського моря, по врожаях, по стану льодовиків та ін. Період 11-літній пошастило ствердити Дугласові (Douglas) в Каліфорнії аналізами ширших і вузких літокругів на 1000-літніх секвоях. Цей період пробують звязати з періодами зміни соняшних плям, при чому зясовується, що мінімуму плям відповідають посухи. Вже Брікнер зазначив, що амплітуда коливань кількості опадів збільшується з континентальністю місцевості. В межах більшої частини України випадає опадів за вогкий період пересічно на +25% більше, ніж за період сухий, а на південному сході ця різ-

ниця йде — аж до 40%. Не вдаючись у пояснення причин періодичності, можна сконстатувати виразне виявлення посух цього (11-тилітнього) періоду. Ці посухи набирають особливої катастрофальності, коли вони збігаються й складаються з сухою частиною періоду 35-літнього. Крім цих періодів Вагнер встановив ще 16-літній період меншої й більшої амплітуди тепла між літом та зимою, період більшої й меншої континентальності.

Важливість клімату в господарському житті України прекрасно передає народня приповідка: «У нас хліб родить не земля, — а небо». Становлючись так до погоди, наше селянство назбирало певний досвід для своєї господарки, і цей досвід традиційно передавало з покоління до покоління. Більшовизм, знищивши найгосподарніший шар нашого селянства, перервав цю традицію. З огляду на велику важливість погоди, як фактора в господарському житті України, при віднові сільського господарства треба не тільки привертати належну увагу кліматологічному й метеорологічному дослідженню нашої країни, але й відновити згадану традицію, використавши для цього наших господарніших селян та наших агрономів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

- І. Селецький І. Клімат України. Укрмет. Київ. 1929.
І. Тесля. Клімат України. Географія України. Т. І. Львів. 1938.
С. Рудницький І. Основи землезнання України. Т. І. Прага.
S. Rudnyckýj. Ukraina. Land und Volk. Wien. 1916.
М. Дольницький І. Фізична географія України. У. Т. Г. І. Poděbrady.
Г. Висоцький І. Макрокліматичні схеми України. Укрмет. 1922.
Л. Данілов. Клімат Поділля. Вінниця. 1924.
М. Самбікін. Підсоння Полтавщини. Зб. Полтавського Держ. музею. Т. II. Полтава. 1927.
A. Gregor. Astronomický výklad Brücknerovy periody. Říše hvězd. VIII, č. 8.
Fr. Říhovský. Klimatická proměnlivost srážek a její vztah k teorii Brücknerově. Spisy přírodověd. fak. brněnské university, č. 94.

Вчен. атр. Володимир Чередій,
к. проф. Української Господарської
Академії в Подєбрадах.

Ґрунти України, їх походження та особливості.

Prof. Volodymyr Tscheredijiw, gew. Prof. an der Ukr.
Wirtsch. Akademie in Podiebrad: «Die Böden der Ukraine,
ihr Entstehen und ihre Eigenheiten».

Основоположник генетичного ґрунтознавства проф. Докучаєв р. 1878 формулював основне положення сучасного ґрунтознавства, що «ґрунт є особливе, самостійне природно-історичне тіло». Цей самостійний утвір природи не є стабільним, незмінним та інертним — він живе своєрідним життям, що виявляється в безперестанних кількосних та якісних змінах складаючих його речовин. Сучасний тип та характер кожного ґрунту, як каже проф. Вільямс, є лише статичний мент в загальній його еволюції. Тому наведена вище аксіома ґрунтознавства тепер формулюється ще інакше, а саме: «ґрунт є безперестанно змінливий фізико-географічний утвір» (проф. Сабанін).

Ще донедавна дивилися на ґрунт як на порохуватий продукт трухлявіння гірнин верхніх шарів земної кори та студіювали його лише з фізико-хемічного погляду, але з часом було встановлено, що на динаміку ґрунту та на його еволюцію мають вплив також чинники біологічні, які й відіграють головну роль в процесах ґрунтотворення.

Виходячи з зазначеного погляду, представники генетичного ґрунтознавства, що було створене та розроблене переважно українськими й російськими вченими, подають наступні визначення поняття «ґрунт», які суть тепер загально прийнятими в науці. Проф. Докучаєв під словом ґрунт розумів: «ті поверхові та близькі до них шари гірнин (однаково яких), які природньо змінені спільним впливом води, повітря та різного роду організмів — живих і мертвих, що виявляється в певний спосіб на складі, структурі та барві таких продуктів трухлявіння». За проф. Сібірцевим природними ґрунтами слід називати «такі матеріяльні поверхові утвори, або такі зовнішні шари гірнин, в яких загальні ектодермічні явища сполучаються з впливом організмів або з явищами, що виникають з елементів біосфери». Проф. Вільямс називає ґрунтом «увесь комплекс поверхових шарів матерніх порід, в якому відбуваються під впливом двох основних типів біологічних явищ — синтези органічних речовин

та їх розкладу — двобічні процеси переходу одної форми матерії у другу (мінеральних сполук в органічні речовини і зворотньо)».

З наведених визначень поняття ґрунту видно, що в його творенню та еволюції мусять брати участь (шляхом взаємного впливу) елементи атмосфери, літосфери, гідросфери та біосфери. Отже, — щоби зрозуміти умови ґрунтотворення та еволюції ґрунтів даної країни, необхідно зазначені чинники ґрунтотворення в кожному конкретному випадку схарактеризувати у взаємному відношенню та в історичній ретроспективі.

З масивної мінеральної породи ґрунт може виникнути лише після того, як вона під впливом тепла, води та повітря підпаде механічному струхлявінню, себто після того, як розпадеться на більш менш дрібні часточки, які в дальшому вітрами та водою можуть перевіватися та перемиватися, наслідком чого найдрібніші часточки можуть бути відсортовані та віднесені на інші місця. В перенесенню з одного місця на друге як струхлявілих, так і неструхлявілих гірнин відіграють велику роль вітри, льодовики, річки й різні потоки. Рівнобіжно з трухлявінням механічним під впливом тих же чинників та рослин відбувається й трухлявіння хемічне, наслідком якого хемічні сполуки, що складають мінеральну породу, частинно перетворюються на інші — простіші, а частинно переходять до розчину та вимиваються водою.

Але мінеральна порода починає перетворюватися на ґрунт лише після того, як на ній оселяються перші представники нижчої, а потім і вищої рослинності, що залишають в ній відумерлі рештки своїх тіл. При цьому зелені представники рослин, використовуючи для будови своїх тіл кінетичну енергію сонця, нагромаджують її в ґрунті в формі прихованої хемічної енергії органічних речовин, за рахунок якої існують та діють нижчі незелені рослини — бактерії та гриби.

Одночасно з цим провадиться нагромадження у верхніх шарах ґрунту тих хемічних елементів, що входять до складу відумерлих рослинних решток та що суть необхідними для виживлення рослин, а особливо фосфору та калію, які в ґрунтотворчих продуктах трухлявіння гірнин бувають звичайно лише в мінімальних кількостях. Ці хемічні елементи рослини збирають з глибших шарів мінеральної породи та з дуже розведених розчинів, що циркулюють у ній. Опріч того, за допомогою рослин у верхніх шарах ґрунту нагромаджується звязаний азот, якого в ґрунтотворчих матерніх мінеральних породах немає зовсім. Таким чином, ґрунт поволі нагромаджує в собі елементи родючости, набирає певної барви, структури, набирає здібности удержувати в собі воду та інших характеристичних для нього властивостей.

В наслідок впливу на матірню породу ґрунту елементів біосфери — живих рослин та їх мертвих решток, а також атмосферичних опадів, відбувається витворення в ґрунті певних генетичних поземів (шарів), а саме: відокремлюється більш менш виразно верхній гумусовий або акумулятивний позем ґрунту темного забарвлення, в якому нагромаджуються елементи виживлення рослин та органічні речовини, глибше визначається світлішого забарвлення пере-

ходовий позем або елювіяльний, з якого елементи виживлення рослин виносяться водою, а ще глибше витворюється спідній або ілювіяльний позем ґрунту, в якому відкладається шерега мінеральних та органомінеральних хемічних сполук та органічних речовин; цей позем в залежності від характеру та кількості відложених у ньому речовин має різне забарвлення: червонувато-брунатне, білувате, чорне, тощо, та різну фізичну будову, а іноді він складається з кількох поземів.

Характер та темп усіх цих процесів ґрунтотворення залежить від характеру рослинного суспільства (формації), що посідає кожний даний ґрунт та що в свою чергу цілковито залежить від комплексу умов зовнішнього оточення рослин, цебто від властивостей мінеральної породи ґрунту, від його звогчення, від теплових умов, тощо. Різного роду рослинні суспільства різно впливають на той осередок, на якому вони росли. В цьому відношенню в першу чергу різко відрізняються рослини деревнисті та рослини зіллясті й трави. Деревнисті рослини протягом року можуть відкладати органічні речовини в формі відумерлих своїх частин лише на поверхні, бо їх коріння є многорічним. Опріч того, всі частини деревнистої рослини мають в своєму складі гарбники, через що всі вони мають кислу реакцію. Рослини ж зіллясті, а головне — трави, відкладають відумерлі частини своїх тіл частинно на поверхню ґрунту, а головне — в його масі, при чому ці мертві рослинні рештки мають нейтральну реакцію. Органи рослин лучної формації відумирають головню на початку зими, коли вже наступають холода, що унеможливує їх розклад до наступлення зими аеробними бактеріями та утруднює його навесні, коли ґрунт просякнутий водою, і коли в ґрунті можлива лише діяльність бактерій анаеробних, що можуть існувати за недостачі повітря. Це приводить до нагромадження органічних решток в ґрунті, який посідають рослини лучної формації. Навпаки, рослини степової формації в наслідок недостачі води в ґрунті відумирають серед літа за доброго провітрювання ґрунту; мертві органічні рештки цих рослин до осені не можуть розкладатися через недостачу води в ґрунті, але починають енергійно розкладатися за допомогою аеробних бактерій восени та на весні, коли ґрунт має вогість сприятливу для діяльності цих бактерій.

Опріч зелених рослин, що розвиваються на поверхні ґрунту, в самому ґрунті живуть ще нижчі незелені рослини, що використовують для свого існування хемічну енергію органічних речовин, розкладаючи їх на прості хемічні сполуки. З цієї групи рослин в ґрунтах знаходяться бактерії та гриби. Бактерії, що живуть в ґрунтах, належать до двох груп — до аеробних та анаеробних. Бактерії аеробні для свого існування потребують вільного кисення повітря, який вони використовують для здобуття поживи та енергії з органічних речовин шляхом їх окиснення, при чому за цього процесу складні органічні речовини руйнуються та перетворюються на простіші або й зовсім мінералізуються, даючи різні солі, воду та двоокис вугля. Навпаки, анаеробні бактерії мають здібність руйнувати органічні речовини та використовувати їх для своїх потреб за відсутности вільного кисення повітря. Як аеробні, так

і анаеробні бактерії для свого існування вимагають нейтральної або слаболужової реакції осередку, в якому вони перебувають. Гриби, що також розкладають органічні речовини ґрунту, належать до організмів аеробних; вони можуть існувати не тільки в осередках з реакцією близькою до нейтральної, але й з реакцією кислою.

З наведеної характеристики трьох груп нижчих організмів видно, що розклад нейтральних органічних решток, які були відложені травами та зіллястими рослинами, буде провадитися в ґрунтах переважно бактеріями, а кислі органічні рештки, що відкладаються (пухким шаром) лісовою деревнистою рослинністю, розкладаються майже виключно грибами.

Зазначені вище групи зелених і незелених рослин у природних умовах в залежності від умов оточення складають певні рослинні суспільства — формації, а саме: деревнисту рослинну формацію, що складається переважно з деревнистих рослин, грибів та анаеробних бактерій; лучну формацію, в якій беруть участь головно лучні трави, анаеробні та аеробні бактерії та степову рослинну формацію, що складається переважно з степових трав та аеробних бактерій.

На природних ґрунтах рослинні формації не бувають незмінними сталими утворами. Вносячи зміни до осередку, на якому живуть, вони поволі змінюють його виживний, водяний та повітряний режим, а тому й самі поволі змінюють свій склад та протягом довшого часу поволі еволюціонують в інші рослинні суспільства, а разом з ними еволюціонують і ґрунтотворчі процеси та відповідно до них і сам ґрунт, при чому один тип ґрунту може перетворитися в інший. Таким чином, типи ґрунтів, що вкривають поверхню країни в даний мент, суть не тільки наслідком діяння існуючого тепер комплексу ґрунтотворчих факторів, але також і функцією її віку, цебто наслідком впливу всього того комплексу ґрунтотворчих чинників, що впливають на матерню мінеральну породу з менту її з'явлення на денній поверхні країни.

Зі всього вище сказаного зрозуміло, що в утворенні ґрунтів мусять брати участь чинники космічні та атмосферичні, поверхові мінеральні породи, вода з атмосфери та вода надземна й підземна, а також чинники біологічні. Отже, — щоби зрозуміти умови творення та еволюції ґрунтів даної країни, необхідно в кожному конкретному випадку характеризувати всі ці ґрунтотворчі чинники в сучасну добу та в минулому.

Характер атмосферичних чинників пізнаємо зі студій клімату даної країни та будови її поверхні (орографії) і рельєфу взагалі, що впливає на місцеві клімати (мікроклімати) та на її водяний режим. Клімат та водяний режим країни визначають темп і характер трухлявіння матерніх порід ґрунтів, а також характер впливу на ґрунтотворення рослинства. Земна кора бере участь в утворенні ґрунту своїми поверховими шарами, даючи після струхлявіння матерню породу, що своїм фізичним станом, хемічними властивостями, а також характером водяного, повітряного та теплового режимів впливає на склад та діяльність вищої й нижчої рослинності. Властивості ґрунтотворчих порід та вік країни пізнаємо зі студій її геології та поверхових мінеральних покладів. Нарешті, для зрозу-

міння впливів ґрунтотворчих біологічних чинників є необхідним знання рослинності даної країни, яке дають студії геоботанічні та флористичні.

II.

Сучасна ґрунтова поволока України надзвичайно різноманітна, що є наслідком різноманітності умов ґрунтотворення, себто різноманітності матерніх мінеральних порід, клімату, рельєфу та віку поодиноких місцевостей.

Матерніми породами ґрунтів на Великій Україні служать мінеральні поклади, залишені великим льодовиком, що в кінці третичного періоду насунувся на Україну з півночі. За академіком Тутковським, цей льодовик перебував лише на півночі України; не маючи тут значної грубизни, він посувався на південь головне Придніпрянською влоговиною, виминаючи височини Правобережжя на Київщині та на Волині, що мають висоту більше, ніж 200 метрів. На Лівобережжю льодовик вкрив значну частину України, доходячи до східних височин, які зробили йому перепону, та спускаючись на південь від лінії, що проходить трохи на захід від м. Суми — Полтава.

Центром цього льодовика були гірські місцевості Скандинавії, де поширені кристалічні алюмосилікатні гірнини, що мають у своєму складі вільну кремінєву кислоту в формі кристалів кварцу. Посуваючись на південь та на південний схід, льодовик і приніс на територію України у формі піддоних, основних та кінцевих морен великі маси продуктів трухлявіння скандинавських гірнин, які лише на північ від лінії Житомир—Київ—Ніжен—Глухів залишилися на поверхні, а на півдні свого поширення вони вкриті шаром лесу в 1—4 метрів завгрубшки. Піддоні морени, що промивалися підльодовиковими потоками води, залишили по собі напівсортовані водою поклади, що після відступу льодовика лягли на місцеві корінні мінеральні породи (або на старі ґрунти), а на них лягли несортовані поклади основних морен, що заступлені тяжкими червоногнідими глинами, суглинками та супісками.

Поклади кислої алюмо-силікатної морени піддавалися дальшому звітрінню та сортуванню потоками поверхової води та перевіванням вітрами, після чого на морені могли зявитися скупчення обточених водою та тертям камінців-наметнів та грубих пісків, а як продукти вимивання водою та навівання вітром відкладалися на морені та на корінних породах одсортовані тяжкі глини та суглинки; наслідком перевівання зявлялися скупчення одсортованих пісків різної грубизни. Таким чином, для країни, яку вкривала алюмо-силікатна морена, є характерною велика різноманітність поволоки ґрунтотворчих порід, що дуже різняться фізичними та хемічними властивостями. Ці поклади поширені в районах північно-західньої України — головне на Волині, на північній Київщині та Чернігівщині. В західній частині Волині, куди льодовик не доходив, поширені поклади, нанесені льодовиковими водами: верстоваті піски та супіски, що лежать на корінних породах, якими на північному заході суть ґраніти. Перевіяні вітрами грубі польодовикові піски трапля-

ються на півночі Київщини, де творять бархани. Елювіальні піски, з яких вода вимила дрібні глинясті часточки та які утворилися з наметневих супісків, поширені головне на півночі Київщини та Чернігівщини.

На південь та на південний схід від лінії Житомир—Київ—Ніжен—Глухів аж до Чорного та Озівського морів Скандинавських льодовикових покладів або немає зовсім, або вони тут вкриті шарами т. зв. лесу.

За академіком Тутковським лес на Україні уявляє зі себе екзотичну, нанесену вітром з далеких північних країв одноманітно тонкозернисту, без наметнів та грубшого піску, багату на вапень та магній мінеральну породу. Він творить майже суцільну поволоку від 1 до 40 метрів завгрубшки і лише на Поліссю поклади лесу трапляються невеликими острівцями.

Лесова поволока після своїх властивостей неодноманітна і в цьому відношенні виявляє певну зональність. На півночі вона тонша, а на півдні грубша; так само на підвищеннях рельєфу та на схилах вона тонша, ніж у западинах. Після свого механічного складу леси бувають суглинкуваті — з 18—25% фізичної глини (часточки з проміром менше ніж 0.001 мм), суглинкові — з 25—40% глини та тяжкі суглинясті — з 40—60% глини. Чим далі на південь від північного кордону поширення лесу, тим він більше дрібнозернистий. З другого боку, чим ближче леси підходять до річкових долин, тим вони піскуватіші, що є наслідком домішування до них надрічкових пісків. До хемічного складу українського лесу входять головне окис кремія (69.3—82.01%) та окис алюмінія (9.01—14.43%), а також окис заліза (3.10—5.30%) та в невеликих кількостях сполуки вапня, магнію, мангану, калію та натрію. Ріжниці в механічному складі лесу викликають ріжниці в хемічному складі його. Так, південні тяжкі леси мають в своєму складі більше окисів заліза та окису мангану, більше карбонатів вапня та магнію, а також і калію та натрію. Леси різного механічного та хемічного складу мають також різну структуру та забарвлення; піскуваті леси північної зони мають світло-полову барву, вони поруваті, пухкі та рівномірно пронизані сіткою дрібнесеньких білих рурочок, які уявляють з себе пори, заповнені карбонатами вапня та магнію, що осіли з розчинів. Таке виділення вуглянів зветься «цвіллю». Чим далі на південь, тим леси стають менш пухкими та набирають гнідого й червоно-гнідого забарвлення, а рурочки білої сітки стають все більшими та менш рівномірно розподіленими в масі лесу або й зовсім зникають, хоч такі леси багаті на карбонати; іноді в лесах карбонати творять окремі білі скупчення (дудики) або плями (білозірка). Наслідком своєї поруватости леси легко пропускають повітря й воду та не мають в своїй масі постійних поземів ґрунтової води. В місцевостях вогких лес буває вязким і має синьо-сіре забарвлення, а карбонати не утворюють в ньому сітки рурочок, але творять плями та прожилки. Леси на узбережжях Чорного та Озівського морів в наслідок осідання на них розпорошеної вітром води з моря мають в своєму складі хлорид та сірчан натрію і набирають зеленкуватого забарвлення.

В районах височини Донецького Кряжу в наслідок розмиву та змиву лесу ґрунтотворчими породами іноді бувають суглинкувати продукти трухлявіння місцевих корінних порід. Наприклад, в Донецькому кам'яновугільному районі ґрунти утворилися на продуктах трухлявіння пісковиків та глинястих лупаків кам'яновугільної епохи, а в крейдовому районі — на продуктах трухлявіння мерглів, пісковиків та третичних глин.

Окрім того, на Україні трапляються ґрунти, що розвинулися на продуктах трухлявіння місцевих кристалічних порід, на піскуватих третичних покладах (в околицях Овруча) та на вапняках (в Наддністрянському районі). Кристалічні породи з архейської епохи на Україні розкидані на неширокій смузі, що йде з Рівенського повіту на Волині, захоплюючи частину Волині, Київщини, Поділля, Херсонщини, Катеринославщини та Таврії, де вони утворюють Бердянсько-Маріопільське плато. Петрографічний склад гірнин цього пасма дуже різноманітний — тут трапляються граніти, гнайси, базальти, діабазы, кристалічні лупаки та інше.

За академіком Тутковським та Рітгофеном зявлення лесу на Україні пояснюється діяльністю атмосфери в післяльодовиковий період. Згідно з цією гіпотезою над льодовиком, що сягав на далекий півночі кілька тисяч метрів над рівнем моря, мусів виникнути сталий центр антициклонічних вітрів, які, спускаючись з нього, ogrівалися (динамічне ogrівання на 1° С. за спуску на кожних 100 метрів), в наслідок чого ставали теплішими та сухими. Ці вітри, що звуться фенами, висушували всі ті простори, що звільнялися від льодів після того як вони розтанули, та обертали їх на сухі пустелі. Найдрібніші механічні складники всіх тих мінеральних покладів, що вкривали ці пустелі, під час постійних вітрів та вітряних бур одвівалися та постійно відносилися й осідали знову в краінах південних, де ці вітри слабшали, вкриваючи, як плащем, всі елементи рельєфу, а головне — заповнюючи влоговини. Тому то лес і є такий дрібнозернистий, неверстований та позбавлений уломків гірнин, наметнів і грубого піску.

Друга гіпотеза (Вислоух, Армашівський та інші) припускає, що лес відложився в наслідок діяльності води, яка відмочувала найдрібніші часточки з морен і зо схилів та відносила їх, після чого вони відкладалися, осідаючи з води. Але такий лес мусів би бути верстовуватим, чого не спостерігається в українським лесі.

Заслугує також великої уваги погляд на лес, як на продукт трухлявіння морени з карбонатних осадових північних порід. Згідно з цією гіпотезою (проф. Вільямс) льодовик на Україні мусів доходити аж до самого Чорного та Озівського морів, про що, між іншим, свідчить своєрідна будова берегів морських лиманів, яка подібна до будови берегів Скандинавських та Гренландських фйордів, та наявність тут рештків тундрової флори та фауни; окрім того, на дні Чорного моря у північних його берегів на глибині небагатьох метрів існують льодовикові несортвані глини та суглинки. Ця морена була захоплена льодовиком, який уже мав у собі матеріяли Скандинавських, Фінляндських та Корельських порід, на просторах більш південних, що були вкриті карбонатними осадовими покла-

дами різних геологічних епох (юрської, кам'яновугільної, девонської та крейдяної), та була ним відложена далі на південь, ніж морена з кристалічних порід з крайньої півночі, — аж у берегів морів. Трухлявіння карбонатної морени, що виявляється в першу чергу в розчиненні карбонату вапня та магнею, провадиться порівнюючи швидко, а продуктом трухлявіння на місці морени залишаються лише ті найдрібніші глинуваті елементи (0.25—0.001 мм), що були в свій час знесені водою в моря, в яких відкладалися осадові породи. Склалися вони майже виключно з аморфної кремової кислоти з домішкою каоліну та окису заліза. Окрім того, як показують дослідження, лес на Україні, де він не лежить уже на алюмосилікатній морені, ніколи не лежить на місцевих корінних породах, але завше між ним та корінною породою є негруба верства піскуватої грубозернистої породи, що іноді має наметні (обточені водою та тертям камінці), які в північній частині лесової зони заступлені фінляндськими та корельськими алюмосилікатними породами, а в південній — вапняками та пісковиками різних геологічних формацій. Ця грубозерниста порода, що очевидно принесена льодовиком, не зв'язана генетично з корінною породою, але зв'язана так з лесом, в який вона поступово й переходить. В нижчих шарах південного лесу часто також трапляються наметні з північних карбонатних порід. Механічний склад лесу після аналізів великих взірців завше виявляє присутність дрібного піску (0.5—0.25 мм), середнього — (1.0—0.5 мм) і навіть грубого (3.0—1.0 мм), а іноді трапляються в ньому і дрібні наметні. Все це заперечує гіпотезі вітряного походження лесу.

Переходячи до питання про творення ґрунтів на льодовикових покладах України, мусимо зазначити, що пізнання елементів сучасного клімату як ґрунтотворчих факторів має значення лише для характеристики ґрунтотворчих процесів в сучасний період та в найближчу до нас добу, бо з бігом часу під впливом еволюції рослинних формацій клімат сам еволюціонує, а разом з ним еволюціонує і рельєф країни. Для того, щоби уявити собі шляхи еволюції ґрунтів, якими вона проходила в часи відступлення льодовика та в наступний період аж до сучасної доби, необхідно було б знати кліматичні умови поодиноких місцевостей за цілий час ґрунтотворення, а також і характер інших чинників.

Матеріальні поклади льодовика, що стали матерніми породами ґрунтів на Україні, були порівнюючи бідними на хемічні елементи, потрібні для відживлення рослин, а до того ж вони були присутні у формах для рослин мало приступних, бо містилися головне в складі часточок не менших, ніж 0.25 мм. проміром, які були здібні до дальшого трухлявіння. Усі ж дрібніші механічні складники мінеральної породи уявляють недостатні продукти трухлявіння, от як кварц, аморфна кремнева кислота, каолін, окис заліза та інше, які, виключаючи окис заліза, не мають елементів виживлення. Але й частинки проміром 0.25 мм. дуже бідні на рослинну поживу (біля 1%). Все це не сприяло розвитку рослинності на цих покладах.

В часи перебування льодовика та в часи його відступу не сприяли розвитку рослинства й тогочасні кліматичні умови. Країни сумежні

з льодовиком мусіли мати холодний, вогкий клімат, а поверхня їх аж до моря була вкрита озерами, що стояли в западинах помежи буграми нагромаджених покладів на «вічній» мерзлоті. За цих умов на звільнених льодовиком просторах могли розвинутися лише маловибагливі тундрові рослини без корінців або з корінцями короткими, от як обрісники, мохи та лише в невеликій кількості деякі трави. В наслідок розмива атмосферними водами незахищеної рослинністю поверхні провадилося все більше розчленовання рельєфу, а разом з тим йшло і просихання озер, витворення річкових долин, вододільних плато та інше.

Все дальший відступ льодовика викликав загальне отеплення країни та зниження позему мерзлоти, через що поліпшувалися умови зросту більш вибагливих рослин. Наслідком таких змін, що проходили поволі — протягом багатьох тисячеліть, на місці тундрової північної рослинності за достатньої вогкості поступово розвинулася лісова рослинність, бо за цих умов травиєста та зілляєста рослинність не могли з нею конкурувати.

Але в наслідок змін, що відбувалися в матерній породі під впливом лісу та в наслідок природного його проріжування поступово утворювалися умови, сприятливі для розвитку травянистої та зілляєстої рослинності лучної формації, що бувають за цих умов заступлені корняковими рослинами та пухкокущевими травами. Появлення рослин лучної формації викликає в ґрунті величезні зміни, бо за їх участі він починає збагачуватися на органічні рештки. Розвиток цієї рослинності на бідному на поживу ґрунті стає можливим лише завдяки тому, що деревниєста рослинність, маючи глибоке та широко розгалужене коріння, збирає собі поживу з великої маси мінеральної породи ґрунту, але на поверхні ґрунту кожен рік відкладає пухким шаром так звану «лісову підстилку», що складається з опавшого листу, відумерлих гілляк, опавшої кори та іншого. Лісова підстилка, всі складники якої мають кислу реакцію, розкладаючись за допомогою грибів, і служить головним джерелом виживлення трав та зілляєстих рослин мінеральними речовинами.

Розклад лісової підстилki грибами має за наслідок також витворення органічної кренової кислоти, що розчиняє всі солі тих хемічних елементів, які містяться в мінеральній частині ґрунту та які потрібні для відживлення рослин, руйнує каолін, а атмосферна вода виносить ці розчини разом з частиною колоїдальних органічних речовин в нижчі шари матерньої породи. Після цих процесів верхні шари ґрунту збагачуються на порохувату аморфну кремневу кислоту, цебто на «крем'янку» та набирають білового кольору. В глибших шарах породи розчинені у воді солі кренової кислоти під впливом бактерій розкислюються, перетворюючись в нерозчинні солі апокренової кислоти, а почасти й розкладаються з виділенням колоїдального окису заліза, окису алюмінію та карбонатів вапня й магнію. Всі ці продукти разом з тяжко-розчинними фосфатами вапня та заліза, що тут осідають в наслідок нейтралізації кренової кислоти, відкладаються поміж часточками породи та утворюють ілювіяльний позем ґрунту, так званий «ортштейновий» або «рудяковий», — горіхуватої та призматичної структури або ж у формі більше чи менше

цементованого суцільного шару породи. Таким шляхом під впливом рослин лісової формації поволі виникав попел'яняковий ґрунт з характеристичними для нього поземами: верхнім — темним, в якому відбуваються нагромадження та вимивання органічних речовин, середнім — ясним попел'яняковим та спіднім — рудяковим, що має червонувате, чорне, гніде або сіре забарвлення.

В наслідок все більшого збагачення верхнього позему на мертві рештки рослин, що залишають в ньому переважно трави, та в наслідок збагачення на аморфний гумус, а також через збільшення в попел'яняковому шарі кількості крем'янки, що в формі порошу (попелу) заповнює простори між часточками ґрунту, змінюється його водяний режим, бо вода задержується в верхньому шарі ґрунту нагромадженнями в ньому органічними речовинами і крем'янкою та більше води стікає по схилах. За цих умов швидкість розкладу органічних речовин стає повільнішою в наслідок все більшої недостачі в ґрунті повітря та через утворення умов анаеробіозису. Ці причини приводять до того, що дерева з глибоким корінням терплять від недостачі води та поступово відумирають, а на їх місце з'являється деревниста рослинність з мілким корінням та все більше оселяється пухко-кущевих трав лучної формації, що приводить до ще більшого збагачення верхнього шару ґрунту на органічні рештки та до збіднення його на мінеральну поживу, приступну корінню рослин. За таких умов серед існуючого рослинного суспільства мусять швидко поширитися рослини мікотрофні, себто рослини, які живуть в симбіозі з грибами, що містяться на їхньому корінні, бо в наслідок анаеробіозису інші рослини знаходять в ґрунті все менше й менше елементів відживлення. З мікотрофних рослин з'являються головне так звані щільнокущеві трави, які й стають пануючими, маючи змогу використовувати елементи виживлення з органічних речовин, які розкладаються грибами, що живуть на їхньому корінні. Мікотрофні трави поволі витісняють деревнисту рослинність, для якої прогресивно погіршуються умови задоволення потреби у воді та у поживі, і ліс поволі заступається луками тим більше, що й умови поновлення дерев з насіння за існування лук під ними згіршується. Лучні щільнокущеві трави розвивають вузли кушення над поверхнею ґрунту, що після розростання кущів трави приводить до утворення кочок (купин) та до ще більшого нагромадження органічних решток на поверхні ґрунту. Поверхня таких лук стає нерівною, стікання води атмосферних опадів утруднюється, бо вода задержується межі кочками, що розростаючись, досягають все більших розмірів (до метра заввишки), та всмоктується мертвими органічними рештками, нагромадженими в ґрунті і на його поверхні. Таким шляхом епоха лісово-лучного розвитку рослинного покриву поволі переходить в епоху болотяну. Але в перший період болотяної епохи — осоковий в наслідок особливості умов відживлення ще довгий час поперемінно беруть гору то рослини деревнисті, то трави лучної формації з домішкою до них трав та зіллястих рослин формації степової.

Все більше нагромадження органічних решток у верхньому шарі ґрунту й на його поверхні в умовах анаеробіозису, коли вони дуже

помалу розкладаються, бо просякнуті водою, викликає все більше заболочування ґрунту та все більше згіршення умов розвитку деревнистих рослин. В цей період починає нагромаджуватися торф, який також просякає водою, через що ще більше зменшується відживлення рослин, які відживлюються самостійно. Вода, що стікає з поверхні болота, вилуговує необхідні рослинам мінеральні речовини і тому кожний новий шар торфу стає все біднішим на них, через що все згіршується відживлення і лучних рослин. Але за цих умов можуть добре розвиватися мохи, обрісники та водорості, які можуть швидко побирати відживлення всіма частинами свого тіла з стікаючих з поверхні болота розведених розчинів. Так починається зелено-моховий період розвитку болота. Серед зелених мохів з'являються також срібляні сфагнові мохи, які ще ліпше пристосовані до швидкого побирання поживи з розчинів, розведених поверховою водою болота. В цей період всі члени рослинного суспільства болота відчувають недостачу у відживленні азотом та елементами попелу. Але ще протягом довшого часу, в наслідок періодичних зліпшень умов відживлення на сфагновому моховому болоті, позмінно панують то мохи, то мікотрофні трави, серед яких завше бувають присутні мікотрофні деревнисті півкущі та кущі. Ця рослинність створює умови сприятливі для розвитку мікотрофних деревних рослин, от як болотяна сосна та береза, присутність яких у свою чергу зліпшує умови відживлення рослин, що відживлюються самостійно, а в першу чергу — сфагнових мохів, які поступово витісняють з болота мікотрофні дерева. Після цього знову настають періоди чергування різних складників мохового болота, під час яких знову все згіршуються й згіршуються умови існування всіх членів рослинного суспільства болота. Нарешті, — на ньому залишаються пануючими обрісники та водорості, а саме болото чорніє, бо з під покрову бідної рослинності починає проглядати торф, що відклався за всі періоди довгої болотяної епохи розвитку країни.

Цей період еволюції ґрунтового покрову країни, для якого характеристична відсутність лісової рослинності, викликає зміну її клімату. Через відсутність лісу сніги зимою розвіваються вітрами, весняна снігова вода, а також вода дощів стікає бурхливими потоками, що розмивають, розривають та розпушують торф'яні поклади, зносячи їх в низини та річки; розмитий водою торф літом висихає та розвівається вітрами. Наслідком цих процесів є швидке розчленування рельєфу країни, бо слабо розвинута рослинність не може задержати руйнуючої чинності води. Завдяки розриву та розмиванню торфу на підвищеннях та в наслідок нагромадження знесених мас його у влоговинах рельєфу та в долинах річок за одночасного розмивання вододільних підвищень, загальний рельєф країни поступово вирівнюється та стає одноманітним.

Але, розглядаючи еволюцію торфового вкриття країни, треба припустити, що не було такого періоду часу, коли б на всій її території припинилася діяльність рослинства. Навпаки, безумовно треба припустити, що весь цей час провадилася жорстока боротьба рослинства за своє існування з несприятливими умовами; треба думати, що рослинство в різних місцевостях в різний час багато разів знову

й знову одвойовувало своє займище, через що знову й знову поверталось болото в різних стадіях свого розвитку, — доки не перемогли його геологічні сили.

Торф, що залишився ще на старих місцях, як і торф знесений в пониження рельєфу внаслідок просихання та нових умов звогчення й провітрювання швидко розкладався та збагачувався на аморфний гумус, а під впливом гумінової та ульмінової кислоти, що витворювалися за його розкладу, набирав дрібно-грудочкової структури. Така грудочкувата маса з органічних речовин добре держала воду, але й добре провітрювалася, завдяки чому в ній мусіла оселитися велика кількість хробаків, лярв різних комах та багато землерійних ссавців, які всю масу ще нерозкладених рослинних решток торфу перетворювали на аморфний гумус та перемішували його з мінеральною породою.

Поверхня так перетвореного торфовиська поступово вкривалася рослинністю, але за цих умов — уже рослинністю лучно-степової формації і, таким чином, болотяна епоха розвитку поверхні країни еволюціонувала в епоху лучно-степову, а колишні торфовиська під впливом змін клімату та під впливом діяльності води й вітру за участі тварин перетворилися на чорнозем.

Рівнобіжно з діяльністю біологічних та геологічних факторів, що впливали на еволюцію поверхні країни та її клімату, останній змінювався ще й під впливом все дальшого й дальшого відходження льодовика, внаслідок чого клімат України ставав все сухішим та теплішим відповідно до географічного положення країни. Поступово виникали умови панування в чорноземних ґрунтах енергійних аеробних процесів розкладу старих і нових органічних решток, через що в наступних періодах часу вони могли мінералізуватися. Так це й сталося в сухих — півпустельних степах, де постійний аеробний розклад органічних речовин ґрунту за повної неможливості нового їх нагромадження приводив до втрати структури поверховим шаром ґрунту, до його розпилювання вітрами та до цілковитого знесення його в зниження рельєфу, де він поховав під собою місцеві ґрунти. На Україні в багатьох місцевостях, звичайно — під схилами, теж були знайдені ці так звані «поховані ґрунти», що лежать на глибині 1—4 метрів від поверхні.

В деяких підвищених степових місцевостях з тяжкими глинястими матерніми породами, наприклад, на південному сході України, цей процес зайшов так далеко, що наслідком розвізання відкрилися багаті на солі та на колоїдальні речовини шари рудяку, які створилися ще за лісової, лучно-болотяної та болотяної епохи. Ці шари колишнього попеленьякового ґрунту, з'явившись на денну поверхню, перетворилися в особливий тип ґрунту, що відомий під назвою структурного солонцю, характеристичною ознакою якого є, опріч багатства на солі, ще й особлива стовпчаста структура.

Само собою зрозуміло, що загальний процес еволюції ґрунтового покриву України, як і розвиток її рельєфу, не відбувався скрізь одночасно та одномаїтно, причиною чого було різне широтне положення, різна континентальність та різний вік окремих місцевостей, а також і різні льокальні умови ґрунтотворення. Все це обумовлювало

одночасне існування різних ґрунтотворчих процесів, особливо — за болотяної епохи, коли завдяки розчленованню рельєфу країни в різних пологах могли існувати різні рослинні формації в різному ступні еволюції, які почасти залишилися й до сучасної доби.

В період творення чорноземів рельєф України мусів набрати одноманітних лагідних форм, а разом з тим і рослинність стала одноманітнішою, бо запанували трави та зіллясті рослини лучно-степової формації на більших просторах; лісові ж та лучно-болотяні суспільства рослин за кліматичних умов, близьких до сучасних, відступили на їх природні займища: перші — на вододіли, а другі — в річкові долини, де вони ліпше забезпечені водою.

Прихильники погляду, що лес України є еолового (наносного вітром) походження зовсім інакше собі уявляють і еволюцію ґрунтового покриву. Згідно з цим поглядом льодовик займав лише частину України; вони припускають, що в польодовиковий період промерзла земля — тундра існувала лише в тих районах, куди доходив лід. Ця тундра, як і тундра північних країн, після відступу льодовика під впливом постійно віючих сухих та теплих вітрів швидко, порівнюючи, обернулася в суху пустелю, з якої і розвівалися найдрібніші мінеральні часточки та наносилися на півдні у формі лесу, що служив мінеральною породою для чорноземів. На їх думку характерист. ознакою країн, де поширився лес, є «одвічне» безлісся, яке встановилося ще вкінці третичного геологічного періоду. Лише по деяких місцях північного кордону лесу, а саме там, куди сягали язики льодовика, після того як настало підсоння, близьке до сучасного, йшла природна боротьба лісової та степової рослинності, але степова рослинність завжди тут мала перевагу, завдяки континентальності клімату. На північ та на північний захід від цієї смуги зі зміною клімату, який тут був вогікіший, ніж в зоні поширення лесу, на теренах бувалої пустелі, оселяється лісова, лучно-болотяна та болотяна формації рослин в залежності від локальних орографічних умов, та від особливостей матерніх порід ґрунтів. Під впливом цієї рослинності тут — на льодовикових наносах витворилися лісово-попелінякові ґрунти, дерново-попелінякові ґрунти, болотяні ґрунти, торфовиська та борові піски. Лучно-степова рослинність лесової зони була тим ґрунтотворчим чинником, під впливом якого безпосередньо витворювалися й українські чорноземи. Причиною нагромадження гумусу в чорноземах була та обставина, що органічні рештки степової флори, які кожний рік залишалися в ґрунті та на його поверхні, за континентальних умов посушливого клімату не встигали розкладатися до слідуючого періоду вегетації рослин, через що відбувалося повільне збагачування лесової матерньої породи на гумус. Оскільки клімат лесової зони не скрізь однаковий, то й інтенсивність впливу на ґрунт степової рослинності в різних кліматичних зонах була неоднакова, як рівнож був неоднаковий і вплив на ґрунтотворення елементів самого клімату, а головне — опадів. Так само і матерня порода чорноземів — лес, як було вже відмічено, не скрізь однакова — вона грубша на півночі та дрібніша на півдні. Ця зональність в розподіленню ґрунтотворчих факторів мала за наслідок виник-

нення різних типів чорноземів, що по цілій території українського степу розташовані також зонально.

На Україні відрізняють зону чорноземів північних супіскуватих, грубих (глибоких), звичайних, південних та барнястих (каштануватих або гнідих). Але в наслідок існування місцевих особливостей ґрунтотворення зональність в розподіленні зазначених ґрунтів часто порушується і одна зона часто заходить у другу.

Серед типових чорноземів зустрічаємо чорноземи деградовані або сірі лісові землі, існування яких пояснюється перебуванням на чорноземах лісів, що появилися на них пізніше, і під впливом яких вони збідніли на гумус та набрали своєрідних морфологічних ознак. Взагалі наявність лісу в степовій зоні з зазначеного вище погляду вважається явищем друготним.

Існування «похованих ґрунтів» пояснюють повторенням льодовикових періодів, після яких старі ґрунти вкривалися новими наносами, а процес ґрунтотворення повторювався. На Україні таких повторних наступів льодовиків, після яких залишилися «поховані ґрунти», нараховують до чотирьох.

III.

Щодо розміщення різного типу ґрунтів у сучасний період розвитку ґрунтового покриву, то на території Великої України відрізняють дві великих зони: зону ґрунтів попелінякових і болотяних та зону чорноземів. (Див. мапу ч. 13). Перша зона з порівнюючи вогким поміркованим кліматом займає північно-західний кут України, а саме — північну частину Волині, Київщини та Чернігівщини, що входять до складу Полісся. На підвищених місцях в цій зоні головне під впливом рослин деревнистої формації розвинулися переважно ґрунти попелінякові, а в низинах — попеліняки лучно-болотяні та ґрунти болотяні. В залежності від характеру матерньої породи тут знаходимо попеліняки піскуваті, глинисто-піскуваті, супіскові та суглинясті. Ці попеліняки мають різні сільсько-господарські властивості — в залежності від того, на якій породі лежить порода ґрунтотворча — на глинах, чи — пісках. В деяких місцевостях Волині знаходимо ще попеліняки глинясті та такі, що розвинулися на продуктах трухлявіння місцевих кристалічних порід: пісковиків та мерглів.

Поліські попеліняки мають верхній гумусовий позем сірого забарвлення до 20 см. завгрубки; попеліняковий позем їх буває грубший — 15—20 см. та має ясно-сіре або жовто-сіре забарвлення. Слідуючий ілювіальний позем — рудяковий — гнідого забарвлення та горіхуватої структури, 50—60 см. завгрубки, а під ним, в наслідок близькості ґрунтової води, часто буває ще глейовий позем, що має синювато-сіре або блакитне забарвлення. В піскуватих попеліняках рудяковий позем зустрічається звичайно у формі проверсток «рудяку», що уявляє зі себе шар породи сцементованої відложеними в ньому мінеральними й органічними речо-

винами. Кількість гумусу в Поліських попелляякових ґрунтах доходить до 2%.

На Полісся зустрічаємо також попелляяки, що розвинулися на л е с і, який трапляється там ізольованими острівцями. Вони так само мають позем гумусовий, попелляяковий та рудяковий, але останній має не так виразно виявлену горохувату структуру та світлішого, ніж у інших попелляяків, забарвлення.

Серед ґрунтів попелляякової зони трапляються ще т. зв. «б о р о - в і п і с к и», цебто піскуваті ґрунти, що утворилися на навіяних льодовикових грубозерних кварцевих пісках, на яких звичайно оселяються соснові ліси — бори. Гумусовий позем цих ґрунтів є дуже мілкий — 10—15 см.; на цій глибині він зараз же переходить у позем червоно-жовтого піску біля 60 см. завгрубки; під цим шаром піску міститься позем жовто-білого піску з тонкими сцементованими проверстками, що відповідають рудяковому шару попелляяків; ще глибше міститься вилугований білий пісок, а під ним білий пісок «пливун», яким протікають ґрунтові води.

Щодо б о л о т я н и х ґрунтів Полісся, то характер їх залежить від сучасного періоду розвитку болота, від матерньої породи та від характеру елементів рельєфу, на яких вони розвинулися: в низині, чи — на підвищенні. Серед них трапляються попелляяково-болотні ґрунти, а також осокові, мохові та торфові болота з великою кількістю органічних речовин.

В ч о р н о з е м н і й з о н і, як уже було відмічено, відрізняють декілька підзон різних типів чорноземних ґрунтів, які звичайно не мають різких кордонів, а повільно переходять одна в другу, відповідно до зміни ґрунтотворчих чинників.

П і в н і ч н і чорноземи поширені смугою, що займає підвищені частини Волині, вододіл Дніпра та Росі, підвищену Чернігівщину та південний захід Полтавщини. Ці чорноземи розвинулися на супіскуватому відмінку лесу, мають темнувато-сірий гумусовий позем біля 35—40 см. завгрубки з 3.5—5% гумусу та з слабо виявленою нетривкою зернястою структурою. Разом з переходовим поземом загальне забарвлення гумусом йде до глибини 100 см. Під цими двома гумусовими шарами лежить лес. Карбонати в північних чорноземах творять «псевдоміцелій» або цвіль, яка міститься в ґрунтах, що вкривають вододільні плато та схили, на глибині 50—80 аж 100 см., але в низинах ці ґрунти «буряться» від кислоти вже на глибині 20—30 см., а іноді — й з поверхні (від кислоти карбонати розкладаються з виділенням газу — двоокису вугля). В наслідок скупчення в поверховому поземі соли північні чорноземи часто стають солончакуватими, перетворюючись за певних умов у мокрі солончаки. Вони мають в собі також старі сліди різних нір — «кротовин».

Г р у б і чорноземи творять підзону, що розташовується на південь від північних чорноземів аж до смуги, якою проходить «вісь позатропічного барометричного максимума», цебто в місцевостях з більш поміркованим кліматом, ніж степи України. Вони розвинулися на легкому, суглинястому лесі, мають темно-сірий гумусовий позем 50—70 см. завгрубки. Переходовий позем у них має вгорі темнувато-сіре забарвлення, яке глибше переходить у сіре.

Загальна глибина забарвлення гумусом доходить до 125—150 см. Гумусовий позем має сліди старих «кротовин» та має виразно зернисту трівку структуру. Гумусу грубі чорноземи мають 5.5—6.5%; карбонати творять «псевдоміцелії», а, опріч того, на глибині 100—200 см. в лесі трапляються округлі білі грудочки карбонатів («дудики»); лінія бурення від кислоти міститься на глибині 40—65 см.

Серед північних та грубих чорноземів поширені деградовані чорноземи або сірі лісові суглинки, що виникли внаслідок більшого чи меншого спопельняковіння згаданих ґрунтів під впливом лісів, які насунулися на них з Подільсько-Бесарабського лісового масиву.

Відрізняють ясно-сірі та сірі лісові суглинки. Ясно-сірі лісові суглинки мають гумусовий позем 15—20 см. завгрубки, іноді плиткуватої структури, що різко переходить у червоно-гнідий ілювіальний позем; іноді — в ґрунтах значно спопельняковілих, вгорі ілювіального шару помічається ще гнідо-сірий позем з попелом крем'янки. Ілювіальний позем іде в глибину до 130—180 см. та має в горішній частині виразно горіхувату структуру, а в долішній — призматичну, при чому горішки мають многогранну форму, а поверхня їх буває присипана крем'янкою. На цій же глибині визначається й лінія бурення. Під цим поземом звичайно лежить ще біляво забарвлений шар з карбонатами.

Сірі лісові суглинки мають гумусовий позем 25—30 см. завгрубки, який нерівномірно — язиками переходить у червоно-гнідий ілювіальний позем, що йде до глибини 90—100 см., де визначається й лінія бурення; глибше під цим шаром буває ще ясний позем з карбонатами.

Менше zdeгpaдoвaні чорноземи мають гумусовий позем ще грубший, а червоно-гнідий ілювіальний — має горіхувато-призматичну структуру та буває забарвлений гумусом більше, ніж на половину своєї грубизни; лінія бурення з кислотою міститься вже на глибині 70—80 см. Взагалі, чим більше zdeгpaдoвaнo чорнозем, тим глибше міститься лінія бурення та тим глибше лежить білуватий шар з карбонатами, а гумусовий позем стає бідніший на гумус та все виразнішою стає межа між ним та ілювіальним поземом.

Звичайні чорноземи розташовуються на південь від чорноземів грубих — в посушливих степах — головне на підвищених елементах рельєфу, що мають більше, як 125 метрів висоти над рівнем моря, заходячи далеко на південь по підвищеннях Донецького Кряжу та Бердянсько-Маріупільського плато. Ґрунтотворчою породою цих ґрунтів є глинясті відмінки лесу, які на схилах бувають більше піскуватими; в районах Донецького Кряжу чорноземи цього типу розвинулися на продуктах трухлявіння місцевих пісковиків, мерглів та глинястих лупаків. Останні відмінки чорнозема різняться від лесових своїми фізичними та хемічними властивостями. Горішній гумусовий позем звичайних чорноземів має чорно-сірий колір та буває 35—40 см. завгрубки, а разом з переходовим поземом вони творять гумусовий позем в 100 см. завгрубки. Кількість гумусу в них на вододільних плато доходить до 8% і більше, на схилах —

до 6%, а в річкових долинах — до 5%. Структура їх ясно виявлена: до глибини 60 см. вона зерниста, глибше — грубо-зерниста, а ще глибше — дрібно-горіхувата. Карбонати виявляються на глибині 40 см. у формі цвілі, а на глибині 100—125 см. у формі білих плям — «білозірки».

Чорноземи південні поширені в Надчорноморських рівнинах, висота яких над рівнем моря не перевищує 125 метрів — на південь та на південний схід від смуги звичайних чорноземів. Гумусовий позем зернистої структури буває лише 25—35 см. завгрубшки, та має темно-сіре забарвлення з гнідим відтінком. Загальна глибина гумусового шару разом з переходовим — 55—70 см., а ще глибше звичайно лежить позем лесу, в якому містяться карбонати у формі білих плям, що звуться тут «вічками». На глибині біля 2 метрів часто буває шар лесу, що має в собі кристали гіпсу. У вищих положеннях південні чорноземи мають понад 6.5% гумусу, а на схилах — до 5%.

Чорноземи гнідо-барнясті або каштануваті займають невелику смугу понад самим чорноморським узбережжям на суходолі та на Кримському півострові, що суть найсухішими районами України. Вони розвинулися на важкому гнідому, глинястому лесі. Глибина обох гумусових поземів доходить лише до 60 см., при чому верхній гумусовий шар буває 20—30 см. завгрубшки. Карбонати виявляються тут у формі білих плям «білозірки» на глибині 50—100 см. Гніді чорноземи мають лише 2—4% гумусу та невиразно зернисту структуру. На зниженнях рельєфу та в степових «подах» (западинах) цей ґрунт легко засолюється, внаслідок чого тут дуже часто трапляються солонцювато-глинясті та супіскові ґрунти. В надрічкових районах у цій підзоні зустрічаємо також і супіскові гніді гумусові ґрунти, а в річкових долинах — навіть піски. Тут же трапляються й структурні солонці.

В заплавах українських річок та в западинах усієї чорноземної зони трапляються також болотні ґрунти.

Ґрунтоутворючими матерніми породами ґрунтів в Галичині служать переважно різноманітні наноси Скандинавського льодовика у формі сортованих водою та вітром пісків, моренних червоно-гнідих тяжких глин, суглинків і супісків та покладів лесу. Кордон льодовикових покладів проходить з Шлезька по північному кордону Карпатського Підгір'я на Вадовицю, Тарнів до Добромілля, звідкіля він повертає на північний схід в напрямі на Городок-Кам'янку-Струмилову та недалеко Бродів переходить на Волинь.

Всі ці поклади льодовика лежать на дуже різноманітних місцевих корінних породах переважно Сілурийської і Девонської геологічних формацій та крейдяного періоду, а відсортовані піски іноді лежать також на моренних глинах. Підвищені вододільні плато Подільської височини між лівими допливами Дністра вкриті переважно лесом, але іноді, особливо в долинах річок, на денну поверхню виходять також і корінні породи, наприклад, Сілурийські вапняки виходять на поверхню де-не-де на сході, але значно поширені виходи вапняків, пісковиків та лупаків Девонської формації; в долинах лівих допливів Дністра та на північному кордоні

Подільської височини на денну поверхню виходять вапняки, мерглі та вапнякові глини крейдяного періоду.

Покутська підвищена рівнина вкрита шаром лесу. Що ж торкається Карпатського Підгір'я й самих Карпат, то матерніми породами ґрунтів тут з'являються глинясті, суглинясті та супісчані породи, що суть продуктами трухлявіння місцевих карпатських гірнин, які заступлені так званими «карпатським пісковиком». До складу пісковика в західніх Карпатах входять третичні та крейдяні пісківці, мерглі та лупаки, а у східніх — переважно третичні та крейдяні пісківці. Річкові долини тут вкриті обточеними каменями з пісковика, які бувають вкриті намулом.

На просторах Галичини, вкритих лесом, як і на Великій Україні, в умовах помірного континентального клімату та під впливом степової рослинності розвинулися чорноземи. На північному кордоні поширення чорноземів йде смуга північного або супіскуватого чорнозема, який зливається відповідно з чорноземом Волинським та який розвинувся на піскуватому відмінку лесу в умовах порівнюючи вогкого клімату. Далі на південь поширені деградовані чорноземи та сірі лісові супіски, які по той бік Збруча вливаються у відповідну смугу ґрунтів на Великій Україні. Ці ґрунти могли розвинути з супіскуватого та грубого (глибокого) чорнозему в наслідок оселення на них лісової рослинної формації, під впливом якої ці ґрунти збідніли на гумус та набрали своїх характеристичних властивостей і ознак. На Покутті знаходимо не-деградований звичайний чорнозем, який далі на південь зливається з чорноземами Басарабськими.

На теренах Галичини й Холмщини, де на денну поверхню виходять вапняки, а особливо — мерглі, витворилися своєрідні багаті на гумус карбонатні ґрунти, що звуться «боровинами» та «рендзинами». Нагромадження в них гумусу відбувалося головне тому, що продукти трухлявіння матерніх порід творили осередок з луговою реакцією, а це знижувало енергію розкладу органічних речовин бактеріями. Поверховий гумусовий шар боровин буває різної грубизни — 15—30 см. та має сірий, темно-сірий або й чорний у звоженому стані колір; переходовий позем буває світліший — білувато-сірий, а іноді — й брунатний; нижній шар його переходить у жорстувату або глинкувату масу матерньої породи. Боровини, що розвинулися на твердих мерглях, іноді мають білу, а іноді — червонувато-жовту барву. Старі боровини, — особливо ті, що розвинулися на м'яких мерглях, в яких процес трухлявіння матерньої породи зайшов дуже далеко, — так, що вона під ґрунтом утворила жовтуватий суглинок, можуть в умовах вогкого клімату перетворюватися на ґрунти попелнякуваті, що й було спостережено на Холмщині. Подібні ґрунти трапляються й на Великій Україні.

В місцевостях поширення льодовикових глин та пісків в умовах більшої вогкості під впливом лісової, лучно-лісової та лучно-болотяної рослинності виникли ґрунти попелнякуваті різних агрономічних властивостей в залежності від характеру матерньої породи та породи, на якій вона лежить, від чого залежить

водяний, повітряний та тепловий режим цих ґрунтів. Попельнякові ґрунти поширені на захід і на північ від району поширення лесу, а головне — на півдні в Підгіррі. На Верховині знайдемо мілкі молоді ґрунти різного ступня спопельняковіння, полонини, багнища та торфовиська, а також простори, вкриті камінням місцевих гірнин.

В долинах трапляються намули ілу, лучно-болотяні й болотяні ґрунти та прирічкові пісковини.

На Закарпаттю матерніми породами ґрунтів служать ті самі породи, що й на Галицькому Підгіррю та на Верховині Карпат, цебто продукти звітріння карпатського пісковика. Тут відрізняють ґрунтове вкриття річкових низин Тиси та Ужа, ґрунти Підгірря та Верховини. В річкових низинах поширені суглинясті та ілуваті намули, що наносяться водою та що лежать на кам'янистих та грубих піскових річкових наносах. Це ліпші ґрунти Закарпаття, — вони хоч і затоплюються водою на весні та восени, але швидко просихають. На схилах Закарпатського Підгірря на глинах, суглинках і супісках розвинулися ґрунти попельнякові більшого чи меншого ступня спопельняковіння. На Верховині на схилах трапляються суглинясті та суглиністі попельняки, а в долинах — глинясті наноси. На полонинах знайдемо лучно-попельнякові ґрунти, лучно-болотяні, торфуваті, а також трапляється каміння з місцевих порід та виступи скал.

ґрунти Кубані розвинулися як на продуктах трухлявіння місцевих мінеральних порід, так і на породах знесених з Кавказьких гір та почасти на морських осадах. На Ставропільському підвищеному плато матерніми породами служать продукти трухлявіння вапняків, легкі суглинки, тяжкі глини та вапнякові піски.

Північна частина Кубані вкрита дуже глибокими південними чорноземами, які іноді виділюються в окрему групу т. зв. п е р е д - к а в к а з ь к и х чорноземів. Загальний гумусовий позем у них досягає до 150 см. завгрубшки, та має грудкувату структуру, причому грудочки розпадаються ще на дрібніші часточки невиразно зернистої форми. Карбонати зустрічаємо в цих ґрунтах у формі псевдоміцелія в межах гумусових поземів, іноді — близько до поверхні ґрунту. Кількість гумусу в них доходить до 8%.

В залежності від характеру матерніх порід серед передкавказьких чорноземів утворилися тяжкі глинисті відмінки, чорноземи легкі-супісчані, а також — жорсткуваті. У південній частині Кубанського Краю на вапняках трапляються також б о р о в и н и (рендзини).

Чим ближче до гір, тим більше трапляється чорноземів деградованих та сірих лісових суглинків з типовою для них будовою різних поземів. У вищих положеннях можна знайти й типові попельняки та дерново-попельнякові ґрунти.

В районах сухішого клімату на північний захід від лінії Анапа-Варениківка трапляються чорноземи г н і д і; на побережжю Озівського моря суть також ґрунти піскуваті та піски. Серед передкавказьких чорноземів, як і серед чорноземів гнідих трапляються ґрунти в різній мірі засолені. В річкових рівнинах трапляються солончаки та засолені ґрунти, а в нижній течії р. Кубані та інших річок знайдемо й багнища та пісковини.

Як уже відмічалось, сучасний стан кожного природного ґрунту є лише переходовим ментом у загальному процесі еволюції ґрунтового вкриття даної країни, що обумовлюється причинами космічними, геологічними та біологічними. В сучасну добу воля та чинність людини в значній мірі змінюють темп і напрямок ґрунтотворення, здержуючи чи прискорюючи перебіг стихійної еволюції ґрунтів, яка веде врешті респт до втрати нагромаджених у них протягом тисячеліть органічних речовин та елементів відживлення рослин. Обводнення та дренаж ґрунтів, закріплення гірських потоків та регуляція річок, закріплення пісків та ярів, штучне заліснення, культура рослин та погноєння ґрунтів вносять величезні зміни в перебіг природного ґрунтотворення.

Пригадаємо собі, наприклад, багатий тирсовий степ. Верхній шар ґрунту на ньому майже цілком переплетений та пронизаний респтками та корінням відумерлих рослин, що росли в попередні періоди розвитку степу, а головне за часів тонконогового періоду. В такий ґрунт дощова вода просякає на незначну глибину, бо вона зараз же всмоктується органічними речовинами та швидко випаровується й лише широкими щілинами потрісканої поверхні степу частина її проходить до глибших шарів, де може зберегтися, та бути використаною лише рослинами з глибоким корінням.

Мінеральної та азотової поживи, приступної для відживлення вищих автотрофних рослин, у ґрунті тирсового степу також дуже мало, бо майже вся вона з матерньої мінеральної породи, самої по собі бідної на складники відживлення, перейшла за посередництвом відумерлих рослин до органічної частини ґрунту. За таких умов пожива для рослин може звільнятися в достатній кількості лише після мінералізації органічних складників ґрунту відповідними мікроорганізмами. Але мікрофлора степового ґрунту виявляє енергійну діяльність лише на весні та восени, коли в ґрунті є достаток вогкості. В наслідок таких несприятливих умов для розвитку рослин вліті на тирсовому степу залишаються рости більші й менші групи кущів тирси з домішкою невеликої кількості деяких типчаків, а простори між групами кущів залишаються без живого рослинного покрову. На цих просторах лише на весні та восени, коли в ґрунті відбувається енергійна мінералізація органічних речовин, буйно розвиваються ефемерні рослини, що перебігом 2—3 тижнів, поки ще в ґрунті є достаток води, мусять закінчити весь цикл свого розвитку. Тирса, що залишається рости після відумирання весняних ефемерів, може існувати й далі лише завдяки тому, що вона має довге коріння, яке йде глибоко до ґрунту та використовує воду з глибших його шарів. Мінеральною та азотовою поживою тирса може користуватися з органічних складників ґрунту за допомогою сильно розвинутої мікоридзи на її корінню. Всі інші мілкоросенві та автотрофні рослини існувати на такому степу не можуть — вони голодують і зникають, наслідком чого тирсовий степ уліті дає нам сумну картину рідкої, одноманітної рослинності.

Але коли такий степ буде своєчасно розораний, то умови росту

рослин на ньому кардинально зміняться, бо змінюються в ньому ґрунтотворчі процеси. Коли в нерозораному ґрунті майже вся мінеральна й азотова пожива рослин, що була акумульована у верхньому шарі, лежала, як мертвий запас, та творила «багатство ґрунту», то після розорювання вона активізується. З обернутою плугом скибою на поверхню ґрунту вивертається глибший шар його з дрібнозернуватою тривкою структурою, який ідеально провітрюється, всмоктує добре дощову воду та утримує її в структурних складниках орного шару, охоронюючи її тим самим від випаровування. За цих умов енергійно пробігають процеси розкладу органічних речовин та звільнення поживи, необхідної для автотрофних рослин. Отже, розораний степовий ґрунт з «багатого» перетворюється в «родючий», бо в наслідок усунення за допомогою оранки обмежуючих факторів його потенція перетворюється на ефективне багатство.

Дослідження американських учених над впливом обробітку чорноземних ґрунтів дають яскраві докази того, що за існуючих методів обробітку ґрунтів та культури сільсько-господарських рослин кількість гумусу в них, порівнюючи, швидко зменшується; те саме помічено й в Україні. Таким чином, кількість акумульованої в ґрунті енергії сонця зменшується в наслідок його обробітку. Це зявище відповідає законам термодинаміки: відбувається ентропія, цебто процес обезцінювання та розсіювання енергії в космічному просторі. Лише справними методами обробітку ґрунтів та культури сільсько-господарських рослин і відповідними способами поновлення родючости ґрунтів можна стримати цей стихійний процес і тим запобігти розтраті гумусу та зберегти природне багатство ґрунтів для наступних поколінь. В даному випадку примінення травопільної системи хліборобства, за якої в ґрунті залишається багато органічних речовин, внесення органічних погноїв та справний обробіток могли б стримати темп цього процесу.

Так само природна зерниста структура чорноземних ґрунтів, що забезпечує ідеальні умови для піддержання сприятливого для культурних рослин та для корисної мікрофлори повітряного, водяного та теплового режиму їх, під впливом несправного та несвоечасного обробітку швидко руйнується, наслідком чого поверховий шар ґрунту розпоршується й стає припадливим (легко запливає), вкриваючись цементованою скаралупою. В такому ґрунті повітряний і водяний режим згіршуються. Взагалі, — кожний несправний та несвоечасний обробіток будь-якого ґрунту, згіршуючи повітряний та водяний режим його, не тільки шкідливо відбивається на культурних рослинах, але й згіршує умови існування корисної мікрофлори та змінює темп і характер звітрювання мінеральної частини ґрунту та розкладу органічних речовин в ньому в некорисний для культури сільсько-господарських рослин бік.

Несправне заводнювання ґрунтів в посушливих місцевостях часто приводить до засолювання їх, а в місцевостях з поміркованим кліматом на тяжких ґрунтах до заболочування (напр., на полях зрошення каналізаційними водами). Отже, — в обох випадках під впливом культурних заходів людини кардинально змінюються ґрунтотворчі процеси і то на шкоду культури с.-г. рослин. Лише одно-

часне примінення заводнювання та дренажу в зазначених випадках може підтримати ті ґрунтотворчі процеси, що суть характеристичними для даного ґрунту.

Ще більші зміни — шкідливі для сільського господарства, приносить нищення лісів на вододілах та розорювання природних лук під культури с.-г. рослин в річкових долинах. І те й друге поступовання, як наслідок, тягнуть за собою розтрату елементів відживлення сільсько-господарських рослин. Ліси на вододілах регулюють та стримують вимиваючу діяльність води. Весняні та дощові води за наявності лісів повільно стікають у річкові долини, а на своєму шляху просякають до ґрунту, наслідком чого розчинені в них виживні солі, що перейшли в розчинний стан після фізичного та хемічного звітріння гірнин у вищих положеннях, повільно пересуваючись в межах самого ґрунту, на своєму шляху до річок використовуються рослинами польової культури, а головню рослинністю лук у прирічкових долинах. Коли ці луки будуть розорані, — зникне остання можливість перехопити та схоронити для людства мінеральну поживу рослин, яка спливе в річки і, нарешті, — розсіється у водах океанів.

Несправне вгноєння ґрунту може викликати в ньому найрізноманітніші шкідливі процеси. Наприклад, угноєння соломистим обрінком або соломою викликає в ґрунті розвиток денітрифікуючих організмів, що має за наслідок втрату звязаного азоту, але на ґрунтах дуже тяжких шкода від соломи менша, ніж користь. Систематичне погноєння фізіологічно кислими або фізіологічно луговими мінеральними погноями, викликаючи збільшення активної кислотності ґрунтів або луговости їх, може пригнобити діяльність корисної мікрофлори, напр., нітрифікаторів, фіксаторів азоту й мінералізаторів органічних речовин, та викликати діяльність шкідливих мікроорганізмів. Погної, що мають в своєму складі багато хлориду натрія, викликають руйнацію структури ґрунту, спускання в нижчі шари його колоїдальних складників і навіть — втрату їх.

Примінення несправної плодозміни в польовій культурі рослин може мати за наслідок однобічне збіднення ґрунту на той чи інший складник відживлення рослин.

Наведені приклади можливого впливу людини на процеси, що відбуваються в ґрунті, приводять до висновку, що одним із головніших завдань агрономії є знаходження шляхів та способів людської праці для підтримки корисних для культури сільсько-господарських рослин ґрунтотворчих процесів та для збереження природних багатств ґрунтів на користь майбутніх поколінь людства.

Інж. Михайло Скидан.

Сільське господарство України на шляхах свого розвитку й занепаду.*)

Dipl. Ing. Mychajlo Skydan: «Die Landwirtschaft der Ukraine, ihr Aufstieg und Niedergang».

Щоб правдиво уявити собі сучасний стан сільського господарства України та можливості його розвитку в майбутньому, — треба хоч у загальних рисах знати, якими саме шляхами його розвиток і занепад прямував впродовж останніх 20 літ.

Сучасний стан сільського господарства України зовсім інший, ніж був перед більшовиками. До свого сучасного стану сільське господарство України дійшло тернистим шляхом різних експериментів влади й комуністичної партії (ВКП). Етапи його розвою, спрецизовані радянським земельним правом, такі:

1. Період великої жовтневої революції — 1917—18 р.
2. Період воєнного комунізму — 1918—1921 р.
3. Період нової економічної політики (НЕП) — 1921—1925 р.
4. Період боротьби за індустріалізацію — 1926—1929 р.
5. Період суцільної колективізації — 1930—1934 р.

Період 1935—1941 р. можемо назвати періодом «Колгоспної НЕПи».

Як бачимо, порівнюючи дуже короткий уривок часу (1917—1941 р. р.) розпадається аж на шість різних етапів, через які сільське господарство України прямувало до свого сучасного стану. В кожному періоді ставились інші вимоги до сільського господарства, партнерами урядової політики на селі кожного разу ставали інші групи сільського населення, тощо.

Коротко кажучи, сільське господарство України впродовж майже всього часу більшовицького господарювання — постійно знаходилося в процесі більших або менших змін. Зміни ці відбувалися головним чином в ділянці землекористування та в ділянці урядового відношення до поодиноких груп сільського населення, але велику роль щодо сільського господарства відігравала також політика податкова, кооперативна, промислова та торговельна.

В землеволодінні, яке в СРСР належить лише державі, жадні зміни не відбувались.

Часті зміни в землекористуванні відбувались з двох причин, а саме: 1) насамперед шукались способи для цілковитого опанування села — і цього було, нарешті, досягнуто; 2) шукались шляхи

*) До цієї статті деякі дані зібрав та опрацював п. Юрій Вакула, за що автор складає йому свою найщирішу подяку.

для збільшення (піднесення) сільсько-господарської продукції, щоб бодай мінімально задовольнити потреби міста та хочби щось мати ще й для експорту на зовнішні ринки. Але збільшення сільсько-господарської продукції не досягнуто ще й донині. Заходи більшовицького уряду в цім напрямку виявились недосконалими, навпаки — навіть шкідливими, — для прикладу взяти хочби стаханівщину в сільському господарстві, яка в погоні за кількістю виконаної праці знищила якість і праці, і сільсько-господарської продукції.

Деякі реформи викликали в сільському господарстві абнормальні явища. Найстрашніший своїми наслідками був перехід од одноособового господарювання до колгоспного, цебто в періоді суцільної колективізації — 1929—1934 рік. В тих роках на селах панував найбільший розлад. Посівна площа сільсько-господарських культур дуже зменшилась, урожайність — знизилась, сільсько-господарські тварини безоглядно винищувались, а все те викликало в р. р. 1932—1933 страшний голод.

Для ілюстрації подамо кілька чисел щодо динаміки тваринництва в роках 1928—1936, порівнюючи з роком 1916.

Стан числа с.-г. тварин в к. УРСР в р. р. 1916—1936.

(Матеріали з «УСРР в цифрах», стор. 239):

Роки	Коні	Рогата худоба	Свині	Вівці та кози
1916 р.	5.477.200	7.706.600	4.639.400	6.379.800
1928 р.	5.486.900	8.604.800	6.962.900	8.112.200
	+9.700 +1,8%	+898.200 +11,6%	+2.333.500 +50,4%	+1.732.400 +27,1%
1928 р.	5.486.900	8.604.800	6.962.900	8.112.200
1932 р.	3.658.900	5.006.700	2.623.700	2.109.500
	—1.828.000 —33,3%	—3.598.100 —41,8%	—4.339.200 —62,3%	—6.002.700 —74,0%
1932 р.	3.658.900	5.006.700	2.623.700	2.109.500
1935 р.	2.549.900	6.279.300	4.734.700	2.756.200
	—1.109.000 —30,3%	+1.272.600 +25,4%	+2.111.000 +80,5%	+646.700 +30,6%
1935 р.	2.549.900	6.279.300	4.734.700	2.756.200
1936 р.	2.793.400	7.689.700	7.100.700	3.573.500
	+243.500 +9,5%	+1.410.400 +22,4%	+2.366.000 +49,9%	+817.300 +29,6%
1916 р.	5.477.200	7.706.600	4.639.400	6.379.800
1936 р.	2.793.400	7.689.700	7.100.700	3.573.500
	—2.683.800 —48,9%	—16.900 —0,2%	+3.471.300 +53,4%	—2.806.300 —43,9%
Значок (+) означає зріст числа с.-г. тварин.				
Значок (—) означає зменшення числа с.-г. тварин.				

Грізна ситуація, що настала в країні в р. р. 1932—1933, приму-сила радянську владу поробити певні реформи, головним чином податкового й торговельно-політичного характеру, які сприяли розвитку с.-г. тваринництва в приватних господарствах колгоспників. Ці реформи мали успіх, і в усіх галузях приватного тваринництва, крім конярства, наступило в колгоспників негайне збільшення числа тварин, так що р. 1936 в порівнянні з р. 1933 було вже їх більше: великої рогатої худоби — в 2,1 рази, свиней — у 5,7 разів, овець і кіз — удвічі. Це ілюструють такі дані:

С.-г. тварин по всіх секторах к. УРСР з р. 1935.
(Матеріяли з «УСРР в цифрах»):

	Коні	Велика ро- гата худоба	Свині	Вівці та кози
Радгоспи та Коопгоспи ...	387.100	720.900	1.125.700	730.800
Колгоспи та колгоспники .	2.018.300	4.753.200	3.015.100	1.833.400
Одноосібники та ін. господ.	118.900	629.100	386.200	95.000
Ріжниця, що не сходиться.	25.600	176.100	—	97.000
Р а з о м тварин	2.549.900	6.279.300	4.527.000	2.756.200

Зріст с.-г. тварин в р. р. 1933—1936 у колгоспників (як їхня приватна власність).

(у тисячах голів):

Роки	Велика рогата худоба	Свині	Вівці та кози	Разом
1933	2.033,0	566,6	360,5	2.960,1
1936	4.299,3	3.236,3	733,7	8.269,3
Зріст голів	+2.669,3	+2.669,7	+373,2	+5.309,2
Разів у	+2,1	+5,7	+2,0	+2,8 (Пересічно)

Щось подібне було й з урожайністю поодиноких сільсько-господарських культур. Візьмемо для прикладу хочби культуру цукрових буряків, середня врожайність яких була перед війною 1914-1918 р. р.: в р. 1905—1906 у цукроварень і плантаторів — 149 цнт. з 1 га, у трудових господарствах — 105 цнт. з 1 га, а в р. 1911—1912 у перших — 175,8 цнт. з 1 га, у других — 118,2 цнт. з 1 га. (С. Остапенко: «Економічна географія України», Київ 1919, стор. 116). Зовсім щось інше сталось у роках суцільної колективізації і пізніше, як видно з наступної таблиці:

Врожайність (збір) головних культур з 1 га в центнерах в к. УРСР
в р. р. 1928—1935:

П л о д и	Роки*) 1905—14	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1935	Пересічно за роки 1928—35
Пшениця	8,7	8,7	10,2	12,2	9,8	8,5	13,1	9,8	10,3
Жито	8,0	8,0	9,3	11,8	8,7	8,0	10,4	8,9	9,3
Ячмінь	8,7	6,9	10,2	11,0	8,3	8,3	13,2	9,8	9,6
Овес	8,7	9,7	10,7	11,9	7,5	7,6	11,1	10,5	9,8
Кукурудза	—	5,2	8,6	8,0	13,6	9,1	12,1	7,9	9,2
Просо	—	4,5	8,4	7,5	9,0	8,1	6,1	4,4	6,8
Гречка	—	5,7	6,7	7,5	6,4	5,9	4,7	5,6	6,0
Соняшник	—	4,0	5,1	4,6	6,6	5,7	7,3	7,1	5,8
Бароболь	—	75,6	78,7	74,7	67,6	72,1	74,1	83,6	78,6
Цукр. буряки ..	—	150,0	83,5	137,1	87,7	36,4	74,0	135,8	97,8
Бавовна	—	—	—	—	—	—	—	2,7	2,7

*) Дані з Загал. енциклопедії, том III, стор. 931. Решта даних із «УСССР в цифрах», стор. 210.

Це саме підтверджують для цукрових буряків і дані з «Плановое хозяйство» за 1937 р. № 1, а саме: р. 1932 — 42,7 цнт., 1933 — 74,2 цнт. 1934 р. — 96,0 цнт, 1935 р. — 132,3 цнт., 1936 р. — 133,0 цнт.

Такі приклади в р. р. 1929—1934 мали місце в кожній галузі сільського господарства. В тих роках сільське господарство дійшло до найбільшого свого занепаду.

Спробуємо проаналізувати колективну форму господарювання і взагалі колгоспне життя. Подивимось, чи колективізація себе оправдала чи ні?

Увесь земельний фонд в межах Радянської України р. 1935, цебто на кінець періоду суцільної колективізації і початок періоду колгоспної НЕПі випадав так: (за справочниками: 1) для 1935 р. — «УРСР в цифрах»; 2) для 1936 р. — «МТС і колхозы в 1936 году» стор. 398.): в тисячах гектарів:

Роки	Загальна площа	Садоби	Рілля	Сінокати	Випаси	Ліси	Чагар- ники	Багача	Інші
1934 р.	44.527,0	3.202	28.493	1.885	1.907	3.393	358	733	3.947,0
1935 р.	44.545,0	5.501,7	28.390,0	1.872,6	1.906,3	3.384,2	1.091,8		2.398,4
1936 р.	44.633,0		30.525,0	1.865,0	2.067,0	3.771,0		6.405,0	

Загально про наш земельний фонд можемо сказати, що ми маємо надзвичайно мало лісу (р. 1936 — всього 8%). Проблема збільшення площі лісів була й залишається актуальною. Це саме торкається й сінокатей та випасів. Досить багато маємо ще багачи, які очікують меліорації. А взагалі земельна площа України має дуже великий відсоток сільсько-господарської площі (р. 1935 — аж 86%); невжитків чи ялових земель ми майже не маємо.

Земельний фонд поміж поодинокими групами землекористувачів ділився так: («Соціалістична Україна», стор. 70, 216; «Народне господарство України», стор. 164—171):

Землекористувачі:	Роки		
	1935	1936	1937
	в тисячах гектарів		
1. Колгоспи	28.158	29.276	30.505
2. Присадибні парцелі	2.792	3.780	4.927
3. Одноосібники	526	341	314
4. Радгоспи та ферми	5.938	5.127	4.516
5. Всі інші	7.231	6.031	4.373
Разом	44.645	44.555	44.635

З наведених даних бачимо, що більша частина (р. 1937 — 68,7%) земельного фонду знаходиться в колгоспнім землекористуванні. Присадибне господарство колгоспників у р. р. 1935—1937 дістало нових 2.135 тис. га за рахунок радгоспів, які втратили 1.422 га. Зменшилось землекористування одноосібників до 314 тис. га. На жаль, не маємо даних щодо стану землекористування в останніх роках. Однак ті зміни, які сталися в землекористуванні за останні роки, не такі вже істотні, щоб вони змінили попередній стан з р. 1937.

Проаналізуємо внутрішню природу цих поодиноких груп землекористувачів, причому почнемо це робити з радгоспів.

Радгосп є підприємством цілковито державним. На думку більшовиків радгоспи мали б служити зразком переваги великого господарства над малими і спонукою для одноосібників переходити від дрібного одноособового господарювання до колективного. Радгоспи мали бути підприємствами для виробництва сільсько-господарських продуктів у великих, часом — гігантських розмірах. Однак всі ті надії себе не оправдали — стати зразковими господарствами радгоспи не спромоглися.

Всіх радгоспів в Україні нараховувалось 766, в користуванні яких на кінець 1936 року було 3.993 тисячі гектарів землі, себто на 1 радгосп округло припадало 500 гектарів. Організовані й зосереджені вони головню біля цукроварень та почасти в районах сприятливих для розвитку тої чи іншої галузі сільського господарства, на землях бувших великих землевласників.

За своїм призначенням існують радгоспи зернові, бурякові, бавовняні, скотарські, молочарські, вівчарські, садівничі, тощо.

Одні з них були радгоспами всесоюзного значення й підлягали всесоюзним наркоматам, інші знову мали значення лише республіканське й підлягали республіканським наркоматам. І то не одному, а — різним, а саме: одні — наркомів радгоспів, другі — наркомів земові, треті — наркомів текстильної промисловости, інші знову наркомів харчової промисловости.

Спочатку радгоспи організувались у гігантських розмірах, але пізніше їх було зменшено, а їх землю передано колгоспам. Вияви-

лось, що керувати великими радгоспами було не легко — повставали великі труднощі. Ще раз була доведена неможливість централізації і концентрації виробництва в сільському господарстві.

Як наймана робоча сила в радгоспах працюють колгоспники та колгоспниці.

За цілий час існування радгоспів, а існують вони від самого початку приходу більшовицької влади, якихось істотних змін в їхньому землекористуванні, чи в керуванні ними не відбулось. Для свого розвитку радгоспи мали найбільш сприятливі умови. І через те під оглядом організаційним радгоспи були найорганізованішими сільсько-господарськими підприємствами к. У. Р. С. Р.

Поруч з радгоспами аналізуємо внутрішній зміст та завдання машинно-тракторних станцій (МТС); хоч останні й не були землекористувачами, але в своєму відношенні до колгоспів вони відігравали величезну роль. МТС, подібно як і радгоспи, були державними підприємствами, при тому ще й всесоюзного значення, що й визначало їхню підлеглість.

МТС землі для ведення на ній власного сільсько-господарського виробництва у власному користуванні не мали й не мали права її мати та сільсько-господарське виробництво на ній провадити. Вони мали право мати в своєму користуванні землю в межах до 15 гектарів — тільки для розміщення на ній.

МТС організовані державою для того, щоб вони обробляли своїми сільсько-господарськими машинами колгоспну землю, — фактично — щоб керували цілим колгоспним життям. І так воно в дійсності й було, бо сільсько-господарськими машинами розпоряджають тільки вони. З наказу влади колгоспи свої хліборобські машини передали МТС, а в себе залишили лише хліборобське знаряддя: вила, граблі, лопати, тощо.

Функції МТС щодо колгоспів найкраще малюють зразкові договори поміж МТС та колгоспами, які складала влада, а колгоспи повинні були лише підписати й виконувати. Ось текст такого зразкового договору:

«Ми, МТС, в особі директора і колгосп в особі голови (чи заступника) склали цю умову:

§ 1. МТС зобов'язується своїми тракторами, с.-г. машинами й знаряддям в 1934 р. перевести в колгоспі слідуючі праці:

§ 2. МТС сама доставляє горючий матеріял і олію, переводить ремонт, оплачує агрономічний матеріял;

§ 3. Подає всебічну допомогу організаційну;

§ 4. Все роблять в колгоспі колгоспники по вказівках МТС;

§ 5. Колгоспи зобов'язуються виконувати агрономічні правила;

§ 6. Торкається хлівського гною;

§ 7. Стіжки, скирти складаються по вказівках МТС;

§ 8. МТС закуповує в колгоспа всі складні сільсько-господарські машини;

§ 9. Торкається здачі й прийняття виконаної роботи.

§ 10. С.-г. праці, зроблені МТС для колгоспів, оплачуються в залежності від урожайності натурою в слідуючих розмірах . . . »

Хоч такі умови (контракти) підписувалися, отже — ніби наступала добровільна згода, але в дійсності втручання МТС в колгоспне життя бувало звичайно значно більше, ніж передбачала умова.

На початок 1937 р. в к. УРСР нараховувалося 924 МТС, в яких було: 52 тисячі тракторних плугів, 25 тис. сіялок, 29 тис. молотарок, 10 тис. бурякопідіймачів, 9 тис. сноповязок, 15,5 тис. вантажних машин. (З доповіді секретаря Ц. К. Зіненка 25. січня 1937 р. на XIV з'їзді рад України.)

В середньому на одну МТС припадало до 70 тракторів, 16 комбайнів, 15 автомашин та 50 молотарок, якими обслуговувалися понад 20.000 га посівної площі.

В складі такої МТС в середньому працювало 400 душ персоналу, а саме: 160 трактористів, 40 бригадирів і їх помішників, 32 комбайнера, 50 машиністів, 30 шоферів, 8 механіків, 8 агрономів і агро-техніків, 20 осіб рахівничо-контрського й господарського персоналу та керуюча п'ятка: директор, заступник по політичній частині, старший агроном, старший механік і головний бухгалтер.

Бригадири, механіки, ремонтні робітники, шофери, агрономічний персонал і інші службовці входили до штатів і діставали платню. Решта персоналу до штатів не входила, а діставала платню від колгоспів за трудові. Роль і значення бригадира малює такий вираз: «в особі бригадира перед колгоспною масою виступає державна організація» (С. Мацкевич — «Кадри МТС». «Проблеми економіки». 1937 р. ч. 1.).

З поданого матеріалу бачимо, що МТС уявляли з себе потужні організації, які розпоряджали і кваліфікованим матеріалом і силою; в усіх МТС к. УРСР разом скупчено було біля 40.000 осіб персоналу.

Отже, як бачимо, МТС були незграбні — тяжкі організації з широкими правами й можливостями. З цього становища й треба підходити до оцінки чи то їхньої потреби, чи зайвості, а, може, тільки потреби їхньої реорганізації. Недоцінення факту існування та впливу МТС може своїми наслідками пізніше пометитися.

Перейдемо до розгляду колгоспів і взагалі колгоспного життя. Ми вже раніше згадували й числами ілюстрували, що панівною групою землекористувачів в к. УРСР були колгоспи (колективні господарства). Колгоспи — це статутарні товариства, члени яких усуспільнили свої землі й реманент, правда, що не добровільно, — з метою спільного господарювання. Ми вже згадували, що усуспільнені хліборобські машини перебрали від колгоспів МТС.

Зміст статуту, параграфами якого у своїй діяльності мали б колгоспи керуватись, мало чим відрізнявся від нормальних кооперативних статутів. Однак вся суть не в статуті, яким вони мали керуватись, а в тому, що колгоспами цілковито керували органи державної влади. За колгоспами в повній силі залишалося лише

право точно й своєчасно виконувати вказівки урядових і партійних органів.

Колгоспна земля від р. 1935—1936 закріплена за кожним окремим колгоспом; згідно з нормами радянського права її площа не могла бути зменшена, а серед колгоспного участка не могли бути будь-які землі одноосібників або якісь інші. Дуже скоро після суцільної («поголовної») й «успішної», за виразом більшовиків, колективізації, радянська влада примушена була самим життям наділити колгоспників малими участками землі для приватного користування. Розміри таких участків встановлювались за характером сільсько-господарських районів. В к. УРСР такі розміри в одних областях були $\frac{1}{4}$ гектара, в інших — $\frac{1}{2}$ гектара. При чому все обумовлялося так, що на одержаній в приватне користування землі колгоспники мусіли вести лише городництво та продукційні галузі тваринництва.

Ми вже бачили зі зразкової умови колгоспу з МТС, в які саме сільсько-господарські процеси колгоспу втручалися МТС. Але то не було ще все, бо, окрім МТС, до сільсько-господарського процесу колгоспів засягали в різний спосіб ще й інші урядові органи.

Колгоспи діставали від уряду приписи, які саме культури та в якому саме розмірі мають вони провадити на своїх полях (приписана згори посівна площа). Уряд встановлював розмір продподатку натурою, натуральну платню МТС за виконані для колгоспа праці, відрахування в різні фонди, тощо. Щойно по відрахуванні всіх цих натуральних податків і платень, колгосп мав право поділити решту продуктів між колгоспниками по трудоднях. Але податків і платень спочатку (до р. 1932) було так багато, а на трудодні лишалося так мало, що колгоспники прямо голодували. В р. р. 1932 — 1935 податки й платні були дещо вноормовані й знижені. Всі ці податки колгоспам і колгоспникам були зведені в новому (т. зв. «сталінському») статуті с.-г. артілі з р. 1935, який мав стати поважною реформою для піднесення сільського господарства, особливо для піднесення приватного господарства колгоспників на присадибних участках. Цей статут не усунув і не міг усунути основних дефектів колгоспної системи, але в межах її зробив деякі реформи, скеровані на «заможного колгоспника». Але й він безперестанно порушувався на місцях, і це примусило владу 19. IV. 1938 видати постанови Р. Н. К. та Ц. К. П.(б) про: 1) заборону виключення колгоспників з колгоспів та 2) про несправний розподіл доходів у колгоспах. На перший погляд мало б наступити велике піднесення добробуту й рівня життя колгоспників. Але це була лише заміна грубих метод прямої експлуатації тоншими, делікатнішими й непомітнішими на перший погляд методами «економічної», — в першу чергу — «торгівельної» політики. Ціни на індустріальні вироби націоналізованої промисловости були сильно піднесені, ціни на продукти сільського господарства — сильно знижені й штучно створеними «ножицями» небувалоого ще в к. УРСР розп'яття немилосердно експропріювалася праця колгоспників та одноосібників. Конкретно це робилося так, що приписувалося колгоспам частину зерна продати по т. зв. «кооперативних» цінах. Щож торкається технічних культур, скажемо, буряків, соняшника, тощо, то держава в деяких із них забирала

весь збір врожаю. Коротко кажучи, сільсько-господарські функції самодіяльності колгоспників зводилися в суті нанівець. Колгоспники мали дуже багато повинностей все виконувати, але мало прав виявляти свою власну ініціативу — свою самодіяльність.

В умовах такої обмеженої ініціативи в сільсько-господарському виробництві нарахувалося в к. УРСР понад 27 тисяч колгоспів, соціально-культурні умови яких нам наочно ілюструють старші дані більшовицького обслідування колгоспів по цілому к. СРСР в роках 1933—1935 та новіші — з р. 1936—1937 по Мелітопільському району. (А. Е. Арина, Г. Г. Котов, К. В. Лосева: «Социально-экономические изменения в деревне». Мелитопольский район (1885—1938 г. г.). Сельхозгиз. Москва. 1939, стор. 325—352). Тому, що старші дослідження припадають на добу до запровадження в життя нового статуту с.-г. артілі з 1935 р., — вони мають нині вже лише історичне значення. З огляду на це спинимось лише на новіших Мелітопільських обслідуваннях. Для р. 1936. ці обслідування торкаються 7 колгоспів і 48 колгоспних дворів, для р. 1937 — двох колгоспів і 16 колгоспних дворів Мелітопільського району. В них стало зростала та частина доходів, що йшла на розподіл по трудовнях: р. 1933 — 38,6% загального доходу колгоспу, р. 1936 — 50,2%, а р. 1937 — 50,7%. Року 1937. по трудовнях розділено 60,7% грошових поступлень. Року 1934 було розділено по трудовнях лише 13,5% загального збору збіжжя й стручкових, р. 1936 — 32,1%. Видано було зерна й стручкових на один трудовень в таких кількостях:

	не більше 5 кг.	5—8 кг. і більше	10 кг. і більше
В р. 1933 колгоспів....	43,7%	56,3%	—
В р. 1936 колгоспів....	22,2%	67,8%	10%

Пересічно по району р. 1936 р. видано на один трудовень 7,24 кг. збіжжя та 2 карб. 06 коп. грішми. Року 1937, грішми видано 2 карб. 50 коп., але збіжжя з огляду на посуху менше. Року 1936 в цих колгоспах були добрі врожаї (збори) з 1 га, а саме: до 13 цнт. — в 10 колгоспах, 13—17 цнт. — в 17 колгоспах, 17 і більше — в 27 колгоспах. Що більший врожай, то ліпше оплачували трудовень: 21—31,9% збору збіжжя та 31,6% — 37,9% грошових поступлень.

Присадибне господарство колгоспників випадало так: р. 1932 присадибні участки мали 43,4% колгоспних дворів, а р. 1936 — 79,6%. Пересічний розмір присадибної парцелі — 0,7 га. Використовувалися вони головним чином під садки, бараболу (картоплю) та городину. Велику ролу в присадибному господарстві грало тваринництво: р. 1936 мали в приватному користуванні худобу 92,8% колгоспних дворів, а р. 1937 — 94,4%, а саме: дворів з коровами й теличками — 87,5%, зо свинями — 71,8%, з вівцями та козами — 26,1%. На один двір припадало: 1—1,84 (пересічно 1,40 голів) великої рогатої худоби, 1,0—1,62 (пересічно — 1,32) голів овець та кіз, 10,1—20,3 (пересічно — 12,7) штук птиці (дробу).

**Загальний натуральний бюджет колгоспної родини (на 1 душу) такий:
всіх поступлень в кілограмах:**

Види продуктів:	По 48 дворах (1936 р.)	По 15 дворах	
		1936 р.	1937 р.
1. Збіжжя та стручкові	880,8	1.089,4	854,7
2. Картопля	139,2	180,4	162,7
3. Городина	354,0	354,0	587,0
4. Молоко (в літрах)	181,2	156,7	240,2
5. Сметана й сметанка	2,4	нема даних	
6. М'ясо й сало	22,4	26,2	53,0
7. Птиця й крілики	4,4	5,3	10,8
8. Рослинний олій	3,0	3,0	2,9
9. Масло тварин	4,7	5,6	7,7
10. Яйця (в штуках)	184,1	149,8	347,9
11. Мед	2,9	5,0	5,38
12. Продукти баштану	96,0	106,9	260,2
13. Солома (яра й озима)	—	5.882,6	6.224,9
14. Сіно	95,2	407,6	1.211,0

Крім того, по 15 дворах у 1936 р. поступило на 1 душу за рік сушеної садовини по 21,5 кг., свіжої садовини — по 259,2 кг.; за даними 11 дворів за 1937 р. поступило варення (конфітури) та повидел по 6 кг. на душу.

Грошовий бюджет 48 дворів р. 1936. виносив на одну душу 728 карб. або на одного працівника — 1.297 карб.; р. 1937. по 15 дворах — 1.462 карб. на одного працівника, — отже, пересічно місячно: р. 1936 — 323,5 карб., а р. 1937 — 451 карб. на одну родину.

По 48 дворах у 1936 р. пересічно було 138 працівників, а одна родина за свої трудові дістала від колгоспа пересічно 1.543 карб. та 3.424 кг. зерна.

Головну масу збіжжя та стручкових діставав колгоспник від колгоспу (1936. р. — 87%, 1937 р. — 95,9%) за трудові, звідциля ж р. 1937 поступило 99,5% олії; картопля, городина й продукти тваринництва та садівництва поступали з присадибного господарства колгоспника, причому продуктів тваринництва колгоспники майже не купували. Деяку кількість городини, садовини, меду та баштанних продуктів колгоспники купували в колгоспі.

Головним джерелом грошового доходу колгоспників були грошові поступлення від колгоспу (за 1936 р. — 675,70 карб. на 1 душу). Ось джерела грошових поступлень:

	У % до підсумку за рік	
	за 1936 р. (по 48 дворах)	за 1937 р. (по 15 дворах)
1. Від колгоспа	42,8	53,6
2. Продаж продуктів і виробів	30,9	23,3
3. Продаж живих с.-г. тварин і птиці	8,3	5,6
4. Продаж інвентарю	0,1	0,3
5. Заробітки поза колгоспом	7,5	11,5
6. Вигра по державних позиках	1,3	0,8
7. Взято в борг	2,0	—
8. Інші доходи	7,1	4,9
Разом	100,0%	100,0%

Деталізуємо продаж продуктів та виробів, щоб довідатися про головні риночні (товарові) галузі колгоспників. Такі дані є для 1937 р. (по 15 дворах).

Від продажу:	Карбованців на одне господарство	У % до підсумку
Продуктів польової господарки	291,4	20,5%
« городництва	21,0	1,5%
« садівництва	459,7	32,4%
« тваринництва	143,8	10,1%
« птахівництва	186,6	13,2%
« насінництва	40,4	2,8%
Від продажу живих с.-г. тварин	249,6	17,7%
« « птиці (дубу)	8,3	0,6%
« « бджіл	16,6	1,2%

Деякі з цих продуктів колгоспник сам не продукував, а діставав їх од колгоспа, напр., бачимо 20,5% доходу від продажу продуктів польової господарки (переважно — збіжжя).

Видатки с.-г. продуктів на особисте споживання в р. 1937 (15 дворів): 25,3% збіжжя та стручкових; 63% — бараболі; 13,4% — городини; 30,4% баштанних продуктів; 94,5% молока; 75,7% масла тварин; 83,0% мяса й сала; 82,1% олії; 62,5% яєць; 82,9% — сушеної садовини.

Продано тими ж господарствами: 8,7% — збіжжя та стручкових; 45,8% свіжої садовини; 23,8% масла тварин; 31,6% яєць; 22,9% меду. Пішло на годівлю с.-г. тварин: 22,5% збіжжя та стручкових; 11,4% бараболі; 51% городини; 69,1% баштанних продуктів; 56,4% сіна; 46,3% соломи та полови.

Відживлення колгоспників р. 1937. було досить добрим. На особисте споживання колгоспники витрачають головну частину своїх натуральних і грошових доходів. На які ж цілі видавали колгоспники свій грошовий дохід? Це видно з такої таблички:

Видатки:	По 48 госпо- дарствах	По 11 госпо- дарствах		У % % до підсумку для 1937 р.
	1936 р. в карбованцях на 1 душу:	1936 р.	1937 р.	
1. Купівля промислових товарів осо- бистого вжитку	377,4	337,2	586,8	67,8%
2. Купівля продуктів сільського го- сподарства	94,5	38,2	67,1	7,7
3. Купівля живих с.-г. тварин і птиці ..	44,6	26,7	38,5	4,4
4. Добровільні внески (держ. позички, членські внески)	22,9	18,9	18,7	2,2
5. Оплата особистих послуг	21,7	19,4	19,2	2,2
6. Купівля, будівництва та капіталь- ний ремонт будівель	15,5	10,7	21,5	2,5
7. Обовязкові податки державі	10,7	9,8	12,1	1,4
8. Інші податки й збірки характеру самообложення	6,9	7,1	8,7	1,0
9. Мясопоставки	6,9	7,6	6,8	0,8
10. Купівля будівельного матеріалу ..	7,5	6,1	24,1	2,8
11. Оплата продукційних послуг	5,5	4,5	3,0	0,4
12. Культурні видатки	4,9	4,0	23,4	2,7
13. Купівля господарського інвентарю ..	3,9	1,3	—	—
14. Відсилка грошей на сторону	3,9	6,3	—	—
15. Інші видатки	42,8	36,8	37,4	4,3
Разом видатків	669,6	535,4	867,3	100,0

Деталізуємо купівлю промислових товарів особистого вжитку:

	На одну родину по 48 дворах за 1936 р.		По 15 дворах за	
	в карбов.	У % % до підсумку	1936 р.	1937 р.
			в карбованцях	
1. Текстилі, одіж і взуття	1.012	43,8	1.013	1.483
2. Продовольчі товари	704	30,6	460	997
3. Непродовольчі товари	183	7,9	150	277
4. Культтовари та господарські речі ..	296	12,8	161	296
5. Інші промисл. товари особ. вжитку ..	49	2,2	86	165
6. Промисл. товари господ. значення ..	62	2,7	114	133

Щоб рішити питання про рівень життя, треба б було знати пропорцію цін на продукти сільського господарства й на індустріяльні товари.

Ще нам залишилось розглянути таку групу землекористувачів, як одноосібники. Хоч ця група землекористувачів і маленька, хоч вона й володіє такою малою кількістю землі, що в сільсько-господарському виробництві країни вона не вииграє жадної ролі, — все ж таки вона заслуговує на повну нашу увагу до неї.

Щодо розмірів участків, якими користувалися одноосібники, радянське земельне право каже, що одноосібники не мають права

мати більше садибної землі, ніж її мають в данім районі колгоспники, себто не більше $\frac{1}{4}$ аж $\frac{1}{2}$ гектара. Щож тичеться польового наділу, то такий не може перевищувати 1 гектара. Отже, виходить, що одноосібні господарства суть ультра дрібними (карлуватими) господарствами. А коли ще візьмемо під увагу їхнє правне положення, то стає дивним, як взагалі такі господарства ще існують. Вони платили значно більші податки, ніж їх платили колгоспники. Страхові (асекураційні) норми для всього їм встановлювалися значно вищі, ніж колгоспам, а у випадку страхових шкод нагороду вони діставали нижчу, ніж колгоспи.

Одноосібники мали право тримати коні, але коли колгосп потребував коней для роботи на своїх полях, — він мав право в одноосібника коні випозичити, і той мусів був це зробити, відклавши свою працю на другу чергу. Також різні громадські повинності для одноосібників були більшими, ніж для колгоспників. Далі, ми вже згадували, що радянське земельне право не припускало, щоб серед колгоспних обшарів землі, були якісь інші землі. А це значить, що одноосібники були в суті викидьками далеко поза колгоспи, здебільшого — на землі гіршої якості, далеко від селищ. Після всього цього легко собі уявити такі одноосібні господарства взагалі, а соціально-культурні відносини одноосібників зокрема.

Отже, — ми стисло розглянули всі категорії землекористувачів. Маємо вже більшу можливість судити про їхню життєвість, тощо.

Тепер розглянемо ще коротко питання про те, як ці категорії землекористувачів господарили, в чому й які мали вони успіхи, або навпаки, — невдачі, і чому саме.

Ми вже згадували, з яких саме вжитків земельний фонд України складається та в чийому землекористуванні землі сільсько-господарського призначення знаходяться. Тепер подамо числа про те, під які культури ці землі заняті. Зрозуміло, що з року на рік картина подекуди міняється, але загальна тенденція щодо розміру площ під поодинокими культурами залишається та сама.

Справочник «МТС та колхозы в 1936 году» (стор. 396.) щодо розмірів засівних площ під поодинокими культурами подає для р. 1936. такі дані в тисячах га: вся засівна площа — 25.583,2 тис. га, зернові культури — 18.729, 6 тис. га; технічні культури — 2.283,1 тис. га; кормові — 2.385,7 тис. га; баштанні та городні — 693 тис. га; картопля — 1.420 тис. га (а разом з баштаними та городніми — 1.632,3); цукровий буряк — 865 тис. га; бавовнянник — 192,7 тис. га.

Бачимо, що яко нова для України культура з'явився бавовнянник, посівна площа якого в останніх роках ще збільшилась. Культивується бавовнянник вздовж побережжя Чорного моря. В останніх роках появилася ще культура рижу, площа якого комісією рижосіяння намічалася на цей (1941 рік) аж 30.000 гектарів. Даних про здійснення цього плану не довелось нам зустрінути. Заливні сорти рижу засівались по р. Буг, нижче Вознесенська, незаливні — в районі Нікополя.

Заведення в Україні цих двох культур треба вважати зявищем позитивним.

Про дані врожайности ми вже згадували і наводили числа, які показали, що врожайність сільсько-господарських рослин за останніх 26 літ не піднеслася. Заохотою до піднесення врожайности в більшовицькій практиці були й заняли почесне місце т. зв. п р е м і ї т а с т а х а н о в щ и н а, які позитивних наслідків не дали. Премії видавалися у випадках, коли врожайність в колгоспі перевищувала врожайність, яка передбачалася за держпланом. Ступнево винагородження діставали старші агрономи, бригадири, голови колгоспів, тощо. Бригадирам, через недбальство яких урожайність знизилась, відбирається певний відсоток трудовнів.

В «Соціалістич. земледелии» ч. 260 за 1938 рік в дописах з місць писалось: «70 штук кузок (довгоносика — *Cleonus punctiventris*) знайдено на площі 1 кв. метру. 64.910 гектарів буряків кузкою знищено. В Київській області зібрано руками 4.000 тонн кузки, на що витрачено 1.200 тисяч карбованців.» Таких прикладів ми могли б навести ще більше.

Зниження врожайности в багатьох випадках треба віднести на рахунок стахановців трактористів, які дбали про кількість зораних гектарів, а не про якість оранки. В наслідок цього поля позаростали бурянами, розмножились шкідники, посіви бувають рідкі та нерівні, тощо. Але багато завинила й моторизація просапвання міжрядь в просапних культурах. Нарешті, — розрив між польовою господаркою, що майже змонополізована в колгоспі, і продукційними галузями тваринництва, що розвинулися переважно в присадибному господарстві колгоспників, спричинився до того, що органічні погної не приходять на поля, а — майже виключно на присадибні парцелі колгоспників. Отже, — йде регулярне й систематичне збіднення ґрунтів полів на мінеральні й органічні речовини і таке ж збагачення ними присадибних парцель. Це не може не відбиватися на врожайності полів, особливо — в Лісостепу та в Поліссі, особливо на таких інтенсивних культурах, як цукрові буряки, бараболя, тютюн, тощо.

Колись частина української інтелігенції боялась Столипінських реформ, бо, мовляв, вони розпилять село на хутори, зменшать його організованість, його національну й соціальну революційність. Дійсність показала, що Столипінські реформи український рух посилили, дали йому матеріальну базу. Щось подібного сталося й в добу НЕП'и. Тому суцільна колективізація та «розкулачівань» в к. УРСР носили характер антинаціональний, антиукраїнський — просто фізично винищувалося еліту українського села. Але ми певні, що добу колгоспної НЕП'и, український селянин використав так само зручно, як і Столипінські реформи і НЕП'у, хоч треба признати, що колективізація містила в собі значно більшу загрозу денационалізації та деклясації, ніж будь-які реформи іншого режиму на українських землях.

Цим ми закінчили б наш короткий перегляд стану сільського господарства та соціальних відносин в Україні за добу більшовицького режиму.

Яку ж оцінку радянської сільсько-господарської політики маємо дати, який висновок маємо зробити на підставі поданого матеріялу?

Свої висновки я сформулював би так:

1. Сучасний стан українського сільського господарства у всіх його розгалуженнях є абнормальний;

2. Українське сільське господарство впродовж цілих 23 років перебувало в стані постійних змін, які приносили велику шкоду як самому сільському господарству, так і населенню;

3. З практики більшовиків бачимо, що різні експерименти та будь-який поспіх у сільсько-господарській політиці не допустимі;

4. За майбутньої земельної реформи насамперед мають бути узглядені соціальні відносини сільського населення, відтак — сама техніка переведення такої реформи, а потім вже й інші моменти, яких рівнож не можна оминати.

5. Правні земельні відносини мають бути побудовані на засадах соціальної справедливості і то так, щоб вони сприяли витворенню здорових родинних та взагалі людських взаємин.

6. Земельна реформа не може переводитися в часі війни, а тільки по закінченню її.

7. Перед переведенням земельної реформи та наміченням української сільсько-господарської політики сучасний стан сільського господарства України має бути докладно досліджений і вивчений, щоб усяким можливим несподіванкам і ускладненням запобігти своєчасно.

8. Земельну реформу можуть переводити лише фахові, технічно приправлені сили. Закони про спадкоємство та про комасацію земель мають бути розроблені детально, з узглядненням агротехнічних вимог.

Ці мої висновки, як рівнож і самий поданий матеріял про стан сільського господарства України, дуже стислі й неповні. Я ні словом не згадував ані про сільсько-господарське шкільництво, ані про досвідну справу, ані про окремі досить важливі самостійні галузі сільського господарства, тощо. Мені здається, що для ширшого читача вистачить і поданий матеріял, щоб уявити собі сучасний стан сільського господарства в усіх його розгалуженнях і проявах, оцінити його питому вагу в цілому народньому житті та зважити всі ті труднощі, які стоять перед майбутнім законодавцем і перед тими, що будуть керувати сільсько-господарською політикою в Україні.

Скільки то треба доброї волі та розважності з боку всіх верстов українського населення, щоб з задачею земельної реформи та встановленням напрямних сільсько-господарської політики справитись без особливих труднощів та без великих потрясень!!!

Др. Інж. Я. Дикий,
співробітник Брнянської станції Досвідного
Інституту Цукрової промисловости для Чехії
та Морави.

Розвиток цукрової промисловости на Україні.

Dr. Dipl. Ing. J. D y k u j , Mitarbeiter an der Versuchsanstalt der
Zuckerindustrie für Böhmen und Mähren: «Die Entwicklung
der Zuckerindustrie in der Ukraine».

Україна в продукції цукру займала вже за царських часів перше місце між іншими країнами царської Росії, виробляючи $\frac{4}{5}$ цукру цілої імперії. Розвиток цукрової промисловости на Україні уможливили сприятливі місцеві умови: сприятливе підсоння, врожайні ґрунти, достаток палива (раніше — багатство лісів, потім — вугіль з Донбасу), релятивно густе населення, — переважно хліборобське, що давало досить вільних робочих рук для працемісткої культури цукрових буряків. До цього треба зачислити й ту обставину, що на Україні, — головне на Правобережжі, було досить великих мастків, які могли диспонувати значним капіталом, потрібним для розбудови цукрової промисловости. Ці моменти спричинилися до того, що вже р. 1881—82 було на Україні 163 чинних цукроварні, які продукували біля 200.000 тонн цукру (80% продукції цукру цілої Росії), а р. 1918 на Україні було вже засіяно цукровим буряком 576.400 га, с. т. 81,4% тодішньої посівної площі цукрового буряка на цілій території к. СРСР. Тому то царська Росія займала 3., а деколи й 2. місце між світовими продуцентами бурякового цукру.

Бурхливі роки 1918—1920 сильно підірвали цукрову промисловість в цілїм к. СРСР, а спеціяльно — на Україні: частину цукроварень було спалено, знищено, адміністрація цукроварень здеморалізувалася вільною мораллю робітництва; застрягав транспорт потрібних сирівців, було багато перерв у кампанії, відчувалася недостача фахового робітництва, тощо.

Опісля — р. 1919 прийшла доба «воєнного комунізму» й занепад сільського господарства. Тому не диво, що стан цукрової промисловости в к. СРСР у перших пореволюційних роках був остільки катастрофальним, що його не могла направити й доба НЕП'я (1921 — 1925) — див. табличку 1.*)

*) М. Д. Зуев: «Енциклопедия свекло-сахарного производства». Київ. 1926., том 4., стор. 452—3.

Табличка І.

Продукція цукру в Росії (в к. СРСР) в тисячах тонн:

Рік	1900—01	1905—06	1910—11	1914—15	1915—16	1916—17	1917—18
Продукція	893.6	970.6	2108.8	1974.4	1652.9	1334.6	1028.6
Рік	1918—19	1919—20	1920—21	1921—22	1922—23	1923—24	1924—25
Продукція	700.0	78.0	90.8	55.8	227.9	419.0	449.6

Декретом з дня 2. V. 1918 влада к. СРСР удержувала всі цукроварні й реорганізувала весь адміністративний апарат так, щоби він був під керуванням комуністичної партії. В р. 1923 було вже на Україні 73% ведучих в цукровій промисловості осіб членами партії.

В порівнянні з західньо-європейськими землями цукроварні на Україні були примітивнішими, головно відчувався брак механізації на старших віком цукроварнях. Зрештою, — з економічного боку це було доцільним за тих низьких цін на працю, які існували на Україні. Перед війною 1914—1918 р. р. на опрацювання 180 тонн буряка при 8-ми годинній добі праці на Україні треба було 225 аж 250 робітників, в той час як у Німеччині — 74—80, а в Сполучених Державах — лишень 40—55*). Значно більше запотребування робочої сили на Україні не можна пояснити тільки різницями в організації праці, як, напр., потреба робочої сили для схоронення відпадків цукрової промисловости (вимочки, фільтрпресне болото), які в західніх країнах здебільшого зараз же забираються плантаторами; потреба робочих рук для схоронення буряків з-за кліматичних умов та їх транспорту, тощо. Кількість робочої сили, потрібної для перероблення певної кількості буряків, залежить головним чином від розміру добової продукції цукроварні. Брак механізації відчувається й досі на менших українських цукроварнях. Натомість великі новозбудовані цукроварні, які лежать здебільшого поза межами України, щодо ощадности робочої сили можуть рівнятися з цукроварнями європейськими та американськими. Для технічної характеристики передвоєнних цукроварень Росії подає Зуєв (стор. 454) таблицьку II.

Табличка II.

Технічна характеристика дореволюційних цукроварень Росії.

Число заводів.....	240
Загальна потужність парових машин.....	101.337 кінських сил
Загальна поверхня паровиків.....	336.110 кв. м.
Число диф. батарей.....	300
Загальна пропускна здібність диф. батарей.....	1.175.739 відер
Число випарних апаратів.....	1.208
Загальна нагрівальна площа випарних апаратів.....	277.236 кв. м.
Число вакуумних апаратів.....	468
Загальна пропускна здібність вакуумних апаратів.....	662.032 пудів

*) Бук.: «Сахарная промышленность СССР», 1925.

Коли влада к. СРСР почала розбудовувати великі промислові комбінати, — починається тенденція осамостійнити цукрову промисловість російську від української. Цукровий буряк, який досі культивували майже виключно в межах України, починають культивувати далі на північ і на схід (т. зв. Центральна Чорноземна Область), на півн. Кавказі, в Середній Азії, а навіть — у західному Сибіру, як видно з таблицьки III.*)

Табличка III.

Площа засіяна цукровими буряками:

	а) в тисячах га:					
	1927 р.	1929 р.	1931 р.	1933 р.	1934 р.	1935 р.
к. СРСР (цілий) ...	665	771	1394	1212	1183	1225
Україна	559	636	1112	860	822	848
Центр. Чорнозем.						
Область	93	119	243	277	295	304
Кавказ (півн.)	4,7	4,9	18	21	21	19
Зах. Сибір	—	—	4,2	13	18	23
	б) у процентах до посівплощі цілого к. СРСР.					
	1927 р.	1929 р.	1931 р.	1933 р.	1934 р.	1935 р.
Україна	84	83	79	71	70	69
Центр. Чорнозем.						
Область	14	16	17	23	25	25
Кавказ (півн.)	0,7	0,6	1,3	1,7	1,8	1,5
Зах. Сибір	—	—	0,4	1,1	1,5	1,9

Докладніші дані про засів цукрових буряків на Україні в роках 1935 та 1936 подає табл. IV.**)

Табличка IV.

Посівна площа цукрових буряків на Україні в тисячах га (в дужках зазначено насиченість посівної площі культурою ц. буряків):

Області	Посіяно взагалі		Посіяно в колгоспах	
	1935 р.	1936 р.	1935 р.	1936 р.
1. Вінницька	259,8 (8%)	263,8 (8%)	244,2 (9%)	246,8 (8%)
2. Київська	240,1 (6%)	242,3 (6%)	221,6 (7%)	222,2 (7%)
3. Чернігівська	57,0 (3%)	56,1 (3%)	50,9 (3%)	49,9 (2%)
4. Харківська	222,4 (5%)	225,4 (5%)	196,2 (5%)	197,7 (5%)
5. к. АМСРР	8,5 (2%)	9,6 (2%)	8,0 (2%)	9,1 (2%)
6. Одеська	47,2 (1%)	49,9 (1%)	42,6 (1%)	44,6 (1%)
7. Дніпропетрів.	11,0 (0,2%)	15,3 (0,3%)	8,3 (0,2%)	12,9 (0,3%)
8. Донецька	2,0 (0,1%)	2,3 (0,1%)	2,0 (0,1%)	2,2 (0,1%)
Всього в к. УРСР	848,0 (3%)	864,7 (3%)	773,8 (4%)	785,4 (4%)

*) «Социалистическое строительство СССР». Статист. ежегодник. 1934, 1936.

**) «МТС и колхозы в 1936 году». Стат. сборник. Москва. 1937. ст. 398—477.

З цих чисел бачимо, що найбільший релятивний приріст посівної площі виказують неукраїнські землі. Все таки й дотепер на Україні є $7\frac{1}{10}$ посівної площі цукрових буряків цілої к. СРСР.

На початку першої п'ятирічки (1928 р.) почалася на Україні централізація цукрового виробництва. Деякі цукроварні ліквідовано зовсім, інші сполучено в один завод, ще інші, головню старі заводи, передано в оренду кооперації. Кількість чинних цукроварень і розвиток продукції бачимо з таблицки V.*)

Табличка V.

Роки	Кількість цукроварень	Всього перероблено цукр. буряків q	Всього одержано цукру q	Вихід цукру у % до ваги буряків
1900—01	184	47.160.000	5.530.000	11,72
1914—15	194	100.140.000	14.080.000	14,06
1928—29	141	74.810.000	10.480.000	14,00
1931—32	148	80.280.000	10.710.000	13,44
1934—35	146	69.700.000	9.700.000	14,00

В порівнянні до передреволюційного стану число цукроварень в роках 1934—1935 зменшилося о $\frac{1}{4}$, буряків спрацьовано о 30% менше, а цілковита продукція цукру виносить ледви 70% передреволюційної (1914—1915 р.). Можна бачити поза межами України розширення загальної продукції цукру, яка одначе має мале значення для к. СРСР. В ці роки більшість капіталових інвестицій, присвячених для розбудови цукрової промисловости, робилася поза межами України: на Україні робилися лишень менші поправки (ремонт) цукроварень, нових заводів майже не будувалось — в плані другої п'ятирічки проєктовано 25 нових цукроварень, з того на Україні — лишень одну.**)

Наступна табличка VI. порівнює розвиток цукрової промисловости на Україні з розвитком цукрової промисловости на інших теренах к. СРСР:

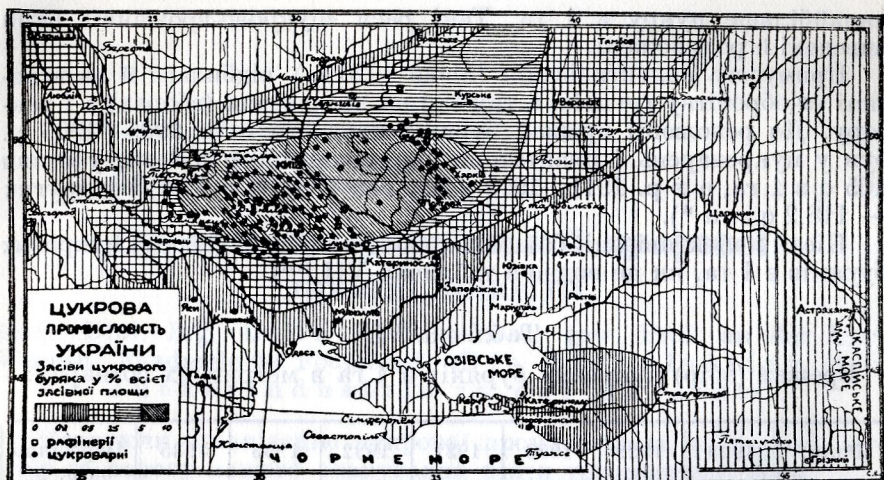
Табличка VI.***)

Кампанія	Цілий к. СССР. тисяч тонн цукру	Україна		Центр. Чорноз. Область		Півн. Кавказ		Зах. Сибір		Середня Азія	
		тисяч тонн цукру	%%	тисяч тонн цукру	%%	тисяч тонн цукру	%%	тисяч тонн цукру	%%	тисяч тонн цукру	%%
1927-28	1373	1008,9	73,5	—	—	7,4	0,5	—	—	—	—
1932-33	995	516,0	67,6	230,9	27,9	16,0	1,9	4,3	0,5	12,6	1,5
1933-34	1404	765,3	76,1	225,6	22,7	19,6	1,9	5,3	0,6	8,5	0,8
1934-35	1402	976,0	69,0	307,6	21,7	15,5	1,1	8,9	0,6	14,1	1,1
1936-37 (план)	(2500)	(1700,0)	(68,0)	(540,0)	(21,6)	(46,5)	(1,9)	(50,0)	(2,0)	(87,0)	(3,5)

*) «УСРР в цифрах» — Статист. справочник, стор. 104.

**) V. Ivanys: „Věstník ČAZ.“ st. 13, 754, 1937.

***) В. Іванис І. с.

М а п а ч. 14. Засіви цукрових буряків, цукроварні та рафінерії на українських землях.

Праця цукроварень на Україні різнилась в декількох точках від західних країн. В той час, коли консумним товаром на заході є виключно рафінада, яку виробляють шляхом афінації та рафінації жовтого піску, на Україні цукроварні виробляють консумний білий пісок (афінаду). Рафінація переводиться в нечисленних рафінадних заводах, які суть у таких пунктах: на Правобережжі: Шепетівка, Ялтушків, Бердичів, Одеса (головно на експорт), Городище, Сміла, Черкаси; на Лівобережжі: Корюківка, Буринь, Суми, хут. Михайлівський.

Розміщення цукроварень і рафінадних заводів видно з мапки ч. 14, яку скомбіновано з мапи засівів цукр. буряків з Атласу України — проф. Кубійовича та з мапи цукроварень з книжки Н. Н. Баранського*). На мапці назначено 102 піскових заводи на Правобережжі, 35 на Лівобережжі й 10 рафінадних заводів. Число піскових заводів, зазначених на мапці (т. є. разом 137), не відповідає статистичним даним (147), але таку неточність зустрічаємо дуже часто, коли порівнювати радянські статистичні дані з різних джерел.

Вкінці слід згадати про продукцію на Україні сирівцю цукрової промисловости цукрових буряків. До революції (як майже на цілому світі) йшла боротьба між плантаторами, які хотіли мати з гектару якнайбільший врожай (збір) коренів буряку, не звертаючи уваги на кількість цукру в них, і цукроварнями, які ждали від плантаторів буряк багатий на цукор, але не цікавилися тим, чи ті сорти буряку суть врожайними. Коли по революції власником радгоспів і цукроварень стала влада к. СРСР, то для неї стало вигідним (поплатним) скерувати культуру цукрових буряків на найбільший вихід цукру з гектару. Перед селекціонерами к. СРСР повстало нове завдання: вишлюкати такі раси цукрових буряків, які родили б

*) Н. Н. Баранский, «Экономическая география СССР».

якнайбільше цукру з 1 га. Такі раси «цукрово-врожайні» були виведені й розмножені.

Примусова колективізація (після 1928 р.) відбилася й на вгноєнні та обробітку ґрунтів, а тим — і на їх врожаях (зборах) з 1 гектару. До революції врожай буряків з одного га в 1905—1906 р. був у цукроварень і плантаторів пересічно 149 q з 1 га, у селян 105 q з 1 га, а в р. 1911—1912 у перших 175,8 q з 1 га, і у других — 118,2 q з га *).

Після колективізації бачимо зниження врожаю (збору) цукрових буряків з 1 га, як це видно з таблицьки VII.**)

Табличка VII.

Врожай (збір) цукрових буряків з 1 га в метричних сотнарах:

Роки:	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1935	Пересічно за р. р. 1928—35
Врожай з 1 га	130,0	83,5	137,1	87,7	36,4	74,0	135,8	97,8

Причини зниження врожаїв цукрових буряків можна вбачати не тільки в самій колективізації (психологічний момент, дезорганізація, брак органічних погноїв, несвочасний і недбалий обробіток ґрунтів, тощо), але й у дуже значному розмноженні бурянів (хопти) та шкідників цукрового буряка. Розмноження ж шкідників в значній мірі є наслідком розмноження на полях бурянів (хопти), в наслідок несвочасного та недбалого обробітку ґрунтів, моторизації савання (окопування) міжрядь, посіву нечищеним насінням, тощо. Не менше значення мала й несвочасна та зле zorganizована боротьба з шкідниками, недостача опорскувачів та отруй, тощо. Нині довелося б вести вперту боротьбу й з цими друготніми наслідками революції та колективізації (бурянами та шкідниками), — як з стихійним всенароднім злом.

*) С. Остапенко, «Економічна географія України». Київ, 1919., стор. 116.

**) «УРСР в цифрах». Статист. справочник. Стор. 210.

Инж.-хем. Леонід Фролов,

к. професор на Українській Господарській
Академії в Подєбрадах.

Організація української цукрової промисловости.

Prof., Dipl. Ing. Leonid Frolov, gew. Prof. an der Ukr.
Wirtsch. Akademie in Podiebrad: «Die Organisation der
Zuckerindustrie in der Ukraine».

Плануючи організацію цукрової промисловости в Україні, мусимо за основу нашого планування взяти три наступні бази:

1. Цукор є необхідним предметом відживлення нарівні з хлібом, — тому на внутрішнім ринку він мусить бути якнайдешевшим. Разом із тим може він бути предметом зовнішнього торгу, бути, як висловився проф. Феценко-Чопівський, «золотою валютою України».

2. Цукрова промисловість є зв'язана з сільським господарством так тісно, як жадна інша. Розвиток цукроварства сприяє (веде за собою) і розвиток сільського господарства.

3. Цукроварство (цукроварна = цукрова промисловість) є дуже важливим фактором не лише економічним, але також і культурно-національним.

У дальшому викладі під терміном «Україна» розумітиму українські етнографічні території, тобто бувші губернії: Полтавську, Чернігівську, Харківську, українські частини губ. Курської та Воронізької, губ. Катеринославську, Таганрозький повіт Донської області, укр. частину Новочеркаського та Сальського від., губ. Ставропільську, обл. Кубанську, укр. частину Гродненської губ., губ. Київську, Волинську, Подільську, Херсонську, Таврію, Холмщину та Хотинський і Акерманський повіти Басарабії, — отже компактну українську територію — тим часом без Галичини та Карпатської України, бо відносно них, на жаль, не маю під рукою статистичних даних.

Ця компактна українська територія займає площу 708.373 кв. в. Відкинувши від того 112.541 в. (Таврія, півд. Херсонщина, частину Кубанської обл. та Ставропільської губ.) території непридатної до культури цукрового буряка за для кліматичних умов, одержимо площу в 595.832 кв. в. придатну своїми кліматичними властивостями до культури цукрового буряка. Звідци ще маємо відкинути 20% лісів та взагалі непридатних до рільництва ґрунтів. Отже залишається 476.666 кв. в. ґрунтів, придатних під культуру цукрових буряків. Для обережності візьмемо лише 420.000 кв. в. При щостипільній сівозміні під буряк могло б бути засіяно 70.000 кв. в. — 7.280.000 десятин. Беручи обережно врожайність цукрового буряка на десятині 70 дванадцятипудових берковців (840 п.), або з 1 га

— 126 q, мали б з того 509.600.000 дванадцятипудових берковців. При найменшій виході білого цукрового піску 14% від ваги буряків з того одержалося б 856.128.000 пудів цукру, або приблизно 142.688.000 q, Ці числа взято грубо, але обережно — з великим запасом, щоб показати, які величезні резерви щодо продукції цукру має Україна в разі потреби. Але такої потреби немає і навіть у далекім майбутнім ще не буде.

Припустім, що населення цієї території на р. 1943 буде 55.000.000 людей і що кожному треба дати цукру стільки, скільки мали німці в Німеччині перед першою світовою війною — річно 21 кг, та стільки ж цукру виробити для вивозу за кордон. Для того треба було б виробити в 1942 р. цукру $1.155.000 \text{ тонн} \times 2 = 2.310.000$ тонн. На це треба було б 16.500.000 тонн буряків : 15 = 1.100.000 десятин посіву. Якби всі українські цукроварні, що тепер існують в Україні, були в справнім стані, то українська цукрова промисловість з цим завданням справилася би, бо потужности (капацити) українських цукроварень вистачило б для такої продукції, але, на жаль, аргіогі можна сказати, що частина цукроварень буде знищена, а частина залишиться в такому стані, що їх не можна буде приспособити до кампанії 1942/1943 року. А ще гірше — р. 1942 не можна буде зробити такого засіву буряків, хоч би тільки через брак відповідної кількості насіння.

Отже, — завданням найближчого, скажім, п'ятиріччя є: довести потужність (продуктивність) українських цукроварень до такої висоти, щоб вони могли в кампанію 46/47 року виробити 2.500.000 тонн цукру (1.300.000 тонн для задоволення потреб населення, рахуючи що за цей час кількість його виросте до 60.000.000, та 1.200.000 тонн для вивозу). Досягти цього можна, привівши в нормальний стан незнищені до щенту цукроварні, по можливості збільшивши їх продуктивність, а також побудувавши потрібну кількість нових цукроварень. При чім будувати нові цукроварні треба вже в районах, ще мало використаних для культури буряків (ціле Лівобережжя, півн. част. Волині та Київщини, Кубань, Ставропільщина). Продуктивність такої нової цукроварні має бути не менше 1500 тонн буряків на добу, а посівна площа розрахована так, щоб кампанія тривала 75—80 днів (7.500 десятин, са 1.000.000 пудів цукру). Само собою розуміється, що в нових цукроварнях мусять бути застосовані всі технічні вдосконалення.

Відповідна державна установа мусить подбати про те, щоб протягом цього п'ятиріччя було продукровано достаточну кількість насіння цукр. буряків, та щоб у 1945 році цього насіння було одержано не менше 2.250.000 пудів для обсіву 1.120.000 десятин. Пересічний експорт бурякового насіння в р. р. 1911—1913 виносив біля 750.000 пудів річно, отже разом — 3.000.000 пудів. Це насіння мусить бути випродуковане на українських плантаціях (приблизно 40.000 дес., бо пересічний врожай з 1 дес. в р. р. 1914—1916 був 75.0 пудів), бо тільки в такому випадку зможемо бути під цим взглядом незалежними від закордону та зможемо виплекати найпридатніші для нашого підсоння сорти цукрових буряків з найвищою врожайністю цукру на десятину.

Це був би перший етап розвитку цукрової промисловості. В дальшій справу треба вести так, щоб: а) кількість випродукованого цукру збільшувалася відповідно до збільшення кількості населення, до збільшення норми споживання цукру на 1 голову, до спотребі вивозу за кордон, б) щоб відповідно зорганізованою селекцією та відповідним технічним удосконаленням праці на бурякових плантаціях збільшувалася врожайність цукру з 1 десятини (відсоток цукру в буряках та врожайність буряків).

Ясно, що таку планомірну працю може перевести тільки Держава, маючи до розпорядимости всі цукроварні й відповідний для того капітал. Приватному капіталу ця планомірність була б цілком байдужою, а щоб контролювати та давати напрямок праці приватному капіталу, — все одно треба було б утворити якесь центральне управління цукровою промисловістю, яке вимагало б не менше видатків, ніж центральне управління державними цукроварнями; крім того, віддавши цукрову промисловість приватному капіталу, треба було б мати на меті не тільки інтереси населення й держави, а також і оглядатися на інтереси цього капіталу, а ці інтереси не завжди бувають однаковими з інтересами Держави й населення. До того ще треба додати, що українських капіталів так значних, щоб захопити цілу цукрову промисловість, нема, — отже прийшлося б кликати до помічі чужі капітали, а яке негативне значення це мало б так для економічних, як і для культурно-національних інтересів (потреб) населення, — про це буде мова далі.

Перед революцією пересічна ціна на цукровий білий пісок була 4.25 карб. за пуд, при чім з пуда платилося 1.75 карб. акцизу. Отже власник цукроварні одержував за пуд цукру 2.50 карб. Собівартість цукру була таємством кожної цукроварні і, звичайно, була різна на різних цукроварнях. На підставі власного досвіду, як директор одної з найгірше під взглядом технічним влаштованої невеликої (1200—1500 дванадцп. берковців буряків добової продукції), ще до того й у віддалі 25 верстов від залізничної станції цукроварні, можу цілком свідомо твердити, що пересічно цукроварня заробляла на 1 пуді білого цукрового піску — 1 карб. Отже собівартість 1 пуду білого цукрового піску була приблизно 1.50 карб.

Промислова техніка поступає наперед: з 1916 року до 1941 минуло 25 літ. Ясно, що за цей час і в цукроварській промисловості введено технічні вдосконалення, навіть і за більшовицького панування. Тож на підставі цього можна зробити висновок, що собівартість цукру ще зменшується. Правда, що за більшовицького панування, як показує статистика, зменшилася врожайність буряків а також відсоток цукру в них, але думаю, що справною організацією цілого сільського господарства це з'явище швидко можна буде подолати й довести вихід цукру з 1 десятини до висоти передреволюційної або навіть ще більшої. Отже, випускаючи в продаж 1 пуд білого цукрового піску по ціні 1.50 карб., можна було б мати, очевидно, на кожному пуді кілька копійок (скажім 5) зиску. Це б дало на цукрі, випущенім на внутрішній ринок, приблизно 4.000.000 карб. — суму більше, ніж достатню, для утримання центрального управління.

Таким чином населення мало б першої якості виживний про-

дукт по дуже дешевій ціні, а той акциз, що держава мала з цукру, зовсім легко можна перекласти на спирт та тютюн. Та й зрештою, що таке 120.000.000 золотих карбованців для держави з 60.000.000 населення в порівнянні з добрим виживленням населення?! Таке подешевшання цукру дало б можливість розвинути іншій галузі с.-господарської промисловості — переробленню та консервації садовини, також — промисловості кондиторській та цукерковій, лімонадній та квасній.

І це — дати населенню дешевий цукор може здійснити лише держава, монополізувавши цукрову промисловість та удержавнивши цукроварні.

Про значення цукроварської промисловості для розвитку с.-господарства та про економічну залежність населення від цукроварні говорять наступні міркування.

Введенням культури цукрового буряка до сівозміни інтенсифікується різництво і разом з тим зліпшуються ґрунти, бо буряк вимагає дуже уважної праці коло себе — висаджування бур'янів, так що коли це поле після буряків засівається, нпр., озиминою чи яриною, то воно є значно чистішим від бур'янів, ніж поле, засіяне тим же після чого іншого.

Продуктивність культури цукрового буряка така: 1.100.000 десятин, засіяні цукровим буряком, дадуть 2.300.000 тонн цукру, 11.000.000 тонн гички, коло 15.000.000 тонн свіжої вимочки та 500.000 тонн меляси. В переводі на сухі речовини це дасть (крім цукру):

$$\frac{11.000.000 \times 10}{100} + \frac{15.000.000 \times 6}{100} + \frac{500.000 \times 8}{100} = 2.400.000 \text{ тонн}$$

абсолютно сухого корму. Рахуючи на день для вола раціон у 15 ф. абсолютно сухого корму (140 пудів річно = 2,25 тонн), знайдемо, що припущена на р. 1946/1947 продукція цукру дала б можливість прогодувати більше як 1.000.000 голів великої рогатої худоби. Якби ж цю мелясу переробити на спирт, то мали б 280.000.000 літрів 100% етилового алькоголю (по 4,5 літ. на голову населення, — приблизно та сама кількість, як по цілій Росії перед першою світовою війною). Таким чином можна було б спиртову промисловість цілковито перевести на мелясу яко сирівець, а ту бараболу та кукурузу, що йшли на фабрикацію спирту, залишити для виживлення так людей, як і худоби. Крім того, одержалося б ще 1.750.000 тонн угноєння з 50% СаО — фільтропресного болота.

У 1914/1915 році (Ф. Чопівський, «Цукрова промисловість на Україні», 1918 р.) на 1000 пудів виробленого цукру треба було 164,77 роб. днів.

Кількість робочих днів залежить головним чином від добової продукції цукроварні — чим є більшою ця продукція, тим є меншою потреба робочих днів, але у відношенні не прямо пропорційним. Будуючи нові цукроварні на добове перероблення 1500 тонн буряків, збільшуючи, по можливості, добову продукцію нових цукроварень та заводючи до них технічні вдосконалення, досягнемо зменшення числа робочих днів, потрібних до вироблення 1000 пудів цукру, звичайно, не до рівня німецьких цукроварень, бо мусимо узгляднити

деякі специфічні властивості українського цукроварництва, якими воно відрізняється від німецького (українські цукроварні виробляють білий консумний цукровий пісок, отже афінація першого продукту провадиться на пісочних цукроварнях, а в Німеччині — на рафінеріях; не менше половини вимочки у нас укладається до ям, а у Німеччині вся забирається плантаторами з під шнека; все фільтропресне болото в Німеччині вивозиться з території фабрики плантаторами, а у нас — фабричним робітництвом; білий пісок пакується до лантухів та вивозиться до магазинів, а в Німеччині рудий пісок просто складається на купи в цукроварні; кліматичні умови вимагають особливо дбайливого укладання буряків на кагатнім полі та охорони їх перед замерзанням, так само-нааявности на кожній цукроварні так званої «буряковні», чого в Німеччині нема; це все збільшує, очевидно, кількість робочих днів, потрібних до вироблення 1000 пуд. цукру).

Припустивши, що збільшення добової продукції цукроварень та заведення технічних удосконалень зменшить кількість робочих днів на 1000 пудів цукру до 120, матимемо потребу робочих днів сезонних робітників на 2.310.000 тонн цукру (143.000.000 пуд.) $120 \times 143.000 = 17.160.000$ роб. днів (дванадцяти годин.). У переводі на 8-годинний робочий день це дасть 25.740.000 робочих днів, в тім числі $60\% \times 143.000 = 8.580.000$ днів кваліфікованих майстрів (слюсарів, токарів, тощо). До цього ще треба додати адміністрацію — приблизно 20 людей на кожній цукроварні. Взявши кругло 200 цукроварень, маємо 4000 інтелігентних робітників, яким цукроварська промисловість дає річний заробіток.

Управлювання ріллі та сівба буряків вимагає на 1 дес. 20 коней та 11 робітників; праця на буряках — 60 днів на 1 десят.; викопування буряків (при врожаї 15 тонн на 1 дес.) — 30 робочих днів; приставка буряків на цукроварню (рахуючи пересічну віддаль плантації від цукроварні 5 верстов) — 16 коней та 12 робітників. Це все разом дає на 1 десятину — 36 коней та 113 робітників. На 1.100.000 десятин треба 39.600.000 днів/коней та 124.300.000 днів/робітників.

Приставка помічних матеріалів (паливо, вапняк, тощо) та вивезення цукру (кругло 5.000.000 тонн) вимагає (в припущенні, що цукроварня знаходиться в 5 верстах від залізничної станції) 7.500.000 днів/коней та 3.750.000 днів/робітників.

Тож, разом продукція цукру в наміченім розмірі (143.000.000 пудів) вимагатиме річно (взявши за норму 300 робочих днів на рік) 484.000 некваліфікованих робітників, 28.600 кваліфікованих майстрів, та ще 160.000 коней. Крім того, як уже говорилося вище, дасть можливість прогодувати більше мільйона голів робочої чи молочної худоби.

Інакше кажучи, цукроварство в розмірі, наміченім в цім плані, дасть виживлення 516.600 родинам, або 2.583.000 людям. Якщо взяти відношення до цілого населення України на той час (60.000.000) то одержимо не так уже високий відсоток (4.3%), але, мабуть, жадна інша галузь промисловости в Україні не дасть і того (ще ж мусимо дорахувати 1.160.000 голів худоби, які дадуть можливість проєсну-

вати принаймні 500.000 родинам, тобто 2.500.000 душам). Якщо ж візьмемо на увагу, що не весь простір України є придатний до заведення цукрової промисловости та що на той час будуть чинними лише 200 цукроварень, а район впливу цукроварні візьмемо 400 кв. верстов, то одержимо зовсім інший — значно імпозантніший образ. З попереднього розрахунку видно, що одна така цукроварня дасть можливість існування $2.583.000 : 200 = 12.500$ душам + 12.500 душам (худоба), — разом 25.000 душам. Пересічна густота населення на той час районів, придатних до цукроварства, булаб $52.000.000 : 595.832 = 87$ душ на 1 кв. верству. Припустім, що на території впливу цукроварні густота буде на 50% більшою, тобто 130 душ на 1 кв. верству; тоді на 400 кв. в. буде населення 52.000 душ; відкинувши з того 10% міського населення — одержимо 47.000 душ сільського населення, а з того 25.000, тобто 53.2%, знаходяться в повній економічній залежності від цукроварні. Чи було б розумно й корисно для держави допускати таку економічну залежність половини населення від приватного капіталу? Отже й ці міркування приводять до висновку, що цукрова промисловість має залишитися монополією держави.

Само собою розуміється, що поруч з економічною залежністю йде й залежність культурно-національна. Статистика ще до революції дає такі числа:

у 1909/1910 році в кол. Росії було «старших служащих» (адміністраторів, директорів, помішників директорів, механіків, хеміків, бухгалтерів та завідуючих буряками) 2083 особи. Пересічно на одній цукроварні — 8 осіб ($2083 : 275$). На польській етнографічній території було 43 цукроварні, на яких було $8 \times 43 = 344$ «старших» співробітників. Це все були поляки й жида (310 поляків + 34 жидів). На решті цукроварень — (231, з того на українській етнографічній території — 209) з числа 1739 старших службовців було «русских» — 544 (31.3%), поляків — 563 (32.4%), німців і фінів — 178 (10.2%), жидів — 344 (19.8%) і інших — 110 (6.3%). Приблизно таке саме відношення було й кваліфікованих майстрів. Серед тих «русских» звичайно було багато українців, але своє українство могли вони виявляти хіба лише за чаркою горілки у відповіднім товаристві, бо «на чийм возі їдеш, того й пісню співаєш», а в той час не було на пісочних цукроварнях ні одного директора українця.

Отже, — перед революцією на українській етнографічній території було 206 (бо тоді вже на 3 цукроварнях були директорами українці) гнізд ворожих, а в ліпшій разі — цілком індиферентних до культурно-національних потреб українського сільського населення. За більшовицького ж панування приблизно 80% старшого персоналу цукроварень належало до комуністичної партії, а директорів, — мабуть, і всі 100%. Так що, якщо склад вищого персоналу й змінився, то, очевидно, лише на користь в першу чергу жидів, а потім — росіян.

У випадку віддачі й тепер цукроварської промисловости приватному капіталу було б те саме, бо українського капіталу вистачило б лише на яких пару цукроварень. Чи було б це розумним і доцільним в Українській національній Державі?

Отже, — з усіх наведених вище даних і розрахунків ясно випливає найдоцільніший спосіб організації української цукрової промисловости. Всі існуючі цукроварні є властністю Держави, і тільки вона може за певним планом будувати нові цукроварні. Управління цукроварнями і дальша розбудова цукрової промисловости має бути зосереджена у «промисловім» відділі адміністративного центру хліборобства, бо ця промисловість настільки зв'язана з сільським господарством, що просто не можна собі уявити розвитку сільського господарства в Україні без участі цукрової промисловости і — навпаки. Тому, що гуральництво та консервація й перероблення садовини й городини своїми сирівцями зв'язані з цукровою промисловістю та з сільським господарством, треба й їх віднести до «промислового відділу», — тому й називаємо його «промисловим», а не цукровим. Що останні дві галузі промисловости не мають такого важливого економічного значення для сільського населення, як цукрова промисловість, то їх організацію та експлуатацію можна передати до рук приватного капіталу. Інші галузі промисловости, що базуються на с.-господарських сирівцях (напр. олійництво, броварство, тютюнова промисловість, тощо) мають відійти до адміністративного центру промисловости, бо їх сирівці, так би мовити, портабельні; фабрики, що їх переробляють, здебільшого знаходяться по містах, та й культура цих сирівців (крім хіба соняшника, бавовни та сої) не має такого значення та впливу на сільське господарство цілої України, як культура цукрових буряків.

Промисловий відділ адміністративного центру хліборобства мав би своїм завданням: а) контролювати працю приватних підприємців у царині гуральничої та консервно-овочевої промисловости і допомагати їм в міру потреби та б) зосередити в своїх руках всю працю щодо цукрової промисловости. Само собою розуміється, що праця цього відділу мала б вестися згідно з загальними планами цілого адміністративного центру хліборобства.

Що кліматичні умови й ґрунти лівобережної та правобережної України подекуди від себе відрізняються, то має бути організовано й два краєві управління с.-госп. промисловістю: одно, скажім, у Винниці чи у Білій Церкві, друге — у Полтаві, які б працювали під керівництвом промислового відділу. При кожному цім управлінні мають бути лабораторії (інститути), які мають досліджувати всі питання, зв'язані з технікою цукроварства. Доцільним було б також мати одну або й дві «показові» цукроварні, на яких би практично у фабричній масштабі випробовувалися б нові технічні вдосконалення. При такій цукроварні треба організувати нижчу школу (дворічну) для підготовки нижчого технічного персоналу для праці в цукровій, спиртовій та овочевоконсервній промисловості. Вищий технічний персонал для цих трьох галузей промисловости мають підготовляти високі технічні школи.

Рафінерії цукру також мають належати до відання цього відділу. Перед першою світовою війною в Російській імперії приблизно 80% виробленого білого цукрового піску перероблялося на рафінаду, при чім досить багато українських пісків перероблялося в Московщині, нпр., р. 1909/1910 при кількості білого піску, ви-

робленого в Московщині, — 5.261.000 п. було перероблено на рафінаду рафінеріями Московщини приблизно 11.600.000 пудів. Беручи на увагу, що частина московських пісків все ж таки не була перероблена на рафінаду, придемо до висновку, що 7—8.000.000 пуд. переважно українських пісків (частинно-польських) була перероблена на рафінаду на московських рафінеріях.

Причиною цього, на мою думку, не могло бути стремління населення вживати рафінаду, а не пісок, а лише стремління власників цукроварень до зиску, а почасти ще, може, звичка російського населення пити чай «в прикуску». Отже ні те, ні друге не могло ані зліпшити виживлення населення, ані спричинитися до звищення добробуту населення, а тільки — хіба до збільшення зисків цукроварських капіталістів та дати заробіток парі тисяч робітників. Мусимо критично поставитися до тої реклями, що її роблять рафінери цукрової рафінади — ніби то це є настільки ліпший продукт в порівнянні з цукровим білим піском, що за сахарозу в нім варто платити на 25—30% дорожче, ніж за сахарозу в білім піску.

Грудкова рафінада, яку майже зовсім витіснив з російського й українського ринків голівний цукор, має в собі сахарози приблизно 99.7%. Не є вона хемічно чистою сахарозою, а має в собі також щось і нецукрів. Ю. Любченко (прихильник перероблення всіх пісків на рафінаду) в своїй брошурі «Рафінадне виробництво в майбутньому», К. 1922, наводить аналізи білих пісків та виробленої з них в Кагарлицькій рафінадній відділі рафінади, з яких видно, що рафінадією виділяється з пісків лише яких 50—60% нецукрів, отже — щось з цих нецукрів залишається й у рафінаді. Добрий цукровий пісок має сахарози не менше 99.7% та нецукрів 0.15—0.2% (це є розчинні кальцієві солі органічних кислот, не тільки нешкідливі для нашого організму, а навіть навпаки — корисні своїм кальцієм). Рафінада продається бруто за нето, а пісок — нето за нето. Брута в рафінаді (опакування) буває 3.5—4%. Отже — при ціні піску в 4 кр. 25 к. — 99.7 пудів сахарози в цій формі коштують 425 кр., а при ціні рафінади в 5 кр. 15 к. за пуд (1909/1910 р.) 96 пудів сахарози в формі рафінади коштують 515 крб. У першій випадку 1 п. сахарози коштує 4.26, у другій — 5.36, — на 25.8% дорожче. Аргументувати справність такого переплачування грошей тим, що «населення звикло пити чай «в прикуску», або тим, що «рафінада краще дозується» (а голівний?) або «довше зберігається» чи «краще транспортується» просто смішно, і така аргументація не витримує жадної критики.

Маючи все вищесказане на увазі, думаю, не тяжко прийти до висновку, що білий цукровий пісок (афінада) є виживним продуктом не згіршим від рафінади і разом з тим значно дешевшим за ню, а тому немає рації переробляти його на рафінаду в такій кількості, як це робилося за царських чи більшовицьких часів. Населення треба привчати до вживання доброго й дешевого виживного продукту, а рафінаду треба виробляти головним чином на вивіз для тих, хто «п'є чай у прикуску», або для кого важливішою є вигляд та форма, ніж зміст.

За часів імперії було два типи рафінерій — чисті рафінерії та

рафінаційні відділи при пісочних фабриках. За більшовицького панування, здається (не можу твердити напевно, бо не маю під рукою матеріалів), рафінадні відділи при пісочних цукроварнях зліквідовано, а залишено тільки чисто рафінадні фабрики. З погляду технічного це недобре, бо рафінадні відділи, працюючи одночасово з пісочними відділами, мають менше задніх (нижчих) продуктів і дають більший вихід рафінади при простішій праці. Отже, — суто рафінадні фабрики — непотрібні в Україні. Відповідну кількість рафінади (головно для вивозу) можна виробляти на рафінадних відділах при пісочних цукроварнях, чим зекономиться так на втратах цукру, як і на праці (транспорт, навантаження, розвантаження) та матеріалах (лантухи).

Так у грубих рисах уявляється мені організація цукрової промисловости в Україні. Деталі — тісно означені завдання промислового відділу, його організацію, організацію місцевих управлінь, детальні розрахунки, деталізування щорічних планів, тощо, можна виробити лише підчас самої праці, — тоді коли буде з'ясовано точно сучасний стан українських цукроварень, їх придатність до праці, про залишені на них запаси цукру, матеріалів, про стан технічних співробітників та робітництва, про перспективи гуральництва, стан с.-г. інвентаря, тощо.

1. Кузькурівська озійна рослина. На Великій Україні перед світовою війною головними озійними рослинами були янтарна, коноваті та жито. Ці три рослини займали понад 90% площі посіву всіх озійних рослин. Крім цих рослин ще вирощували, галу (головно озійну), саргатор, гарбузи (головно білі), чина, жинку та інші. Р. 1916 Україна (в межах н. УРСР до 1919 року) мала 305.000 га площі під кузькурівською озійною рослиною. Треба мати на увазі, що головні озійні райони України — Кубань та Вороніжчина не входять до складу н. УРСР, але вони ще в 1914 мали під кузькурівською лише озійництво: Кубань — 297.000 га, Вороніжчина — 254.000 га, разом 551.000 га, в той час, як Україна (9 старих губерній) мала 125.000 га (озійництво).

Виправу до світової війни почався сильний зріст загальної озійної рослин на всіх українських землях. Уже в 1925 лише в межах н. УРСР було під кузькурівською озійною рослиною — 1.042.000 га, а з цим Велика Україна — понад 2.000.000 га.

Кількість зернової продукції — в 1931 — українські землі у н. СРСР (Кубань, н. УРСР та ін.) дали понад 1.800.000 тонн озійного насіння, тобто понад 60% усієї озійної сировини н. СРСР. Щонайменше друга половина цієї мала зрости продукцією озійного насіння в цілій н. СРСР до 100%; а 3.000.000 тонн у році 1932 — на 9.000.000 тонн до 1. I. 1938.

Ця кількість була значною. Не маю під рукою точних чисел, але, багаторазово на даному Міжнародному Сільсько-Господарському Інституті в Рамі, в роках 1935—1937 у н. СРСР було пересічено

Інж. Микола Зайцев,

к. доц. Української Господарської
Академії в Подєбрадах.

Олійна та олії перероблююча промисловість на українських землях.

Doz., Dipl. Ing. M y k o l a Z a j c e w, gew. Doz. an der Ukrainischen Wirtsch. Akademie in Podiebrad: «Ölsamenerzeugung, Öl- und Ölverwertungsindustrie in der Ukraine».

Олійна промисловість має великі перспективи розвитку на всіх українських землях вже хоч би з огляду на природні-кліматичні умови, які сприяють культурі більшості олійних рослин, в тім і рослин субтропічного клімату. Нижче подаємо короткий огляд олійництва на українських землях; зокрема розглянемо: 1) культуру олійних рослин, 2) виробництво олій, 3) спрацьовання олій на різні поживні та промислові продукти.

1. **Культура олійних рослин.** На Великій Україні перед світовою війною головними олійними рослинами були: соняшник, коноплі та льон. Ці три рослини займали понад 90% площі посіву всіх олійних рослин. Крім цих рослин ще сіяли: ріжій, рапс (головно озимий), сафльор, гірчицю (головно білу), мак, ріцинус та інші. Р. 1916 Україна (в межах к. УРСР до 1939 року) мала 305.000 га площі під культурою олійних рослин. Треба мати на увазі, що головні олійні райони України — Кубань та Вороніжчина не входять до складу к. УРСР, але вони ще р. 1914 мали під культурою лише соняшника: Кубань — 297.000 га, Вороніжчина — 254.000 га, разом 551.000 га, в той час, як Україна (9 старих губернь) лише 125.000 га (соняшнику).

Відразу по світовій війні почався сильний зріст засіву олійних рослин на всіх українських землях. Вже р. 1925 лише в межах к. УРСР було під культурою олійних рослин — 1.042.000 га, а в цілій Великій Україні — коло 2.000.000 га.

Кінцем першої п'ятирічки — р. 1931 — українські землі у к. СРСР (Кубань, к. УРСР й ін.) дали коло 1.800.000 тонн олійного насіння, цебто поверх 60% усієї олійної сировини к. СРСР. Після плану другої п'ятирічки мала зрости продукція олійного насіння в цілій к. СРСР на 300%: з 3.000.000 тонн у році 1932 — на 9.000.000 тонн до 1. I. 1938.

План цей не було виконано. Не маю під рукою точних чисел, але, базуючися на даних Міжнародного Сільсько-Господарського Інституту в Римі, в роках 1935—1937 у к. СРСР було пересічно

здобуто 1.079.800 тонн, а р. 1938 — 1.099.000 тонн олії, що не може відповідати 9.000.000 тонн переробленого олійного насіння.

Бігом другої п'ятирічки — абсолютно — збільшилася продукція олійного насіння і в Україні, але процентово це збільшення є меншим, ніж в інших олійних районах к. СРСР. Так, — головні олійні райони к. СРСР: Кубань, к. УРСР, Центральний Чорноземний район, нижня Волга і середня Азія р. 1932 дали 82,6% усієї олійної сировини к. СРСР; на 1. I. 1938 ці райони мали дати 65,1% усієї олійної сировини к. СРСР. Отже планом другої п'ятирічки було переведено пересунення бази олійництва в к. СРСР на схід та розбудова нових районів олійництва в центральній Росії, а разом з тим переведено процентове зменшення розбудови продукції олійного насіння на українських землях.

Щодо розвитку культур поодиноких олійних рослин, то р. 1931 кол. УРСР дала головного олійного насіння таку кількість (у тоннах): соняшнику — 576.000, сої — 120.000, конопель — 44.000, льону — 39.000, бавовнянику — 19.000, ріжю — 12.500, рапсу — 9.000, сафлору — 5.300, гірчиці — 4.900, ріцинусу — 3.100, — разом — 834.000 тонн.

Планом другої п'ятирічки був ще більше процентово знижений вже подекуди зменшений засів соняшнику — цієї традиційної олійної рослини на всіх українських землях; р. 1931 соняшник складав 61% продукції всього олійного насіння: кінцем року 1937 — 52% (див. мапу ч. 15). Рівночасно було звищено відсоток культур: сої, бавовнянику, сезаму (кунжуту), ріцинусу, перилли та інш. олійних рослин, з яких, крім ріцинуса, до світової війни в Україні не були відомі жадні. План назагал справний, бо, напр., соя — є рослиною важливою не тільки як олійна, але і як білковова сировина, що надається добре до вироблення різних поживних і промислових продуктів, та є рослиною, що фіксує азот повітря й зліпшує структуру ґрунту. Культура ріцинусу звищується на 900%, що є ознакою великої спotreби ріцинової олії — важливої сировини для вироблення текстильних олій та аероплянових шмаровидел*).

Сезам — субтропічна олійна рослина, що на півдні України дала задовольняючі висліди досвідів, дає якісний поживний олій, що з вигодою заміняє майже єдину з уживаних до вироблення маргарину соняшникову олію. Поширення культури бавовнянику — рівночасно олійної та текстильної сировини (на яку Україна є так бідною) є також справним (див. мапу ч. 16).

Так, з нових культур уже р. 1931 було засіяно в к. СРСР (головно на українських землях): сою — 468.000 га, кунжутом (сезамом) — 93.000 га, ріцинусом — 161.000 га. Рівночасно значно зменшено культуру конопель: коноплі р. 1914 складали 20% цілковитої продукції олійного насіння, а р. 1935 — лише 5%. Це є зменшення і процентове, і абсолютне (приблизно вдвічі).

Крім того, планом другої п'ятирічки передбачалося ширше спра-

*) Перед світовою війною ріцинову олію постачала на цілу Росію—Кубань.

М а п а ч. 15. Засіви соняшника, олійна та олій перероблююча промисловість на українських землях (скомбінована в той спосіб, що на мапу засівів соняшника з «Атласу України та суміжних країв» — проф. В. Кубійовича, Львів. 1937, автор статті наніс найбільші олійні та олій перероблюючі підприємства).

М а п а ч. 16. Засіви бавовнянику (крапки) та льону (риса) на українських землях (скомбінована з двох мап, уміщених в «Атласі України та суміжних країв», проф. В. Кубійовича. Львів. 1937.).

цьовання різних промислових відпадків, як от — здобування олій з кісточок (зерняток) винограду (у винарських районах) та з зародків кукурудзи, що лишаються як відпад за фабричного вироблення кукурудзяної муки, тощо.

Загалом, продукція олійного насіння на східній Україні мала досягнути приблизно 4.000.000 тонн річно. Після даних Міжн. Інст. у Римі — можна передпокладати, що план цей був здійснений приблизно на 70%. Точний обрахунок є тяжкий вже тому, що багато етнографічно-української території адміністративно належить до інших районів к. СРСР.

Продукція олійного насіння на інших українських землях є незначною. На всіх цих землях вона вносить річно коло 200.000 тонн. Плекається тут все ті ж традиційні українські олійні рослини: соняшник, коноплі, льон, рижій, рапс, гірчицю, мак, в останній час заводитьься на пробу — соя. Загальна продукція олійного насіння на всіх українських землях у часі перед сучасною війною була коло 3.000.000 тонн річно, що складає коло 5,25% світової продукції.

Олійова сировина, розуміється, дає різний, після обсягу %, вихід олії при спрацьованні. Нижче подаємо пересічний вихід з різної олійної сировини: бавовняник — 15%, арахід мелущий — 30%, арахід лущений — 40%, льон — 33%, соя — 14%, соняшник — 25%, рапс і суріпа — 35%, гірчиця — 25%, копра, бабассу — 63%, сезам (кунжут) — 45%, коноплі — 24%, рицинус — 42%, перилла — 37%, пальмові ядра — 45%, бразіл. горіх — 65%.

З огляду на те, що більшість олійної сировини українських земель, як соняшник, соя, бавовняник, коноплі та ін., дає нижчий вихід олій, ніж багата на олію тропічна й субтропічна сировина, кількість олії, що здобувається з олійних сировин усіх українських земель, у відношенні до світової продукції складає приблизно 4,5%.

Щодо техніки культури олійних рослин, то вона на українських землях, після даних радянської статистики з р. 1932 не була високою. Теж пересічна врожайність впала і здебільшого не досягає довоєнної. Соняшник, напр., що перед світовою війною давав на Україні врожай у 12 метр. центн. на га, р. 1932 дав лише 9—10 ц. Рівнож пересічна олійність, напр., бавовнянику вказувала спадаючу тенденцію:

Таблиця 1.

	1925-26	1926-27	1927-28	1928-29	1929-30	1930-31	1932 (5 міс.)
% олії у насінні бавовнянику ...	21,48	21,45	20,50	20,15	20,52	19,20	18,26

Про теперешній стан пересічної олійності та врожайності не маю джерел.

2. Вироблення олій. Ще з довоєнних часів Україна мала занедбане олійництво. Продукуючи досить олійного насіння, щоб задовольнити власну потребу країни в оліях — понад 300.000 тонн насіння річно (в межах к. УРСР до р. 1939) — вона регулярно довозила олії, як вказує наступна таблиця.

Таблиця ч. 2.

(у тоннах):

Роки	Довіз олій в Україну	Вивіз олій з України	Перевага довозу над вивозом
1911	82.300	42.600	39.700
1912	89.700	44.800	44.900
1913	95.000	47.000	48.000

60—70 % своєї річної продукції олійного насіння Україна перед світовою війною вивозила до інших країн Росії або за кордон. Так, напр., за кордон вивозилося річно (пересічно за 5 літ — 1909—1913) олійного насіння у тоннах: льону — 17.800, рапсу — 14.100, конопель — 2.200, соняшнику та ін. — 7.800, — разом — 41.900 тонн.

Вивезене до інших країн Росії насіння перероблялося там на олію, яка потім довозилася в Україну. Перед світовою війною на українських олійницях вироблялося всього 30.000—35.000 тонн олії річно; до того більші олійниці переробляли, здебільшого, довозну сировину: копру, сезам, бавовняник. Продукція олій з цієї сировини складала майже 30% фабричної продукції олій в Україні. Так, напр., р. 1912 на українських олійницях фабричного типу було вироблено 8.900 тонн кокосової, сезамової та бововнянної олій. Отже, — олій з свого насіння українські олійниці виробляли лише коло 25.000 тонн річно. В той час було в Україні 50 олійниць фабричного типу, заряджених, головню, в степовій Україні. З цих 25.000 тонн — 9—10.000 тонн олій вироблялося на цілком доморобних, кустарних олійницях по селянських господарствах. Загалом, до світової війни більші олійні фабрики були на Кубані, Вороніжчині та в Одесі; крім того, було багато згаданих вище дрібних олійниць. Ці кустарні виробництва зростали в числі ввесь час і по світовій війні; так, р. 1920 було 3000 кустарних олійниць, р. 1925 — вже 4.600. Сильний занепад продукції тваринних товщів: коров'ячого масла, свинячого смальцю, тощо, і шукання вищої прибутковості сільського господарства по світовій війні та революції — спричинилися до звищення засіву олійних рослин і продукції олійного насіння, але це майже зовсім не спричинилося до технічного розвитку власного олійництва — навпаки, ще р. 1925 фабричне олійництво в Україні не досягло передвоєнного рівня. Так, напр., площа засіву олійних рослин була в цім році в к. УРСР 1.040.000 га, але олії здобуто в тім же році на фабричних олійницях всього 15.500 тонн. Диспропорція між продукцією олійного насіння і продукцією олій в Україні залишилася і протягом першої п'ятирічки. Так, з зібраного на українських олійницях (у 1931 році) в к. УРСР — 834.000 тонн олійного насіння було перероблено на українських олійницях лише 42,9%, цебто 358.000 тонн. Решту було вивезено на спрацювання до інших країн к. СРСР.

Планом другої п'ятирічки передполагалося радикально зліпшити олійництво і в Україні; передовсім це торкалося ліквідації нерентабельних кустарних олійниць і будови нових фабричних олійниць.

Але цим планом, що загально мав звищити продукцію олій у к. СРСР з 500.000 тонн на 2.000.000 тонн річно (до 1. І. 1938), Україна небагато зліпшила своє положення щодо олійництва. Передовсім, як було сказано вище, цілий план було виконано лише приблизно на 70%. Що торкається України, то р. 1937 цілковита виконність (максимальна) усіх олійниць була (в к. УРСР) 120.000 тонн (див. мапу ч. 15). Отже і надалі більша частина олійного насіння вивозилася з України на спрацьовання до інших країв к. СРСР.

Технічна якість олійної сировини, що спрацьовувалася на українських олійниках, є, після радянських джерел, досить низькою. Виробництво олій в к. УРСР є сезонним, тому в осінніх та зимніх місяцях є дуже перевантаженим. Брак вистачаючої кількості вагонів, елеваторів та недбалість збору врожаю є причиною надмірно вогкого, попсованого й засміченого насіння.

Модерна велика промисловість олій як у Європі, так і в Америці, що є звичайно цілорічною продукцією, виробляє зараз олії:

1) екстракцією, при чому вживається або батареїних екстракторів, заряджених на протипрудний принцип, або модерніх континуальних заряджень;

2) пресуванням: пресування олій провадиться лише на континуально-працюючих шнекових зарядженнях типу «Krupp», «Miag», американських експеллерів та под. Через те, що макуха від пресування має, взагалі, вищий обсяг олій, ніж шрот по екстракції, — звичайно цю макуху ще спрацьовується додатково в екстракції. В к. СРСР широко вживалося спеціального способу пресування за інж. Скипиним, що є в основі пресуванням з попереднім відтоком головного поділу олії з розмеленої, нагрітої та навогченої гострою парю дерти у так званих «форчанах» («форчанова олія»).

Континуально-заряджені пресові олійниці зараз у к. СРСР (в тім розуміється і в Україні) лише починають ставитися. Екстракційних заряджень рівно ж є мало. На українських землях екстракція започаткована р. 1931, коли було збудовано 2 фабрики: у Славянську (на Харківщині) та Катеринодарі (на Кубані). Головний тип екстракційних заряджень є батареїні екстрактори; контитуальної екстракції нема. Головним типом олійниць на українських землях, взагалі, є пресування на гідравлічних пресах. Так, р. 1931 в к. УРСР працювало 12 більших олійниць подібного типу; решта олійниць була менших або й цілком доморобних. Екстракцією, головно, перероблюються три сорти олійного насіння: соя, соняшник і бавовняник. Найліпші висліди дає екстракція, після совітських джерел, з соєю. Р. 1938 відношення виконности екстракції до пресування (по цілій к. СРСР), рахуючи на кількість переробленого насіння, було — 15 : 85. Виробництво олій на інших українських землях (в західній Україні) є мало розвинене і має здебільшого доморобний характер.

Яскравою ненормальністю українського олійництва, взагалі, був вивіз цінного бічного продукту олійництва — макухи за кордон. Українську макуху дуже радо купували в Європі ще в довоєнні часи. Ще кінцем 1931 року з східніх українських земель було вивезено коло 200.000 тонн макухи, а занедбано, таким чином, розвиток

власного молочного господарства, бо макуха є цінним кормом для годівлі спеціально молочної худоби.

3. Спрацьовання олій на різні вироби. Характеристичною рисою радянського промислу, що спрацьовує олії, є брак твердих рослинних товщів (кокосового, пальмоядрового, пальмового та ін.), які всі суть продуктами тропічних країн і яких до к. СРСР майже цілком не довозилося. Загальний товщевий голод і неможливість через це вживання в промислі твердих товщів тваринного походження (воловий, баранячий лій та ін.) було причиною широкого розвитку індустрії стужування (гідрогенізації) олій.

Для загальної орієнтації вміщуємо нижче таблицю розподілу сировини для промислу, що спрацьовує товщі (крім промислу поживних товщів — маргарину та под.) у к. СРСР, бо, очевидно, приписи були зобов'язуючими і для України.

Таблиця ч. 3.

Сировина	на р. 1927—8 в тоннах	у %	на р. 1931—3 в тоннах	у %
Сояшнікова олія	84.588,5	59,2	20.500	4,6
Бавовнянна „	26.174,2	18,3	175.500	39,0
Кокосова „	1.438,6	1,0	4.850	1,1
Інші олії.....	4.764,3	3,3	138.150	30,7
Відпадні олії.....	7.020,7	4,9	?	—
Разом рослинних олій ...	123.986,3	86,7	339.000	75,4
Разом тваринних товщів (вол. лій, кост. товщ., тран та ін.)	13.457,5	9,4	29.000	6,4
Суроґатів (каніфоль, мило- нафт, тощо).....	5.408,4	3,9	82.000	18,2
Разом	142.852,2	100,0	450.000	100,0

Розглядаючи цю таблицю, бачимо передовсім (порівнюючи роки 1927—28 та 1931—33) зменшення процентової кількості рослинних олій, а саме: з 86,7% на 75,4%, це зменшення йде на рахунок збільшення суроґатів, а саме: з 3,9% на 18,2%.

Розглядаючи групу рослинних олій, бачимо, що вживання головної сировини — сояшнікової олії — зменшується з 59,2% на 4,6%; цебто сояшнікова олія призначається головно до поживних цілей; це є зв'язане з започаткуванням у к. СРСР марґаринової індустрії (р. 1930). Як промислова сировина сояшнікова олія переходить на одно з останніх місць. Бавовнянна олія за той же час зростає з 18,3% на 39%. Кокосова олія лишається без зміни (1% та 1,1%), тобто і надалі вона буде довозитися в мінімальній кількості. Графа — інші олії — зростає з 3,3% на 30,7%; це збільшення йде очевидно на рахунок нових олійних культур, про які була мова вище

(посіви сої та под. на Херсонщині й Катеринославщині). Процентова кількість тваринних товщів — знижується з 9,4% на 6,4%, що є рівно ж зв'язане з започаткованою р. 1930 фабрикацією маргарину й компаундів, для вироблення яких потрібно лою та смальцю.

Нижче коротко розглянемо поодинокі галузі промисловости, що спрацьовує товщі.

Промисловість поживних товщів, в тім маргаринова індустрія. Власна маргаринова індустрія була започаткована в к. СРСР р. 1930. Перед тим вироблялися лише рафіновані поживні олії. Тепер у цілім к. СРСР є 10 маргаринових фабрик, які р. 1939 виробили 106.800 тонн маргарину та інших поживних товщів. На східних українських землях є зараз 2 діючі маргаринові фабрики: у Харкові та в Катеринодарі, третя — на межі української етнографічної території — у Гомелі; четверта — будується (Херсон). Харківська фабрика має сучасну виконність 14.000 тонн (має бути звищена на 17.000 тонн), Катеринодарська — 6.000 тонн (має бути звищена на 20.000 тонн), при Херсонській фабриці має бути збудовано: екстракцію олій (головно для бавовняника) та гідрогенізацію олій. Харківська фабрика рівно ж проєктус гідрогенізацію олій для поживних цілей. Катеринодарська фабрика є одним з найбільших товщевих комбінатів у к. СРСР взагалі; вона має: екстракцію олій (виконність 480 тонн насіння за 24 години); маргаринову фабрику з виконністю, поданою вище; стужування (гідрогенізацію) олій (виконність 200 тонн олії за 24 години).

Нижче подаємо сучасний асортимент і рецептуру продуктів індустрії поживних товщів у к. СРСР.

Таблиця ч. 4.

Назва продуктів	% склад							Темп. топл. °C.
	«сало-мас.»	росл. товщ.	лій 1 сорту	прес. лій	олео-марг.	свин. смал.	коров. масло	
1. Столовий маргарин .	82,2	—	—	—	—	—	—	28–36
2. Сметановий маргарин	61,8	—	—	—	—	—	25,0	28–36
3. Тваринний маргарин	72,4	—	—	—	10,0	—	—	28–36
4. Рослинний компаунд	80,0	20,0	—	—	—	—	—	28–36
5. Маргогуселин *)	70,0	10,0	—	—	—	20,0	—	28–36
6. Комбіжир	55,0	30,0	15,0	—	—	—	—	до 39
7. Тварин. компаунд . .	—	30,0	70,0	—	—	—	—	« 45
8. Компаунд-олія	—	30,0	30,0	30,0	10,0	—	—	« 45
9. Компаунд лярд	40,0	20,0	40,0	—	—	—	—	« 40
10. Гідрожир	100,0	—	—	—	—	—	—	?

З цієї таблиці бачимо, що в к. СРСР виробляється три сорти маргарину та 7 сортів компаундів. Характеристичною особливістю маргаринів є відсутність у них стужених транів, яких широко вживається в Європі. Дальшою особливістю маргарину є вироблення так званого «сметанового» маргарину з домішкою 25% коров'ячого масла. Подібний продукт у Європі майже не виробляється**), навпаки —

*) ароматизований цибулею.

**) Лише у Норвегії (з 1931 року), де добавляють від 2.5 до 22% масла.

законом забороняється добавляти до маргарину товщ коров'ячого масла. Щодо компаундів, то характеристичним є високий обсяг гідрогенізованих рослинних товщів — саломасу, власне майже одинокого твердого товщу рослинного походження, що є до диспозиції в к. СРСР.

Після совітської характеристики виробів маргаринової індустрії головною хобою маргаринів у к. СРСР є недосконала дезодоризація олій (низький вакуум та низька температура процесу) при їх рафінації та недосконале стуження поживного саломасу (М. Ж. П. 1940, 3, 2). Мабуть з цих причин у к. СРСР не вживалося до поживних цілей стужених і рафінованих транів, які інакше є доброю сировиною до виробу маргарину, зокрема його дешевих сортів, і в Європі широко їх уживається.

Загально відчувається в виробництві поживних товщів у к. СРСР брак кокосового або пальмоядрового оліїв, необхідних для доброї якості як маргарину, так і компаундів.

Емульгатори для маргарину, головню типу окисдованих оліїв, рівню ж виробляються у к. СРСР. Ароматизація й вітамінізування маргарину провадиться власними матеріялами.

М и л о. До світової війни на території к. СРСР було коло 1000 миловарень, але більших фабрик було дуже мало (по великих центрах). Сировина довозилася на 60% з-закордону. Тепер довозиться з-закордону лише 1% товщів для мила. (Річ іде тут рівню ж про довіз, головню, тропічних товщів: кокосового, пальмоядрового, пальмового та под.).

До світової війни вживалося тваринних товщів 47% цілої кількості товщів, тепер — лише 7%; навпаки, жуживання рослинних товщів з 46% до світової війни тепер виросло до 80%. (М. Ж. П. 1940, 4, 24).

Для орієнтації подаємо нижче світову потребу мила у різних країнах за 1937 р.: річно на голову населення у кг.: У. С. А. — 11,3, Голяндія — 10,9, Данія — 10, Канада — 10, Німеччина — 9,5, Англія — 9,4, Франція — 9,1, Куба — 8,6, Швеція — 8,6, Італія — 4,3, Перу — 3,5, Чіле — 3,4, Японія — 3,2, Бразилія — 3,1, к. СРСР — 2,6, Мехіко — 2,3, Аргентина — 2,0, Румунія — 2,0, Колумбія — 1,6, Еквадор — 0,9, Британська Індія — 0,11, Хини — 0,06.

Р. 1938 споживання мила на східних українських землях було: 180,4 кг. на 1 кв. кмт. площі — що відповідає приблизно споживанню 2,5 кг. мила на голову населення річно.

Як бачимо, споживання мила на українських землях ще є далеко за споживанням культурних країн західньої Європи й Північної Америки. Правда, у порівнянні з роками з перед світової війни споживання збільшилося більше як удвічі. Щодо асортименту миючих середників на українських землях, то він р. 1931 був такий: ядрове мило (повнене, 40%) — 53%, ядрове мило найліпше (68%) — 25%, пральні порошки (18%) — 6%, мазке мило — 5%, туалетні мила, пасти, тощо — 11%. Сировина на той же рік для миловарського промислу в к. СРСР (в Україні рівнож) була: рослинні олії (в тім імпорт з-закордону) — 41%, відпадні товщі — 15%, риб'ячі олії та трани — 11%, технічне сало та лій — 5%, каніфоль — 14%, «Милонфт» (нафтенові кислоти) — 14%.

Орієнтуючися на дані про загальну потребу товщів у промисловості к. СРСР, можна сказати, що у першій групі — рослинних олій є найвище 1% кокосової або інших твердих рослинних товщів. Яко твердих товщів у миловарській індустрії вживається головню рівнож стужених (гідрогенізованих) товщів.

Характеристичним є високий відсоток «милонафту» (нафтових кислот, відпадків за рафінації нафти) — сурогату низької якості і, навпаки, порівнюючи малий відсоток каніфолі — сурогату доброго, якого у північних країнах к. СРСР є подостатком. Українські миловарні виробляли кінцем першої п'ятирічки 17—18.000 тонн мила річно, що дає пересічно лише 0,5 кг. мила на голову населення річно. Споживання мила, як було наведено вище, є у 5 разів більшим (у 1931 році було вироблено в к. СРСР 395.500 тонн мила, рахуючи на 40% мило).

З порівняння чисел виробу і споживання видно, як занедбано миловарський промисел в Україні. Приблизно 80% мила для українських земель довозилося (р. 1931) з інших країв к. СРСР, не дивлячися на те, що головним продуцентом олійної, а тим також і миловарської сировини, для к. СРСР є саме українські землі.

І по закінченні другої п'ятирічки миловарська продукція України залишилася далеко за споживанням, а мило довозилося з інших країв к. ССРСР. Вже лише третя п'ятирічка проєктує і частково перевела в життя будову нових фабрик в Україні; так, напр., було запроєктовано: миловарню в Києві з продукцією 35.000 тонн (рахуючи на 40% мило), фабрику на вироблення пральних порошків у Славянську з виконністю 10.000 тонн річно, миловарню у Дніпропетровському з виконністю 30.000 тонн річно. В якому стані знаходяться ці проєкти зараз — мені невідомо. У найбільшій українській миловарні в Харкові було заведено в році 1938 перше в Україні «пневматичне» вироблення прального порошку.

Щодо якості миловарських продуктів України, то і після джерел радянських і після зразків виробів, що мав автор цих рядків до диспозиції, вона не є високою. Це є зрозумілим, коли приймемо на увагу, що головним типом прального мила є 40% мило, що до 1938 року ще вироблялося І і ІІ сорти туалетного мила з значним обсягом глини, і що радянська миловарська індустрія вживає довозних тропічних товщів (в тім кокосового й пальмоядрового, якісної миловарської сировини) найбільше 1% цілковитої потреби. Рівно ж очищення дистиляцією відпадних масних кислот, яке, напр., широко вживається в Європі, за браком відповідних заряджень у к. СРСР майже не провадиться.

Вироблення пральних порошків як технічним зарядженням так і якістю виробів рівно ж не відповідає виробленню у західній Європі. Модерний «пневматичний» спосіб вироблення лише починали заряджувати (одна фабрика в Харкові). Додавання до пральних порошків відбілюючих середників та, напр., фосфатів рівно ж не провадиться. Пральні порошки мали (див. вище) р. 1931 18% масних кислот, в той час, як у Європі нормальний обсяг масних кислот у пральних порошках — 40%.

Гідрогенізація олій. Це є індустрія досить розвинена у к. СРСР з причин, наведених вище. Головною сировиною для стуження (гідрогенізації) є соняшникова олія, що по стуженні дає продукт під назвою «саломас». Вже за світової війни працював одиникий в той час у Росії завод на гідрогенізацію олій — у Катеринодарі. Тепер цих фабрик є більше, в тім і на українських землях. Так, р. 1935 збудовано гідрогенізаційну фабрику в Славянську. Проєктується рівно ж заведення гідрогенізації у Харкові та Херсоні. Після радянських даних вироблення «саломасу» було пристосовано для вжитку його до технічних потреб, передовсім у миловарстві, і тому вироблення «поживного» «саломасу» для вжитку в марґариновій індустрії ще не є досконалим. Планування третьої п'ятирічки свідчить про те, що гідрогенізація олій має ще багато що до зліпшення. Так, ogrівання олій прямим огнем будь для приготування каталізатора, будь для самітньої гідрогенізації в Європі вже давно не провадиться. В к. УРСР лише планували бігом третьої п'ятирічки перейти на ogrівання парою, або електрикою.

Питання відділення каталізатора від олії (страги каталізатора) робить також у к. СРСР багато труднощів, що, напр., автор цих рядків у своїй практиці не помічав.

Рівнож те, що у к. СРСР не стужують рибячі та китовий трани для поживних цілей вказує на те, що спосіб вироблення не є ще пропрацьований, бо ця сировина в Європі давно вже є на одному з перших місць, як добра й дешева сировина до вироблення марґарину.

Індустрія розщеплення товщів та вироблення гліцерину на українських землях знаходиться в початках. Є це виробництво, зв'язане з миловарством. Оскільки Україна є бідною на миловарні, то, розуміється, й інші виробництва, зв'язані з виробом мила, є рівно ж зле розвинені. Оскільки знаю, — миловарня в Харкові провадить вироблення стеарину та олеїну, як рівно ж і дистиляцію гліцерину (система Ruymbeek).

Індустрія олійних фарб, олив, лінолеуму є досить розвинена, що є в зв'язку з розвитком будівництва в Україні. Як сировини вживається крім льняної олії і менш якісної сировини; цікавим є досить широке вживання до цього виробництва рицинової олії. Лінолеум виробляється на одинокій фабриці в Україні — в Одесі (існує ще з часів перед світовою війною). В останній час присвячується увагу розбудові інших виробництв, що базуються на відпадках олійної сировини — напр. збудовано в Катеринодарі фабрику на вироблення фурфуролу з соняшникowego лущиння.

З науково-дослідчої праці в галузі олійної промисловости є ґрунтовні й цікаві праці, зокрема, з біохемії олійної сировини та студії над гідрогенізацією олій.

Інж.-економ. Микола Храпко,
асистент Українського Вільного
Університету в Празі.

Організація внутрішньої торгівлі продуктами сільського господарства в кол. Радянській Україні.

Dipl. Ing. Mykola Chrapko, Assistent der Ukrainischen
Freien Universität in Prag: «Organisation des Innen-
handels mit landwirtschaftlichen Produk-
ten in der Sowjet-Ukraine.»

Внутрішній товарообмін в к. УРСР взагалі та зокрема постачання нехліборобському населенню продуктів сільського господарства за часів радянської влади перейшло декілька фаз свого розвитку та зазнало великих змін, як у своїй економічній субстанції (організації, змісті та обсязі), так і в правових його нормуваннях. Всі ці етапи поступового розвитку внутрішньої торгівлі продуктами сільського господарства, що привели до її сучасного стану, відійшли нині вже в історію, і тому ми зупинимося лише на сучасному стані її організації.

Після «золотого віку» українського народнього господарства — НЕП-и наступила доба інтенсивної примусової колективізації, що супроводилася рядом інших економічно необґрунтованих заходів у царині народнього господарства взагалі, та що привела до голоду 1932—1933 років. Як швидко йшла колективізація, видно з того, що ще на 1. VI. 1928 року в господарських колективах було 1,6% селянських господарств, на 1. X. 1930. — 22,1%, на 1. X. 1932. — 62,0%, а на 1. X. 1939. — 98,8%. Та цей поспіх, це «ламання економічних законів через коліно» привів до господарської катастрофи 1932/33 р. р., яка примусила радянську владу до ухвалення цілого ряду рішень та постанов, що мали єдине завдання — врятувати і населення, і господарство від неминучої загибелі. Пригадаємо найголовніші з цих постанов в їх хронологічній послідовності, щоб потім перейти до оцінки їх впливу на внутрішню торгівлю продуктами сільського господарства.

Постановою Ц. К. В К П з 27. III. 1932 «О принудительном обобществлении скота» заборонялося соціалізувати худобу в кол-госпників і радгоспників та дозволялося їм поруч з участю в ското-господарстві (тваринництві) колективу мати свою корову, свиней, овець, кіз, дріб, правда — в обмеженому нормою числі. Цій постанові дісталася згодом назви постанови про «індивідуальну корову».

Постановою Раднаркома к. СРСР з дня 6. III. 1932. дозволялося колгоспам, колгоспникам і одноосібникам «безборонно продавати лишки свого хліба, якщо вони самі захочуть, на базарах і ринках, так і в своїх колгоспних крамницях». Мотивувалося це потребою «поліпшити постачання хліба міській людині». Щоб уможливити безпосередній продаж продуктів польового господарства, зроблено було одночасно заходи до «зменшення державних хлібозаготівель по селянському сектору та збільшення заготівель в радгоспному секторі»^{*)}.

Друга постанова від 10. V. 1932 р. визнавала за доцільне «Надати колгоспам, колгоспникам і одноосібникам. . . право продавати без перешкод велику рогату худобу, свиней, овець, птицю різну і м'ясну продукцію своїх господарств як вільно, так і через колгоспні крамниці.^{**)} Одночасно органам влади на місцях заборонялося обмежувати цю торгівлю та наказувалося «викорінювати приватників і спекулянтів, що намагаються нажитися на м'ясній торгівлі трудящих селян».

Постановою Раднаркома к. СРСР з дня 20. V. 1932. виголошені були правні норми вільної торгівлі колгоспів, колгоспників та одноосібників. Постанова касувала республіканські та місцеві податки і збори з торгівлі колгоспів та колгоспників, допускала лише одинразовий збір для покриття видатків на утримання ринків у чистоті, при чому ці збори не сміли перевищувати за день торгівлі з воза 1 карб., з лотків і рук — 20 коп., з голови рогатої худоби — 1 крб., дрібних с.-г. тварин — 50 к., тощо. Торгівля птицею, яйцями й молочними продуктами з рук звільнялася від збору. Цей же декрет зобов'язував місцеві ради знизити оренду з колгоспних рундуків, крамниць і магазинів; далі він встановлював, що доходи колгоспів і колгоспників від продажу їх продуктів звільнялися від сільськогосподарського податку; що рундуки, крамниці й магазини обкладалися зниженою ставкою податку з обороту. І нарешті, що найважливіше, декрет встановлював, що «торгівля колгоспів, колгоспників і одноосібників провадиться по цінах, які складаються на ринку — отже по цінах, утворених попитом — пропозицією***). Разом з цим РНК к. СРСР дав директиву «не дозволяти, щоб приватні торгівці відкривали крамниці й усіма заходами викорінювати перекуників і спекулянтів».

Ця постанова, найважливіша з правного боку, не мала майже ніякого реального значення, бо консументи були картковою системою прикріплені до своїх держмагів, продмагів, хлібмагів, молочарень і т. д.

Скоро після XVII зїзду партії постановою ЦК. ВКП(б) з листопаду 1934 року усунено було карткову систему на хліб, крупу й борошно. З 1 жовтня 1935 року ліквідовано було постачання решти продуктів споживання по картках, а 1 січня 1936 року скасовано нормоване постачання промислових товарів. Ці три постанови, суто

^{*)} Збірник законів та наказів Робітниче-Селянського Уряду СРСР 1932. ч. 31.

^{**) Ibid. ч. 32.}

^{***)} Ibid. № 33.

економічного значення, поставили внутрішню торгівлю в к. УРСР на платформу вільного ринку, вільних цін, і якщо не усунули, то значно знівелиювали пануючу систему двох цін.*)

Радянська влада і в усі наступні роки видавала цілий ряд постанов і декретів про збільшення та поліпшення торгівлі колгоспів на вільному ринку. Так в директивах колгоспам Раднаркому к. УРСР від 15 листопаду 1938 р. говориться: «при складанню виробничого плану і прибутково-видаткового кошторису на 1939 рік в колгоспах урахувати необхідність, з метою дальшого зросту грошового прибутку колгоспів, збільшення видів і кількості продуктів, що їх виділяють для реалізації в порядку колгоспної торгівлі». У виконання згаданої постанови РНК. к. УРСР, Наркомзем наказує завідувачим райзамвідділами та директорам М. Т. С. «при перевірці виробничих планів та прибутково-видаткових кошторисів колгоспів забезпечити передбачення колгоспами виділення певної частини продуктів для продажу державі або на ринку та при ревізії стану й обліку в колгоспах перевірити виконання колгоспами плану продажу продукції та наслідки від цього для збільшення доходів колгоспу».

Сталінський статут сільсько-господарської артілі з р. 1935 також передбачає виділення частини продуктів для продажу на вільному ринку. Стаття 11 встановлює такий розподіл урожаю та продуктів тваринництва в колективі:

а) колектив насамперед 1) виконує свої зобов'язання перед державою (отже продподаток, поставки на армію, продаж по т. зв. вільних цінах органам держзаготовок, тощо. М. Х.), 2) повертає насінні позики, і 3) розплачується натурою з М. Т. С. за роботу; потім —

б) засипає насіння для посіву і фураж для с.-г. тварин, а також створює що-року відновлювані та недоторкані насінні й кормові фонди в розмірі 10—15% річної потреби;

в) створює фонди допомоги інвалідам, вдовам, сиротам, родинам червоноармійців, тим, що тимчасово втратили праездібність, і дитячим притулкам та садкам, в розмірі не вище 2% гуртової продукції;

г) виділяє в розмірах, що їх визначають загальні збори, частину продуктів для продажу державі, або на ринок, і

д) всю решту врожаю й продуктів тваринництва артіль розподіляє між членами артілі по трудових днях».

Внутрішня торгівля в к. УРСР, її організація та догляд за нею спочиває в руках Наркомторгу, та його відділів. Райторги, в порозумінні з сільрадами мають старатися про відповідне місце, де відбувалася б така торгівля — про ринкову територію. Постанова про відведення таких майданів для колгоспно-ринкової торгівлі запала ще в 1932 році, але і в 1938 році Раднарком к. УРСР констатував (в постановах «Про колгоспну торгівлю»), що відділи Наркомторгу на місцях ігнорують питання будівництва та благоустрою ринків. В більшості міст і великих сіл, де перед революцією відбувалися

*) Як великі різниці були між цими 2 цінами, видно з порівняння цін офіційних з цінами на вільному ринку, а саме: 1932-33 р. ціна 1 q пшениці при хлібозаготовках була на Україні 4.15 крб., на Кавказі — 5.70 крб., а на вільному ринку — аж 360 крб. (див. «Проф. А. П. Марков: «Кризис сельского хозяйства в СССР», ст. 70. Paris. 1938).

базари й ярмарки, це — базарні та ярмаркові площі. Там, де Рад-
влада такі базари або ярмарки завела знову, були відведені спеціальні
майдани й території за селом, у більшості випадків, як виявили
обслідування, незадовольняючо малі. Наркомторг к. СРСР виробив
аж три проекти так званих Генпланів, яких треба держатися за бу-
дування колгоспних ринків. На підставі цих проектів площа кол-
госпних ринків ділиться на дві частини: одна — більша для тор-
гівлі з возів, вантажних автомашин і з рук — некрита, друга —
приблизно одна третина загальної площі — крита. Вона призначена
для розміщення магазинів, палаток і рундуків постійно, або періо-
дично торгуючих колгоспів, філій держмагів (мимо держмагів, роз-
міщених по місту чи в селі) з продтоварами і держмагів з промтова-
рами. Таким чином крита частина ринку була місцем т. зв. «зустріч-
ної торгівлі», де населення, продавши свої продукти, може купувати
промтовари. Кожний ринок повинен був мати камери для перехо-
вування продуктів, що скоро псуються; овоче-сховища — для корот-
ко-термінового збереження овочів, що привозять колгоспи; мясо-
контрольну і молочноконтрольну станції, заїзд, готель, їдальню,
чайну й червоний куток. Ринок мусить мати вазову вагу та прокатні
ваги для користування неперіодично торгуючих колгоспів і кол-
госпників. Площі ринків мають бути забруковані, або заасфальто-
вані. Це той ідеал, до якого, на думку Наркомторгу, мають стреміти
всі колгоспні ринки. До якої міри здійснено ці плани на терені
к. УРСР, показує наступна збірна табличка:*)

	Кількість урахованих колгоспних ринків	З них забрукованих або заасфальтованих цілком	Частково забрукованих	Незабрукованих і незаасфальтованих	Мають прокатні ваги	Кількість таких ваг	М а ю т ь				
							охолоджені камери	неохолоджені камери	мясоконтрольні станції	молочноконтрольні станції	Заїзди
Областні міста (15) (за станом на 1 липня 1939)	138	25	43	70	93	7629	76	101	50	50	16
Інші міста понад 50.000 мешканців (20) (за станом на 1 липня 1939)	68	2	16	50	49	1721	49	59	21	19	6
Інші міста й районні центри (388) (за даними 1938 р.)	430	6	86	338	280	2338	61	23	76	48	29

В районних центрах переважна більшість колгоспних ринків
не мала водопостачання (236 з 430 ринків).

Як видно з таблички, упорядкування ринків та забезпечення

*) Ця таблиця зложена на основі даних обслідування колгоспних ринків,
поданих в праці Гуровича: «Колгоспно-ринкова торгівля в УРСР.» Видання
АН. УРСР. Київ. 1940.

їх потрібним інвентарем перебувало та перебуває, мабуть, ще й досі в стадії організації.

На чолі ринків стояли ринкові правління. Вони мали дбати про забрукування ринкових площ, устаткування ринків потрібним інвентарем, про збудування відповідних приміщень для торгівлі і переховування продуктів, чайних, заїздів, червоних кутків, та інших, передбачених Генпланом улаштувань, стягати одноразові збори та вести статистику торгівлі. Необхідні для цього кошти складалися з одноразових зборів, передбачених постановою Раднаркому к. СРСР з дня 20. V. 1932. Положення правлінь колгоспних ринків було досить тяжке. На основі переведених обслідувань були обвинувачені правління деяких ринків (напр. в Мелітополі), що мало дбали про забрукування ринкової площі, а більшість своїх грошових ресурсів повернули на заосмотрення ринку потрібним інвентарем та камерами; в інших випадках — навпаки — правлінням ставилося у вину, що вони майже всі кошти повернули на забрукування, а мало звернули уваги на забезпечення ринків камерами та вагами; ще іншим ставилося у вину, що мало дбали про придбання грошових ресурсів на утримання ринків, тощо. В усіх цих випадках обвинувачування велося по лінії політичній, підводилося під закон про саботажі, та пояснювалося, що всі ці недогляди робили «вороги народу».

Другим місцем внутрішнього товарообороту та зустрічної торгівлі в к. УРСР суть ярмарки. За часів воєнного комунізму ярмарки щезли. Не було чим торгувати, не було чим обмінюватися. Від року 1921 знову починають відбуватися старі традиційні ярмарки в тих місцях і в ті терміни, де й коли вони відбувалися перед революцією. В жовтні 1922 року Українська економічна нарада ухвалила «відновити ряд ярмарків, що мають місцеве значення». Радянська влада спочатку йшла по лінії винищення старих традиційних ярмарків та заведення нових, припасованих до комуністичних свят, як от ярмарки першотравневі, або жовтневі. Практика показала, що ці ярмарки проходили мляво, селяне на них не їздили, обороти були до смішного малі. Так, напр., цілий виторг одного такого ярмарку в Білій Церкві виносив 2573 крб. Влада пояснювала це саботажем місцевих органів Наркомторгу, шкідництвом «ворогів народу» та недостатньою пропаґацією цих ярмарків серед населення. На нашу думку, причини цього були не політичні, а цілком економічні та побутові. Традиційні ярмарки зложилися під впливом економічних і побутових потреб села. Восени селяни продавали на ярмарках продукти польових культур, баштанництва, садівництва, молочні й інші сільсько-господарські продукти, свиней і худобу, призначену до продажу (тому осінні ярмарки були переважно скотопригонні), а купували текстильні товари, головним чином взуття та предмети хатньої потреби. На провесні селяни знову продавали картоплю, (викопану з ям) поросят й молодняк. Купували переважно промислові товари, потрібні до поповнення та оправ реманенту. Мимо того, доба традиційних ярмарків утворилася так, що вони збиралися в часи, коли селяни були вільні від польових праць, тоді, як більшовики призначали свої ярмарки в часи польових та городніх праць.

Після цього радянська влада почала пристосовувати свої ярмарки до термінів періодичних ярмарків і там, де це сталося, ярмарки проходили успішніше та з більшим оборотом.*)

На терені к. УРСР існували такі роди ярмарків: передвесняні, передтравневі, передосінні, жовтневі й скотопригонні. Р. 1938 таких ярмарків відбулося на терені к. УРСР — 1376. Тому, що обороти їх були порівнюючи невеликі, радянська влада на 1939 рік число ярмарків і ярмарочних центрів значно зменшила, звернувши увагу головним чином на скотопригонні ярмарки.

Політика радянської влади була скерована на витиснення приватного капіталу та приватної ініціативи з товарообороту взагалі. Цього завдання досягла радянська влада досить скоро. Ще р. 1923—1924 питома вага приватного капіталу виносила в гуртовій торгівлі 11,9%, в роздрібній — 70,4%. Р. 1928 участь приватного капіталу в роздрібній торгівлі виносила 38,5%, р. 1929 — 9,6%, а 1930 р. приватний капітал в товарообороті к. УРСР зник. Вірніше було б сказати: не брався в увагу, бо, як побачимо далі, приватний капітал час од часу появлявся в торгівлі й далі.

Р. 1933 радянська влада замість існуючих розподільчих пунктів відкрила в окремих містах сітку державних продуктивних магазинів. Це була свого роду конкуренція для колгоспного ринку, бо тут продавали кваліфіковані торговці, в той час, як на колгоспному ринку продавали звичайні селяни.

Р. 1935 радянська влада припинила існування споживчої кооперації в містах, а все постачання продуктів споживання передано було значно поширеній сітці держмагів. Рішенням ЦК ВКП(б) та постановою уряду сільській споживчій кооперації було уложено переведення заготовчих закупок продуктів сільського господарства, постачання сільському населенню промислових товарів та дозволено відкривати по селах підприємства громадського харчування. Закупки рогатої худоби, свиней, вовни, шкіряної сировини й птиці кооперація переводила головним чином по ярмарках. Закупку яєць, продуктів молочарства, пасічництва, а частинно птиці битої й живої — по базарах і ярмарках. Її роля в постачанні сільському населенню товарів промисловости дуже велика. Якщо цілий роздрібний товарооборот по к. УРСР складав р. 1938 — 22.600.000.000 крб., то споживча кооперація мала в ньому поділ сумою 5.513,900.000 крб., цебто 25%. Щодо громадського харчування, то на початок 1939 року сільська споживча кооперація мала 1043 підприємства, в тому числі 165 ресторанів і 503 їдальні.**)

Доки існувала карткова система, держмаги виконували своє завдання, бо кожний громадянин був прикріплений до свого держмагу, де й діставав належний йому пайок. Зі скасуванням карткової системи держмаги не могли задовольнити потреб і вимог населення. Так, напр., населення хотіло купувати свіжі продукти городництва й баштанництва, що держмаги не могли дати, бо діставали їх не безпосередньо, а вже від заготовчих комісій. Хліб державні хлібопекар-

*) Оборот однієї такої ярмарки в Білій Церкві перевищив 6.000.000 крб., а середній оборот виносив коло 800.000 крб.

**) Гурович. Колгоспно-ринкова торгівля в УРСР. Київ. 1940, стор. 65.

ні не могли вчас розпродати і він засихав, а між тим населення хотіло борошно, бо, як показали обслідування, багато мешканців міста хотіли пекти хліб самі. Держмаги не могли задовольнити цю потребу міського населення, бо не могли дістати достаток борошна. Більшість млинів на Україні або молола короткими періодами від ремонту до ремонту, або зовсім не молола. «Простою колгоспних млинів, каже Гурович, пояснюється тим, що їх устаткування запущене*). Млини, що ще можуть нормально працювати, так навантажені працею, що колгоспникам доводиться чекати черги й по декілько тижнів.

Таким чином, недостатня пружність держмагів та харчмагів вела до того, що вони були не в стані задовольнити всі потреби міського населення в продуктах сільського господарства. Цю прогалину в товарообороті мала заповнити колгоспно-базарна торгівля. Дійсно оборот колгоспно-базарної торгівлі за 1938 рік був визначений орієнтовно в 3.900.000.000 — 4.100.000.000 крб., цебто мав чинити 18—20% цілого роздрібного обороту по к. УРСР.

Політика Радянської влади щодо колгоспно-базарної торгівлі була спрямована до того, щоб колгоспи, як господарські цілості, збували продукти свого господарства, що залишилися їм після виконання зобов'язань до держави, МТС, тощо, або державно-заготовчим органам і кооперації, або на колгоспних базарах. Радянська влада після р. 1935 стреміла до того, щоб колгоспи як можна більше багатіли, щоб ці колективні латифундії розпоряджали максимальними господарськими цінностями та грошевою готівкою. Тоді вони могли б платити колгоспникам і далеко вищі грошові виплати за трудовні, мимо виплат натурою, що спричинилося б і до вищого господарського рівня колгоспників, але одночасно колгоспники були б і далеко більше залежними від колективу, були б добре плаченими господарськими робітниками, економічно прикріпленими до колгоспу. По думці радянської влади кожний колгосп мусів би мати на найближчому колгоспному ринку заорендований магазин, крамницю, або й декілька, або рундук, де він би міг регулярно посередництвом фахового, нанятого продавця, збувати лишки своєї сільсько-господарської продукції. Для цієї цілі РНК к. СРСР постановою з дня 4 лютого 1936 р. передала колгоспні ринки з рук місцевих органів комунального господарства у відання органів Наркомторгу та одночасно зобов'язала ці органи «дбати про розвиток ринкової торгівлі колгоспів**).

У виконання цього розпорядження члени правління колгоспних ринків їздили по колгоспах та укладали з їх керуючими органами т. зв. договори. Ці договори своїм змістом надзвичайно наївні та правно ні до чого незобов'язуючі. Згідно з договором правління колгоспу обіцяє регулярно торгувати на колгоспному ринку, а правління ринку з свого боку обіцяє, що воно буде поза чергою обслуговувати торгівлю даного колгоспу. Отже, — щось на взірць пакту «найбільшого сприяття» — в життя не до виконання. Р. 1935 по 35 містах

*) Ibid. стор. 79.

**) Збірник законів і розпоряджень Роб.-Селянського уряду СРСР, №7, 1936.

з населенням понад 50.000 душ, з загальної кількості в них 186 колгоспних ринків уклали такі договори 65 ринків з 1805 колгоспами. 93,5% всіх колгоспів якщо й торгували, то торгували без жадних договорів.

Колгоспи торгували мляво, неохоче й здебільшого спорадично. Радянська влада вимагала, щоб кожний колгосп мав на базарі свою крамницю, або бодай «ларьок» (рундук), де міг би стаціонарно продавати лишки своєї продукції. Переважача більшість не вела зовсім стаціонарної торгівлі, а торгувала з возів, вантажних авт, тощо. А, як виявили обслідування, деякі з тих колгоспів, що мали на базарах крамниці або рундуки, здавали їх в оренду приватним торговцям, спекулянтам по радянській термінології, які тут наживалися на рахунок трудящего населення. Також виїмкою було, коли якийсь колгосп задовольнив вимоги радянської влади і мав спеціального члена правління на торгівлю та фахового продавця в своїй крамниці. Колгоспи мали в своїх коморах великі запаси продуктів, а особливо — зерна. Замість того, щоб реалізувати їх в будь-який спосіб на ринку, вони розпродували їх колгоспникам, або й на сторону, але не по цінах, що склались в даний мент на колгоспному ринку, а по значно нижчих, по цінах оприбуткування і нижче, або роздавали колгоспникам задурно. Радянська влада поборювала ці зявища, але досить безуспішно. Так, напр., в постанові РНК к. СРСР «Про неправильний розподіл доходів в колгоспах» з 19 квітня 1938 року, говориться: «замість того, щоб дбайливо ставитися до справного використання, збереження й реалізації одержуваної в колгоспах продукції для підвищення грошових доходів колгоспу, нерідко правліннями деяких колгоспів протягом цілого року провадиться засуджена партією й урядом практика розтранжирування колгоспної продукції на видачу як всередині колгоспу, так і поза колгоспом по низьких цінах, або зовсім безплатно».

А постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 27 травня 1939 року констатує навіть розкрадання й розбазарювання громадських земель колгоспів та надмірне роздування приватних допоміжних господарств колгоспників і що «в результаті цієї протиколгоспної та протидержавної політики, інтереси громадського господарства колгоспів, основою якого є громадська колгоспна земля, приносяться в офіру приватновласницьким і рвацьким елементам, які використовують колгосп у цілях спекуляції й особистої наживи».*)

Через наведені причини участь колгоспів у загальній колгоспно-ринковій торгівлі була дуже незначна й виносила р. 1938 лише 20%, тоді як участь колгоспників та одноосібників урахувалася на 80%. За даними річних звітів колгоспів за рік 1938 колгоспи на вільному ринку реалізували приблизно 30% від загальної реалізації (отже здавання й продажу) своїх продуктів. По окремих областях це випадало так:**)

*) «Важнейшие решения по сельскому хозяйству за 1938—39 г.» Москва, 1939, стр. 41.

**) Таблиця взята з книги М. Гуровича «Колгоспно-ринкова торгівля в УРСР». Київ, 1940, стор. 25.

Області	Число колгоспів	Продаж на віль- ному ринку у % % до загальної реалізації
Київська	2379	38,1
Чернігівська	1910	16,1
Житомирська	1931	22,5
Вінницька	1972	24,1
Камянець-Подільська	1658	18,0
Сумська	1614	18,7
Полтавська	2503	27,4
Харківська	2095	47,7
Ворошиловградська (Луганська)	1071	62,8
Сталінська	1103	65,5
Дніпропетрівська	1768	48,0
Запорізька	1608	26,6
Кіровоградська	1816	36,4
Миколаївська	1493	14,5
Одеська	1950	35,5
к. МАРСР	717	34,3
Разом	27.388	30,6%

Шукаючи причини малого розвитку торгівлі колгоспів, радянська влада приходить до висновку, що таких причин є три, а то: 1) стремління приватновласницьких елементів до особистої наживи та використання колгоспів в цілях спекуляції, 2) легковажне відношення правлінь колгоспів до організації колгоспної торгівлі і 3) бездіяльність та саботаж органів Наркомторгу та Наркомзему на місцях у царині організації колгоспної торгівлі. Так, в постанові РНК к. УРСР з дня 15. XI. 1938 констатується: . . . «встановлено, що в результаті бездіяльності Наркомторгу і Наркомзему к. УРСР та їх органів на місцях торгівля колгоспів перебуває на дуже низькому рівні». Постанова РНК к. УРСР від 26 липня 1939 р. знову відмічає, що «колгоспно-ринкова торгівля все ще проходить без достатнього організаційного впливу органів Наркомзему на Наркомторгу к. УРСР.»

На нашу думку, крім цих суто соціально-політичних причин, є багато інших факторів суто економічно-структурального характеру, які не дозволяли колгоспам належно розвинути свою торгівлю. Вже загально беручи, колгоспи були великими, часом аж занадто великими лятифундіями, які просто не успосіблені до роздрібної торгівлі, та така торгівля їм і не виплатиться. Мимо того, вони не можуть конкурувати а ні з держамагами та харчмагами в загальному виторгу, бо не можуть свої крамниці, які порівнюючи з держамагами, мають малий оборот і малі можливості такого обороту, зарядити так, як заряджені держамаги. Радянська преса констатувала, що міська потреба в продуктах сільського господарства є на 100% забезпечена. Участь держамагів у ній визначалася сумою аж 7.000.000.000 крб. або 31—38% від загального обороту в дрібній торгівлі. Участь колгоспної торгівлі, як ми бачили, виносить 3.900.000.000 — 4.100.000.000 крб., або 18—20%, а участь колгоспів лише 800.000.000 крб., або 3,5%. Це цілком природно, бо в держамагах панувала, як подає радянська преса, ідеальна чистота,

продукти переховувалися в спеціальних коморах для збереження, торгівлю вели виучені продавці, що вміли і продати і порадити покупцеві, а головне — в держмагах були встановлені тверді ціни, тоді, як на колгоспному ринку ціни встановлювалися в наслідок попиту — пропозиції та дуже хиталися. Яка широка амплітуда в розвитку цін бувала в залежності від кон'юнктури, бачимо з таких прикладів: на Мелітопільському ринку ціна капусти на початку сезону виносила 4 крб. за кілограм. Потім вона падала в такій послідовності: 2 крб., 1 крб. 80 к., 50 коп., 40 коп., 30 коп. і 25 коп. Ціна помідорів на початку сезону — 5 крб. за кілограм, потім — 4 крб., 3 крб., 2.50 крб., 2 крб., 1 крб. 80 коп., 80 коп., 50 коп., 40—38 коп. Таке коливання (хитання) цін бачимо і щодо інших продуктів. Для міського населення, особливо для робітництва, це було дуже некорисно, бо радянська влада часто міняла т. зв. «норми», цебто мінімуми працівного ефекту для одержання робітниками виплати за 1 трудовень. Ці зміни норм звичайно означали зниження зарібної платні, а коли воно припадало на період високої кон'юнктури на ринку сільсько-господарських продуктів, то робітництво опинялося в дуже скрутному положенні, а продавець з колгоспу віз свої продукти назад, бо не смів продати дешевше встановленою правлінням колгоспу ціни.

Далі, встановленням вільних цін на колгоспному ринку Радянська влада поставила в упривілейоване положення колгоспи, розташовані близько до базарних центрів, бо доставка продуктів з колгоспів за 40—50 км. значно дорожча, як за 2—3 км. Утворилося щось на взірць земельної ренти для ближчих до ринків колгоспів. Це вони й використовували, примушуючи віддалені колгоспи ухилятися від привозу продуктів.

У своїй господарській діяльності колгоспи не мали конечної потреби великих грошових готівок. Майже всі свої зобов'язання перед державою та МТС вони крили натурою. Готівку на найпотрібніші видатки вони діставали від держзаготовчих органів та кооперації за продукти, продані по т. зв. вільних цінах. Стаціонарна торгівля на колгоспному ринку означала для колгоспів і досить великі накладні видатки, як ось оренда крамниці чи рундука, одноразові збори, податки з обороту, удержування продавця на базарі, довізні видатки, тощо. Тому правління колгоспів замість того, щоб свої, як показують річні звіти по колгоспах, справді великі лишки зерна, що залишалися їм по виконанню всіх зобов'язань, реалізувати в будь-якій формі на ринку, продавали їх по дешевих цінах колгоспникам або й на сторону, або роздавали колгоспникам і задурно. Це також чисто господарська, а не політична причина млявої участі колгоспів у внутрішній торгівлі збіжжям.

Навпаки колгоспники та одноосібники в своєму родинному бюджеті потребують порівнюючи великої готівки. Як показують обслідування бюджетів колгоспників*) в колгоспі ім. Куйбишева Київської області на закупку одягу, взуття, мануфактури, предметів хатнього вжитку, тощо йде 73.7% всіх видатків.

*) Т. Бровкин: «Достижения колхоза ім. Куйбишева». М. 1939.

Що це сума немала — видно з того, що в колгоспах ім. Сталіна та ім. Ворошилова Запорізької області в середньому на один двір було витрачено 6.619 крб.

Такі великі витрати колгоспників пояснюються незвичайно високими цінами текстилю, індустріяльних виробів і взагалі промтоварів. Чоловічий одяг коштує 1200 крб., або 295 q жита, або 5 місячних платень урядовця. Стільки ж приблизно коштують чоботи. Кишеньковий ніжик на торзі коштує 30—35 крб., або 8 q пшениці. Такі високі ціни пояснюються частково високою собівартістю індустріяльних виробів, частково високими накладними видатками держпродмагів, які нараховують аж 200% на собівартість. Ось декілька чисел собівартості індустріяльних виробів:*)

Товари	Де продукovanі	Собівартість
Стілець деревляний.....	«Електрозавод»	7,41 крб.
Петля на вікно.....	«	1,33 «
Підкова.....	«Серп і молот»	2,28 «
«.....	«Борець»	4,00 «
Втулка.....	«Серп і молот»	2,28 «
«.....	«Борець»	4,50 «
Лопата.....	«Чермазький завод»	0,55 «
«.....	«Солдинський»	1,00 «
«.....	«Алапаєвський»	3,20 «
Молоток.....	«	2,27 «
Кишеньковий ніжик.....	«Труд»	3,60 «

Така висока собівартість пояснюється між іншим і тим, що плани першої і другої «пятилеток» фаворизували головним чином продукцію засобів виробництва, а не предметів споживання. Отже, як подає проф. О. Мицюк у своїй книзі: «Селянство і економіка большевізму», ціни промтоварів відносно продтоварів піднялися проти 1909—13 р. р. в 3—6 разів. Вже й за старих часів в Росії ножиці були дуже широкі; нині вони для селянина просто руйнуючі. «Селянство не могло купувати (індустріяльні вироби — М. Х.), радянські склади дістали «залежі», — приклад, коли кризи викликає недо-споживання продуктів через низький господарський рівень насе-лення**). Так було протягом першої (1928—1931) і майже цілої другої «пятилетки». Починаючи кінцем другої «пятилетки» (1932—1936) та протягом перших років третьої «пятилетки» (1937—1941) ситуація змінюлася. Колгоспник знайшов вихід зі, здавалося, без-вихідної ситуації, знайшов джерело для покриття видатків на не-обхідні йому вироби продукції. Цим джерелом була товаризація продуктів сільського господарства. Ось чому колгоспники проявили таку енергію щодо продажу продуктів сільського господарства і майже опанували колгоспно-ринкову торгівлю.

Протягом першої і майже цілої другої пятиліток колгоспники діставали за 1 трудовень 1 кг. збіжжя. Пізніше по різних колгоспах

*) Проф. А. П. Марков: «Кризис сельского хозяйства в СССР». Париж, 1933.

**) Цитую з цінної праці проф. О. Мицюка «Селянство й економіка больше-візму», що не лише не втратила на своїх висновках, але на період рр. 1927—1935 виявилася просто пророцтвом.

платили за 1 трудовень від 2—4 кг. Мимо того, само поняття «трудо-день» не означало вже в останній час виплату за 1 працівний день, але певну, колгоспом в реальних цінностях встановлену, виплатову одиницю. Оцінка праці в трудовнях визначається в залежності від тяжкості праці (витрати енергії), господарського ефекту (див. «Стахановщину»), та соціального значення й економічної або політично-соціальної ваги (розуміється — приблизно). Тому оцінка колгоспної праці за один працівний день в залежності від доби хитається від 1—4 трудовнів.

Обслідування бюджетів колгоспників в роках третьої п'ятилітки встановили, що родина з 2 працівних сил (4—5 ідоків) виробляє в колгоспі за рік 529—593—598—652 аж 722 трудовні, та дістає, мимо продуктів баштанництва, пасічництва, олійних та стручкових культур та картоплі, 2758—3050 кг. зерна, або 494—625 кг. на ідока. В картопляних районах, де виплата переводиться картоплею, така родина дістає аж 8.772 кг., або 1645 кг. картоплі на душу. Якщо до цього заробітку додати зерно, яке колгоспник задурно, або дешево дістав з колгоспних комор, то виходить, що він мав значні лишки, які й реалізував на базарі. Тому колгоспники продавали на колгоспному ринку далеко більше зерна, борошна та печеного хліба, як колгоспи.

Не порівнюючи в ліпшому положенні знаходилися колгоспники супроти колгоспів і в торгівлі молоком, маслом та сиром. Хоч постановою РНК к. СРСР від 8 липня 1939 р.*) «Про заходи по розвитку громадського тваринництва в колгоспах» органи Наркозему на місцях поробили цілий ряд заходів щодо організації тваринницьких ферем в колгоспах, більшість колгоспів або таких ферем зовсім не мала, або мали дуже малі. Так колгоспи, які по приписах мінімуму мусіли мати 408—640 корів, мали їх кінцем р. 1939 лише 60—87. Зате майже кождий хазяїновитий колгоспник мав на цей час уже корову. Якщо родина колгоспника не споживала всього молока, — вона реалізувала його в різних формах на базарі. Якщо ж і могла його спожити, то все ж старалася за рахунок навіть недоспоживання молочних продуктів продати бодай частину їх на базарі, бо молочні продукти реалізувалися найліпше, та ще й з рук, отже не платився за них одноразовий збір.

В р. р. 1939—40 державні молочарні продавали 10% загально реалізованого молока та молочних продуктів, колгоспи — 4%, а 86% припадало на долю колгоспників та одноосібників. З тої ж причини колгоспники вели примат і в торгівлі с.-г. тваринами. Колгоспи продавали рогату худобу майже виключно назаріз. Колгоспники вели мимо того й вимінну торгівлю худобою: продавши стару корову, колгоспник тут же купував собі ліпшу. В продажу свиней колгоспники мали також частиною 87% проти 13% продажу колгоспів величезну перевагу. Торгівля яйцями була в руках колгоспників на 91%. В постачанню садовини колгоспники заняли майже монопольне положення. Що ж торкається мяса, сала, битої та живої птиці, картоплі та продуктів баштанництва, то взаємовід-

*) Важнейшие решения по сельскому хозяйству за 1938—1939 годы. Москва, 1939, стр. 198.

ношення 3-х факторів постачання, — держмагів, колгоспів і колгоспників та одноосібників в базарні та ярмаркові дні показує наступна таблиця*):

Продукти	Держторгівля по цілій міській мережі	Колгоспний ринок	
		Колгоспи	Колгоспники та одноосібники
	У % до загального обсягу		
Мясо й сало	12,2	16,2	71,6
Птиця	3,4	5,4	91,2
Картопля	24,2	11,0	64,8
Продукти баштану .	3,8	51,6	44,6

Отже, лише в постачанню продуктів баштанництва та ще пасічництва колгоспи зєднали собі незначну перевагу на внутрішньому ринку; постачання всіх останніх продуктів першої необхідности перебрали на себе в переважачій більшості колгоспники та одноосібники. Допомогли їм у цьому постанови влади з 27. III. 1932, 6. III. 1932 та 10. V. 1932. Але головною причиною було непереможне стремління сколективізованого селянства до усамостійнення свого господарського бюджету та незалежнення себе від колгоспу.

В розбудові народного господарства України проблема забезпечення міського населення продуктами сільського господарства безумовно буде однією з найактуальніших. Можна думати, що справу постачання продуктів споживання перебере на себе споживча кооперація. Якщо виходити з передпокладу, що державний апарат внутрішньої торгівлі буде значно, або й цілком зруйнований, колгоспники, посилені новим режимом в секторі свого індивідуального господарства, безумовно збільшать свою роль у внутрішньому товарообороті. Але ні в якому разі не заповнять вони всі прогалини, викликані переворотом, — отже не заступлять на 100% держмаги і не витіснять колгоспи, доки ще колгоспи існуватимуть. Не може бути сумніву, що розбудова народного господарства взагалі, а внутрішнього товарообороту зокрема, буде переводитися не на руїнах старої господарки, а поступовим реформуванням та пристосуванням установлених форм до нових вимог. Тому, отже, ті робітники на ниві народного господарства, що хотіли б себе присвятити праці в галузі внутрішнього товарообороту, мусять наперед познайомитися з діявшою донині системою цього товарообороту, з її добрими й злими сторонами, з гетерогенними тенденціями та правовими унормуваннями її з боку радянської влади. З цією метою і поданий цей короткий перегляд дотеперішнього стану збуту та постачання сільсько-господарських продуктів.

19. X. 1941 р.

*) Примітка до сторінки 13, М. Гурович. «Колгоспно-ринкова торгівля в УРСР . . . стор. 111.

Вопрос о том, как правильно организовать работу, является одним из самых важных. Необходимо учитывать все особенности работы и стараться сделать ее максимально эффективной.

№ п/п	Наименование работ	Сроки выполнения	Исполнитель
1	Подготовка материалов	до 15.05.2024	И.И. Иванов
2	Проведение исследований	до 20.05.2024	С.С. Сидоров
3	Анализ полученных данных	до 25.05.2024	М.М. Михайлов
4	Написание отчета	до 30.05.2024	О.О. Орлов
5	Защита работы	до 05.06.2024	В.В. Васильев

Одним из основных направлений работы является повышение качества продукции. Для этого необходимо внедрять современные технологии и методы производства. Также важно уделять внимание контролю качества на всех этапах работы.

Важным аспектом работы является взаимодействие с клиентами. Необходимо своевременно реагировать на их запросы и предложения. Также важно предоставлять качественную информацию о продукции и услугах. Это поможет укрепить доверие клиентов и повысить лояльность.

Для успешной работы необходимо иметь четкий план действий. Это поможет определить приоритетные задачи и сроки их выполнения. Также важно регулярно проводить анализ работы и вносить необходимые коррективы. Это позволит оптимизировать процесс и достичь поставленных целей.

В заключение хочется отметить, что работа требует постоянного совершенствования. Необходимо быть открытым к новым идеям и технологиям. Только так можно обеспечить долгосрочный успех и развитие организации.

Проф. Борис Мартос,

*кол. проф. Української Господарської
Академії в Подєбрадах.*

Відбудова української кооперації.

Prof. B o r y s M a r t o s, gew. Prof. an der Ukr. Wirtsch. Akademie:
«Der Wiederaufbau des ukrainischen Genossenschaftswesens».

В с т у п. Нижче подана стаття є частиною мого елаборату про план відбудови української кооперації.

В цьому елабораті я подаю міркування про реорганізацію колгоспів на засадах сільсько-господарських продукційних артілей, аргументуючи необхідність залишення колгоспів непорушеними бо-дай на ближчий час.

Постачання сільсько-господарських машин, насіння, погноїв та інших речей, необхідних для сільського господарства, колгоспам, колгоспникам та «одноосібникам», якож і збут продуктів сільського господарства я пропоную переводити через сільсько-господарські складошні товариства та їх районіві союзи з Центральним Сільсько-Господарським Союзом на чолі:

Збут продуктів молочарства, за моєю думкою, слід виділити в окремі молочарські товариства; ці товариства слід обєднати в окремі молочарські союзи, а на чолі їх поставити Центральний Молочарський Союз, або молочарський відділ у Центральному Сільсько-Господарському Союзі.

Для меліорації земель в рямцях місцевих потреб, оскільки ці роботи не будуть переведені державою, слід організувати меліоративні товариства та їх союзи, а в Центральнім Сільсько-Господарським Союзі організувати окремий відділ для керування меліоративною кооперацією.

Так само, якщо не буде організовано в ближчому часі державної асекурації, або якщо вона не охопить всі галузі господарства, необхідно організувати асекураційні товариства та їх союзи на чолі з Центральним Асекураційним Союзом.

Далі я спiniaюся на житлово-будівельній та народньо-здоровельній кооперації.

Для загального керівництва цілою кооперацією, для догляду за тим, щоб вона розвивалася систематично й гармонійно, необхідно організувати Центральний Кооперативний Комітет з компетенцією ревізійного союзу. На цей же Комітет слід покласти й підготовку необхідних кадрів кооперативних працівників.

Цей план вироблено мною на підставі багаторічного досвіду, що його дає історія розвитку української кооперації. З огляду на не-

сприятливі політичні й культурні умови минулого століття перші кооперативи на українських землях з'явилися лише в 1860 роках, себто на кілька десятиків літ пізніше, ніж у Західній Європі, — і перші десятиліття кооперація на українських землях розвивалася досить повільно. Але в українському народі з давніх-давен жили основні ідеї самопомогі та взаємної допомоги, що на них будується кооперація. Тому завжди, як тільки зовнішні умови давали можливість, кооперація на українських землях швидким темпом досягала буйного розвитку. Так було після царського закону з р. 1904., так було в р. р. 1914—16, коли було дозволено закладати союзи кооперативів; особливо ж буйно почала розвиватися українська кооперація після того, як революція 1917 р. усунула останні перешкоди й дала можливість організувати кооперативні центри. Ні в одній країні не помічаємо такого швидкого темпу зросту кооперації, як той, що його виявила українська кооперація в р. р. 1917—19. Доба воєнного комунізму (1919—1921) спинила була цей зріст і навіть викликала деякий занепад кооперації, але як тільки за часів НЕП-и (1921—25) повіяло відносною свободою, — українська кооперація знову досягла нечуваного розвитку.

Можна з певністю сказати, що й тепер, коли перед українською кооперацією розгортаються великі можливості, вона відіграє величезну роль в ділі відбудови нашого господарства й нашої країни.

Переходова доба. Тяжко сказати наперед, як одібуться воєнні події й переміна влади на господарстві України. В кожному разі треба передбачати велике знищення будинків, живого й мертвого інвентарю. Трудність налагодження транспорту, відірваність від колишніх центрів постачання й збуту, необхідність скерування імпортно-експортних операцій в іншому напрямку, недостача на місцях досвідченого персоналу, — все це гальмуватиме відновлення господарства. Але в інтересах господарських і культурно-національних необхідно цю відбудову перевести як мога швидшим темпом. Необхідно прикласти всіх зусиль, щоб українські кооперативи якнайшвидше відновили свою діяльність, бодай в малій мірі, і щоб на чолі їх стали люди національно свідомі, господарськи досвідчені, і такі, що поведи б працю з тою відданістю та непідкупною чесністю, якою відзначалися кооперативні працівники старих часів.

Що кооперація за більш-менш сприятливих умов може відродитися дуже швидким темпом, — про це свідчить буйний розвиток кооперації в р. р. 1915—1919, коли вся Україна вкрилася різноманітними товариствами і коли повстало понад 100 нових союзів та були організовані всі центральні установи. За часів радянської влади кооперація була кілька разів фактично зруйнована, але зараз же відживала знову, як тільки для того з'являлися відповідні обставини. Так, напр., за часів воєнного комунізму майже всі кредитові та сільсько-господарські товариства припинили свою чинність*), або зліквідувавшись, або влившись у споживчі товариства, а споживча кооперація «в силу об'єктивних обставин примушена була розтрачати майно і придбані капітали кредитової та сільсько-госпо-

*) Декрет 27. I. 1920.

дарської кооперації» (І. Батюк: «Сільсько-господарська кооперація на Україні», 1925 р., ст. 11). Але 5 травня 1921 року було опубліковано декрет Раднаркому к. УРСР про кредитову кооперацію, а 17 жовтня того ж року — про сільсько-господарську; сільсько-господарська кооперація почала оживати знову і на 1. VI. 1922 року існувало вже 115 сільсько-господарських союзів, що об'єднували в собі 2654 товариства, а на 1. VII. 1924 року кількість товариств (без колгоспів) зросла на 6170, об'єднуючи 506.694 учасники; колгоспів тоді рахувалось 5054. (І. Батюк, ст. 12—15).

Треба тільки, щоб відбудова провадилась систематично, найбільше доцільними методами. В дальших розділах будуть наведені міркування щодо цих метод, оскільки на це дозволяє недостача даних про сучасний стан української кооперації та про політично-адміністративні умови, в яких буде розвиватись господарське життя переходною доби.

Спеціалізація чи універсалізм. В кооперативній практиці не раз повставало питання: що доцільніше — організовувати й розбудовувати кооперативи, особливо сільсько-господарські, за системою універсальності — так, щоб кожне товариство охоплювало постачання всіх речей, потрібних для сільського господарства, і збут усіх його виробів, чи за системою спеціалізації, себто так, щоб операції товариства обмежувались якою-небудь спеціальною галуззю сільського господарства.

Ще кооперативний зїзд у Ростові року 1915, під впливом українських кооператорів висловився за те, що Центральний союз сільсько-господарської кооперації слід організувати за принципом універсальності операцій. На цій підставі й було організовано центральний Союз Української Сільсько-Госп. Кооперації «Централ» за принципом універсальності. В своїй книжці: «Теорія кооперації» (Посібники, 1924 р., ст. 212—220) я навожу аргументи за і проти спеціалізації і прихожу до висновку, що спочатку слід організовувати кооперативи універсальні, а лише з розвитком кооперативного руху можна виділити окремі галузі кооперативної діяльності в кооперативи спеціальні. Коли в квітні року 1922 повстав «Сільський Господар», як новий центр сільсько-господарської кооперації замість «Централу», то й він носив характер універсальний, лише в кінці 1924 року повстав «Добробут», — фаховий центр скотарсько-молочарської кооперації; 1. X. 1925 р. повстала «Плодоспілка», а «Буряк-спілка» почала свою працю аж у квітні 1926 року.

Правда, за часів НЕП-и в р. р. 1924—27 ми помічаємо буйний розвиток спеціальних сільсько-господарських товариств, як то видно з наступної таблиці:

	1924 р.	1925 р.	1927 р.
Кількість універсальних товариств	4.667	4.761	3.594
Спеціальних (фахових) товариств	401	2.212	8.606*)

*) Є. Дешко: «Кооперація на Україні», Харків. 1927 р., стор. 41 і 47.

Але більшість з цих товариств були меліораційні, машино-тракторні та бурякові; так на 1. V. 1928 р. було скотарсько-молочарських 1.100, садово-городницько-виноградарських і пасічницьких 600, бурякових 1.090, хмільових 60, меліораційних 800, машино-тракторних 4.000, а інших тільки 956. (Є. Дешко, ст. 47.).

Щодо бурякових товариств, то вони об'єднувалися в спеціальні районні бурякові союзи, але «паралельне провадження контрактицій буряка існуючими поруч сильнішими районними союзами (універсальними) заставило поволі на протязі 1923 року 90 % буряк-союзів самоліквідуватися, або злитися з райсільсоюзами», так що на 1. січня 1924 року залишилося лише 4 буряксоюзи (І. Батюк, ст. 14). В плані на 1930 рік подаються відомості про «Укрбуряксоюз» (р. 1929 було кооперовано 82,6 % всіх бурякових господарств, цебто 742.190 господарств, а на 1930 р. планувалося кооперувати 98 % усіх бурякових господарств), але про бурякові товариства вже не згадується, а говориться про виробничі гуртки й тими гуртками планується охопити тільки 376 тисяч господарств, цебто лише третину. В таких гуртках об'єднувалося звичайно біля 20 плантаторів, — незаможників і середняків, для гуртової праці на основі «тимчасового» об'єднання живого й мертвого інвентаря. Решту господарств, очевидно, було влито в «колгоспи», або передбачалося влити.

У перехідну добу особливо багато аргументів говорить на користь організації кооперативів за принципом універсальності; зокрема недостача керівних сил вимагає організації меншої кількості кооперативів; далі, в універсальних товариствах порівнюючи менші накладні видатки, особливо — на рахівництво; за неусталених господарських відносин спеціальне товариство може тимчасово цілком втратити можливість працювати; наприклад, товариство для збуту худоби не зможе вести операцій у випадку заборони вивозу худоби в наслідок епізоотії або недостачі відповідних вагонів; універсальне ж товариство, яке займається збутом худоби між іншим, може використати свій апарат для інших операцій. Взагалі універсальне товариство, як більш еластичне, може швидше використати сприятливі обставини, організуючи ту галузь господарства, яку обставини висунули на перший план; а це дуже важливе за мінливості обставин у перехідну добу.

Пізніше — після усталення господарського життя, з універсальних товариств можна буде виділити ті спеціальні види кооперації, які для того матимуть найбільше підстав.

В першу чергу, мабуть, виділиться молочарська кооперація. Так було і за відбудови кооперації в часах НЕП-и. Ще р. 1924, коли до 500 сільсько-господарських універсальних товариств переводило перерібку та збут молока й молочних виробів, на Україні існувало лише 35 молочарських товариств та й ті ледве животіли. (І. Батюк, ст. 37.).

Але поволі кількість молочарських товариств зростала; пізніше вони нараховувались тисячами, й треба думати, що на Україні можна буде тепер знайти чимало непогано устаткованих молочарень і сироварень, які можна буде і треба буде якнайшвидше урухомити. В місцях, де можна буде знайти досить осіб, придатних на керівні

ролі, можна буде організувати спеціальні молочарські товариства; там же, де таких осіб буде замало, можна молочарню передати сільсько-господарському універсальному товариству.

Те саме можна сказати й про організацію збуту продуктів садівництва та городництва. На 1. X. 1929 року в Україні існувало 26 союзів для збуту продуктів садівництва й городництва. Окрім того й інші союзи займалися цією роботою, а також і споживча кооперація переводила великі закупки садовини й городини, особливо — городини. З другого боку «Плодоспілка» через районові союзи постачала населенню садівниче, городниче та виноградницьке приладдя, опорскувачі, отруту проти шкідників, а для пасічників — штучну вошину, пасічницьке приладдя, тощо. Отже, — не є виключеним, що в деяких місцях знайдеться ґрунт для організації спеціальних садівничо-городницьких кооперативів; але в багатьох місцях для зменшення накладних видатків напевно доведеться збут садовини й городини приділити товариствам універсальним, а в деяких місцях — молочарським.

В добі НЕП-и значно розвинулася також кооперація для збуту продуктів птахівництва. На кінець НЕП-и «Укркооптах» і об'єднаним окружним союзам птахівничої кооперації мали 120 яєшних складів, 12 птахо-яєшних комбінатів, 1 зразкову промислово-птахівничу ферму, 2 селекційно-птахівничі станції і 1 зоотехнічно-ветеринарну лабораторію. («Вся кооперація ССР», Москва, 1930, ст. 85). Всі ці склади й комбінати мали можливість прийняти 5.800 тонн битої птиці та біля 3.000 вагонів яєць, — свіжих та холодникових, а на 1930 р. проектувалося будівлю ще двох великих комбінатів-холодників з нормально річною пропускною здібністю в 1.600 тонн різаної птиці, 200 вагонів свіжих яєць, 100 вагонів яєшної маси та 100 вагонів холодникових яєць. Планувалось також поставити 10 нових яєшних складів і 3 яйцерозбивальних майстерні на 150 вагонів. («Вся кооперація», 1930, ст. 333).

Сучасні обставини диктують якнайшвидше урухомити всі ці склади або організувавши чи відновивши спеціальні птахівничі кооперативи, або передавши їх молочарським чи універсальним кооперативам.

Охорона кооперативного майна та відновлення чинності кооперативів. Керівники багатьох кооперативів, а особливо — кооперативних союзів, здебільшого комуністи, напевно відійшли за радянським військом, і кооперативні підприємства залишились без керівників. Населення, що звикло дивитися на державне майно, як на щось чуже, а на кооперативи, як на підприємства державні, — напевно не проявить належної ініціативи, щоб взяти кооперативне майно під свою охорону. Тому треба прикласти всі зусилля до того, щоб кооперативне майно було взято під охорону зараз же по звільненні того чи іншого села або міста. Охорону можна організувати з місцевих людей.

Але охорона, хоч би й збройна, не матиме належного ефекту, якщо майно залишатиметься надалі без господаря. Тому необхідно негайно вжити заходів для оживлення діяльності дезорганізованих кооперативів. Там, де в наслідок місцевих обставин не можна буде

досягти цього в ближчі дні, можна призначити тимчасового комісара, поклавши на нього обов'язок взяти майно під свою опіку і подбати про оживлення діяльності кооператива або про організацію нового. Що швидше буде обрана управа, то краще.

Деякі кооперативи мають живий інвентар або продукти, що можуть поєсуватися. Це диктує необхідність негайного відновлення діяльності кооператива; там, де не можна покликати до життя управу, стару чи поновлену, чи зовсім нову, доведеться покласти на комісара обов'язок покликати до праці службовий апарат і провадити діяльність підприємства геть аж до організації нової управи.

Доведеться рахуватися з тим, що населення може виявити дуже мало охоти до відновлення кооперативів, боючись неприємності в випадку можливого повороту радянської влади. Тому в деяких місцях активна чинність комісара може протягтися і декілька тижнів.

Звичайно, при цім не зайвими будуть і міри суто адміністративного характеру, як от вивіщення оголошень і відозв з закликом населення до охорони кооперативного майна і з зазначенням кар за самовільне розпорядження ним.

З огляду на припинення діяльності міських споживчих товариств (декрет 1935 року) і на передачу їхніх крамниць органам державного розподілу в містах залишаться дуже багато крамниць без догляду. Необхідно негайно не тільки взяти їх в охорону, але й подбати про приведення їх у чинність, — інакше міському населенню загрожувє страшний криза. Це знову такі тимчасово можна покласти на окремих комісарів, зобов'язавши їх подбати про організацію в ближчий же час міських споживчих товариств.

Це саме треба зробити й з районовими споживчими союзами, відновивши їх діяльність там, де вони ще залишилися, і організувавши їх наново там, де на їх місце повстали державні районові розподільчі пункти; інакше і сільські споживчі товариства муситимуть пережити кризу недостачі товарів.

Останні відомості вказують на великий зріст сільських споживчих товариств, і то не тільки кількісний. На селах повстали сільські магазини (сільмаги), асортимент краму яких зовсім інший, ніж той, який доводилось бачити в колишніх сільських крамницях. Окрім звичайного сільського краму, там продавалися фетрові шляпи, хутрянні дамські жакети, металевий і фарфоровий посуд, велосипеди, меблі, тощо; в одному з таких сільмагів за 6 місяців було продано 7 п'яніно. На початок 1939 року на українських селах існувало 1043 підприємства громадського харчування, в тім числі 165 ресторанів, 503 їдальні, решта — чайні. (М. Гурович: «Колгоспно-ринкова торгівля в УРСР». Київ. 1940, ст. 8).

Тут слід зазначити ще одно цікаве явище, що повстало в радянським кооперативнім житті. Колись споживча кооперація розвивала значні операції в царині продажу сільсько-господарських продуктів. Спочатку робилися закупки по селах через агентів, пізніше стала розвиватися планомірна контрактація, — переважно у колгоспів. Так — за планом на 1930 рік українська споживча кооперація законтрактувала 45.000 гектарів картоплі та 15.000 гектарів іншої городини; очікувалось, що це дасть 420.000 тонн городини

(«Вся кооперація», 1930 р. Ст. 114.). Пізніше, коли міські споживчі кооперативи було удержавлено, місто стало відчувати велику недостачу продуктів сільського господарства. Це примусило владу спонукати колгоспи й колгоспників до того, щоб вони продавали в містах якнайбільше продуктів свого господарства. Було відновлено базари і було проголошено, що закриття їх сталося з вини ворогів народу; магістратам було покладено в обов'язок допомогти, чим тільки можна, розвитку колгоспно-базарної торгівлі. Р. 1938 увесь роздрібний оборот державної та кооперативної торгівлі в к. УРСР оцінювався в 22.660 мільйонів крб., а оборот колгоспно-базарної торгівлі — в 4 тисячі міл. крб. (Гурович. Ст. 8). Колгоспно-базарна торгівля постачає міському населенню продукти тваринництва, птахівництва, городництва, баштанництва та садівництва, — найбільше — овочі й фрукти, м'ясо й сало, масло, яйця, мед. (Гурович, ст. 11 і 24).

Так само вживалося різних заходів для того, щоб активізувати ярмарки й участь на них колгоспів та колгоспників.

Одним із заходів для оживлення колгоспно-базарної та ярмаркової торгівлі була організація т. зв. зустрічної торгівлі, цебто організація продажу на базарах і ярмарках речей, потрібних селянам. Це було зроблено цілком доцільно, бо ж селянин тільки тоді охоче продає продукти свого господарства, коли має можливість купити за торговані гроші те, що потребує; до того ж селянин по традиції охотніше купує в місті на базарі, або на ярмарку, ніж у своїй сільській крамниці. Це треба взяти на увагу і, дбаючи про встановлення як найтіснішого торговельного зв'язку міста з селом, підтримувати далі, бодай тимчасово, колгоспно-базарну торгівлю, організовуючи рівночасно на базарах продаж речей, потрібних колгоспникам.

Але колгоспна торгівля виявила також і багато хиб. Колгоспники не звикли належно дбати про гігієнічну постановку торгівлі, що особливо шкодить торгівлі м'ясом; колгоспи посилають в різні дні різних продавців, що не звикли ані добре рахувати, ані важити й узагалі не засвоїли собі торговельної техніки; до того ж часто траплялося, що представники колгоспу, привізши здалека продукти й не продавши їх в той же день, мусіли везти додому часом за 60 і більше кілометрів. Треба думати, що колгоспно-базарна торгівля не виявить життєздатности, — отже треба буде подбати про відновлення й розбудову торгівлі споживчих товариств сільсько-господарськими продуктами. Для успішного розвитку її треба буде відновити контрактацію сільсько-господарських продуктів в колгоспах, причім контракти мають бути забезпечені з боку споживчого товариства видачею завдатку, а з боку колгоспів — неустойкою.

Ф і н а н с у в а н н я к о о п е р а ц і ї. З огляду на знищення радянською владою приватної торгівлі й удержавлення промисловости перед українською кооперацією відчиняються надзвичайно великі можливості: вона може опанувати велику частину народного господарства, якщо тільки в неї вистачить для цього сил інтелектуальних і матеріальних. Тому питання фінансування кооперації набирає величезної ваги.

Для задоволення потреб населення в кредиті необхідно органі-

зувати кредитові товариства, найліпше райффайзенського типу (дрібно-районові, без основного капіталу). Українські кредитові товариства до революції і в перших роках більшовицького режиму успішно розвивали так звані торговельно-посередницькі операції, закупаючи різні предмети, потрібні для господарства, як на замовлення своїх учасників і за їх ризико й рахунок, так — і за рахунок власних капіталів (спеціальних). Але практика показала, що сполучення операцій вкладних з торговельними погано відбивалося на кредитоздатності кооперативу і на довіррі до нього з боку населення. В деяких державах закон навіть забороняє сполучати торговельні операції з вкладними. Тому, якщо розвється в належній мірі мережа сільсько-господарських товариств, то кредитові товариства можуть торговельні операції і не вести. Зате корисно, щоб вони розвинули операції в напрямку видачі позик під сільсько-господарські продукти та ремісничі вироби, призначені на продаж і передані на склад того чи іншого кооперативу.

Якщо кредитові товариства будуть поставлені на належну височину, то вони можуть кредитувати не тільки окремих осіб, а й колгоспи та інші сільські товариства, з відсотку дещо нижчого в порівнянні з окремими особами.

На кредитові союзи районів, oprіч операцій по вкладах і позичках, слід покласти також переведення ревізій кредитових товариств та інструктування їх. Район діяльності кредитового союзу не сміє бути ані занадто великий, ані занадто малий. Найкраще створити їх так, щоб кожний охоплював 4—5 радянських адміністративних районів.

Всю кредитову кооперацію має очолювати Центральний Український Кооперативний Банк, який має стягати капітали шляхом вкладів і позик, притягаючи кошти також і з-за кордону, та кредитувати всі центральні й районні союзи.

За допомогою Центрального Кооперативного Банку районні союзи (банки) можуть організувати й операцію переказову, так, щоб нею могли користуватися і районні, і центральні союзи, а в разі потреби — і товариства.

Для потреб кредиту довготермінового можна в Центральному Кооперативному Банку організувати окремий відділ (гіпотечний), якщо для кредиту гіпотечного будуть правні підстави.

За часів радянської влади на чолі кредитової кооперації стояв «Українбанк», але в наслідок кредитової реформи його операції було звужено на фінансування капіталового будівництва кооперації та на експортно-імпортні операції. Короткочинцеве кредитування кооперативів одійшло до державного банку, — тому філії «Українбанку» ліквідовано. До того ж «Українбанк» як в зносінах з державним банком, так і в експортно-імпортних операціях залежав від Московського Народнього Банку та «Всекобанку». Баланс його на 1. X. 1929 був 130 мільйонів крб.; з того власні капітали — 11,8 мільйонів крб., ще неліквідовані короткотермінові позички — 60,7 мільйонів крб., довготермінові позички — 40,8 мільйонів крб., фінансування експорту — 7,4 мільйонів крб. («Вся кооперація». 1930. Ст. 444—445). Необхідно відбудувати «Українбанк», дати йому всі права й зробити

його цілком незалежним як у зносинах з державними чинниками, так і в його операціях з закордоном.

Фактично в руках кооперації знаходиться й нині значне майно — рухоме й нерухоме. Якщо вдасться його зберегти, то це дасть необхідний основний капітал для провадження операцій кооперативних підприємств.

Оборотовий капітал легко створити, активізувавши операції для збуту сільсько-господарських продуктів. Треба тільки зробити ці капітали мобільними так, — щоб надбуток в одному кооперативі можна було використати в іншому, який почуватиме недостачу. Для того необхідно якнайшвидше відбудувати систему кооперативних кредитових союзів (банків) на чолі з центральним кооперативним банком. Приймаючи вклади від кооперативів, щочують в даний мент приплив капіталу, вони видаватимуть позики тим, що їх потребуватимуть.

Можна сподіватись, що значні кошти можна буде здобути також як аванси від держав, що будуть зацікавлені в товарообміні з Україною. Можна думати, що також і окремі фірми виявлять охоту продати деякий крам у кредит, щоб тим завоювати собі місце в українському імпорті. Про це повинен подбати центральний український банк.

Можна вказати ще на одно джерело для придбання капіталів. Українські кооперативи всіх видів, а найбільше — сільсько-господарські, можуть взяти на себе збирання металів: як старого заліза з різного роду поломаних машин та хліборобського знаряддя, так і тих речей, що залишилися на полях в наслідок воєнних подій. Нині їх можна легко перевести на гроші.

В і д б у д о в а м і с т і с і л. В наслідок воєнних подій багато сіл і міст поруйновано. Деякі села знищено цілковито. Доведеться перевести величезну роботу в напрямку відбудови й дальшої розбудови їх. Доведеться поставити багато будинків, як для житла, так і господарського та промислового характеру. Є дуже важливою справою, щоб це було переведено планомірно й гігієнічно. Як показав західно-європейський досвід, найкраще може виконати це завдання будівельна кооперація. Отже, — треба вибудувати цілу мережу будівельних товариств, — як міських, так і сільських. Міські повинні взяти на себе планомірну відбудову будинків і цілих кварталів, а сільські можуть обмежитись постачанням населенню будівельних матеріалів: цегли, черепиці, дерева, заліза, цементу, тощо. Будівільні товариства можуть утримувати власні цегельні й черепичні майстерні місцевого значення.

До 1917 року в Україні було лише небагато будівельних товариств і організація їх була недосконала. За часів же радянської влади кількість будівельних товариств надзвичайно виросла, особливо в містах. Але організація їх була дуже штучна: існуючі будинки було націоналізовано і передано в користування житловим товариствам, організованим з їх мешканців. Лише пізніше, з розвитком будівельного руху, будівельні товариства починають також ставити будинки, але в невеликій кількості з огляду на недостачу коштів. Також і в організації заводиться деякий лад: замість багатьох дріб-

них товариств заводяться більші, — так що кількість їх зменщується, але кількість житлової площі і кількість членів зростає, як то видно з наведеної таблиці:

Житлово-орендні товариства в к. УРСР*):

	1927 р.	1928 р.	1929 р.
Кількість товариств	6.370	5.450	2.063
Кількість членів (в тисячах)	200	223	247
Житлова площа (тис. кв. м.)	5.536	6.200	6.169,7

Діяльність радянських житлово-орендних кооперативів полягала головним чином в утриманні будинків у доброму стані та в вибиранні платні за помешкання. Склалися різні плани на поширення будівництва, на заведення нового типу будинків (напр., доми-комуни з спільними ідальнями, клубами, дитячими притулками, пральнями, тощо), але ці плани здебільшого здійснені не були. Зате українські будівельні союзи фактично були головним шляхом для постачання населенню будівельних матеріалів. Через недостачу коштів виробництво будівельних матеріалів також було розвинене дуже зле, а всеж таки р. 1928 в к. УРСР функціонувало 29 підприємств, що виробляли будівельні матеріали: цегельні, лісопилки (тартаки), каменоломи, тощо.

Постачання сільському населенню будівельних матеріалів могли б узяти на себе й складові с.-г. товариства; українська кооперативна практика знає також склади будівельних матеріалів і при кредитових товариствах. Можливо, що спочатку можна буде і не організовувати на селах окремих будівельних товариств, — тим більше, що в перші роки відбудови українського господарства населення не матиме відповідних коштів для розвитку будівництва. Але пізніше доведеться організувати окремі товариства з огляду на своєрідність їхніх завдань. В кожному разі, треба рахуватися з необхідністю будівництва домів для задоволення різного рода громадських потреб, як от народні доми, громадські лазні, тощо. Навіть до світової війни вже виявилась потреба в таких товариствах; як наприклад можна вказати на народній дім у містечку Старі Санджари (на Полтавщині), поставлений кредитовим, споживчим та сільсько-господарським товариством на спільні кошти.

Районові будівельні союзи повинні утримувати склади будівельних матеріалів, а головне — організувати власне виробництво цегли, черепиці тощо. Вони ж повинні подбати про забезпечення будівельних кооперативів капіталом, чи то за допомогою кредитових союзів, чи то за допомогою держави.

На чолі будівельної кооперації слід поставити Центральний Союз Будівельний, що провадив би імпорт тих будівельних матеріалів, які не виробляються на українській території, а також вів би і виробництво в великому розмірі (напр. цементу) в тих місцях, де для того існують природні умови. Йому належала б також репрезента-

*) «Вся кооперація ССРСР.» 1930. Стор. 397.

ція інтересів будівельних союзів перед гіпотечним банком та перед державою, а з другого боку керування й ревізія будівельних союзів.

Він мав би видавати фаховий часопис та організувати у себе студійний відділ, який би опрацьовував питання дешевого будівництва, гігієни та санітарії, а також питання організаційні та фінансові, які висовуватиме життя й які для будівельної кооперації мають особливе значення.

З а д о в о л е н н я с п о ж и в ч и х п o т р е б н а с е л е н н я . Вже за часів світової війни по всій Україні так поширилася споживча кооперація, що на початку 1919 р. у споживчих товариствах було об'єднано більше, як 60% населення, чим Україна досягла світового рекорду. За часів радянської влади споживча кооперація пережила дуже багато змін; часом досягала величезного розміру, часом занепадала, нарешті декретом радянської влади з 29. IX. 1935 р. міські споживчі товариства було скасовано, а їх крамниці було повернуто в державні розподільчі пункти. Залишилися споживчі кооперативи на селах; але вони мали закуповувати крам від державних органів і в чолі їх поставлено було здебільшого членів комуністичної партії з дуже низькою освітою. Отже, — тут доведеться багато дечого відновити, багато дечого виправити: в кожному селі слід організувати споживче товариство з одною або й кількома крамницями; в багатьох місцях добре було б при товаристві організувати також і хлібопекарню, щоб облегчити працю жінкам, що мусять тепер виконувати значну частину мужеської роботи з огляду на мобілізацію чоловіків до армії, в табори праці, тощо.

Районові споживчі союзи мали би утримувати склади краму при залізно-дорожніх станціях, а також млини, олійні й подібні дрібні промислові підприємства. До їх же компетенції належить і переведення ревізії в споживчих товариствах та керування їхньою діяльністю.

Центральний Український Споживчий Союз мав би провадити операції імпорту, утримуючи для того склади в портах та закупочні агентства за кордоном, а також власні фабрики мила, шкіри, текстилій, залізного посуду, тощо. Він же мав би керувати цілою споживчою кооперацією, видаючи орган, присвячений питанням практики й організації споживчої кооперації.

Н а р о д н е з д о р о в л я . Деякі кооперативні теоретики заперечують тому, щоб опікування народнім здоров'ям могло відноситися до діяльності кооперативів. Вони мають рацію лише там, де кооперація мало розвинена, або де опіку над здоров'ям населення взяли на себе в належній мірі державні органи або органи місцевого самоврядування. Так, напр., в Україні, де земство утримувало великий штат лікарів і помічного лікарського персоналу, а також амбулаторії і лічниці, кооперація цілковито виключила цю галузь народнього життя зо сфери своєї діяльності. Інакше справа стояла на Кубані, де земства не було, а держава обмежувалась утриманням невеликої кількості санітарних лікарів, — головним чином для боротьби з епідеміями. Отже, там багато кредитових кооперативів за рахунок своїх зисків утримували амбулаторії, помічний лікарський персонал, а на черзі стояло й утримання лі-

карів. В багатьох країнах (Франція, Швейцарія, Болгарія, Бельгія) споживчі кооперативи розвивають більшу чи меншу діяльність у сфері опікування народнім здоров'ям: утримують аптеки, лічниці, тощо. Найбільше розвинулася кооперація народнього здоров'я в Югославії, де по селах існують спеціальні кооперативи здоров'я, що утримують лікарів, лічниці, амбуляторії, тощо; держава приходить їм на поміч матеріальною підтримкою.

Якщо ані держава, ані органи місцевого самоврядування не візьмуть на себе організацію справно зарядженого опікування народнім здоров'ям, то необхідно буде й у нас організувати спеціальні кооперативи здоров'я на взір югославських. Стан здоров'я українського населення за часів радянської влади так погіршився, що доведеться повести планомірну роботу для піднесення як загальної гігієни, так і стану здоров'я, поборюючи цілу низку хороб, передусім заразливих.

Центральний Всеукраїнський Кооперативний Комітет. Треба рахуватися з тим, що поновна організація головніших галузей кооперації вимагатиме величезної праці, великих коштів і значного персоналу, які не легко буде знайти і які треба використати якнайдоцільніше. Вся праця має бути ведена систематично під одним загальним керівництвом; те керівництво слід покласти на Центральний Український Кооперативний Комітет, подібний до того, що існував в 1917—1920 рр., а потім був замінений «Вукопспілкою» (Всеукраїнська Кооперативна Спілка).

До компетенції обов'язків Центрального Кооперативного Комітету слід віднести в першу чергу представництво інтересів кооперативних організацій перед владою, а потім — керування всім кооперативним рухом в цілому так, щоб він розвивався відповідно до засад, вироблених кооперативною теорією й практикою.

Для здійснення цього завдання Центральний Кооп. Комітет має переводити реєстрацію кооперативних союзів центральних і районних та організувати центральну кооперативну статистику, опираючись на районні союзи. Через інструкторсько-ревізійний відділ він повинен переводити свій вплив на діяльність союзів та переводити їх ревізію, дбаючи про усунення хиб. Далі він має організувати в себе студійний відділ, що займався б питаннями організації й практики цілого кооперативного руху.

Для організації пропаганди кооперативних ідей він повинен утримувати пресове бюро, яке б стежило не тільки за органами кооперативними, але й за загальною пресою, подаючи їй інформації про чинність кооперативів та висвітлюючи їхні завдання й значення кооперації народньо-господарське та національне.

Бюро праці цього комітету повинно допомогати союзам підшукувати потрібний їм фаховий персонал.

Центральний Кооперативний Комітет повинен також дбати і про підготовку кооперативного персоналу, особливо інструкторів та ревизорів для районних союзів, редакторів для кооперативної преси та лекторів для кооперативних курсів. Для того він має організувати школу на взір кооперативного відділу Української Господар-

ської Академії в Подєбрадах. Подібна школа — Кооперативний Інститут ім. М. Туган-Барановського — була організована в Києві р. 1919 (пізніше — Кооперативний Інститут ім. Чубаря).

Кооперативний відділ могла б відчинити у себе і якась з державних високих шкіл, але практика показала, що подібна школа працює найуспішніше тоді, коли вона організована як самостійна установа, не зв'язана ані з юридичним факультетом, ані з комерційним відділом політехніки, завдання й методи навчання яких дуже відрізняються від тих, що можуть дати найліпші наслідки в ділі підготовки кооперативних працівників.

Це ті найголовніші завдання, які належить виконати для того, щоб організувати й піднести українську кооперацію на належно високий ступінь. Як виконати ці завдання і в якій послідовності, — це вже буде залежати від обставин, в яких доведеться їх здійснювати. Щодо цих обставин (політичних і народньо-господарських), то про це поки що можна висловлювати лише більш чи менш імовірні передбачення.

Боротьба зовживанням. Характеристичним явищем радянського побуту було недбайливе відношення до державного й громадського майна та різного рода зовживання: в колгоспах практикували видачі продуктів по занадто низьких цінах і навіть — безплатно, і то не тільки членам колгоспу, а й стороннім особам; в пресі й на нарадах обговорювалися навіть справи розбазарювання й розкрадання (!) колгоспних земель. Стало підкреслювалося масове псування продуктів. (Гурович, ст. 24—34).

В пресі, в промовах народніх комісарів на з'їздах, в урядових постановках і об'їзниках постійно говорилося про розтрати, крадіжки, манко і різного роду неоправдані втрати в усіх кооперативах, що йдуть на мільйони карбованців.

Відомості про зовживання досталися і до закордонної кооперативної преси. («Revue des Etudes Coopératives», 1936 р. січень-березень, ст. 169). Головною причиною цих зовживань безперечно було погане матеріальне забезпечення кооперативного персоналу, а потім — загальне почуття непевності, яке заглушує страх перед карою. Але треба рахуватися з тим, що ці зовживання набули страшного поширення; необхідно буде розпочати проти них уперту й систематичну боротьбу; інакше кооперація не зможе розвиватись.

Для боротьби зовживаннями необхідно добре організувати справу переведення регулярних і спорадичних ревізій. Необхідно підготувати кадри надійних, досвідчених ревізорів і контролерів з певним характером, які б ясно розуміли своє завдання і безкомпромісово боролися проти всіх помічених хиб і зовживань. Переведення цього завдання є чи не найтяжчою справою в ділі відбудови української кооперації; але разом з тим воно уявляє з себе і найважливішу сторону кооперативного життя, і необхідну передумову його розвитку.

Кадри кооперативних робітників. Необхідною умовою для відбудови української кооперації є створення відданих і досвідчених кадрів, — як керівників, так і службового персоналу.

Ще на перших порах можна буде сяк-так обійтися з порівнюючи малою кількістю керівників та службовців; часом можна буде задовольнитись і особами менш досвідченими, які в товариській атмосфері кооперативного життя завжди найдуть пораду і підтримку з боку співпрацівників. Але з розвитком операцій, з їх ускладненням потреба в доброму персоналі буде відчуватися що далі, то все гостріше. Щоб уможливити кількісний і якісний розвиток кооперативних організацій, необхідно подбати про притягнення до праці нових осіб і про їх належну підготовку.

Правда, в самім процесі роботи кооперативних підприємств завжди витворюються потрібні фахові сили, але цей процес іде занадто повільно. Тому кооперативи завжди допомагали собі тим, що їхні союзи організовували різного рода курси для підготовки необхідних фахових сил.

В першу чергу треба буде подбати про підготовку ревізорів, контролёрів та лекторів на кооперативних курсах. Для цього треба буде організувати бодай тримісячні курси, де б викладалася бодай теорія кооперації, організація кооперативного підприємства, рахівництво та ревізія. Слухачами таких курсів могли б бути люди з високою освітою, або з кооперативною багаторічною практикою. Щоб швидче досягти бажаного успіху, ці курси слід спеціалізувати, так, щоб на одних підготовляли ревізорів для кредитових кооперативів, на других — для споживчих і т. д. Пізніше, — за рік, за два цих ревізорів можна знову покликати на курси для поповнення й поглиблення їхнього знання. Можна буде пізніше також кредитового ревізора покликати на курси споживчої чи сільсько-господарської кооперації, щоб тим поширити його фах і дати змогу йому переводити ревізію всіх кооперативів в даному селі з метою зменшення видатків на розізди.

Безперечно, на території України залишиться чимало ревізорів радянської кооперації, яких можна буде використати. Тільки треба пам'ятати, що в умовах радянської дійсності ревізорська чинність не могла розвиватися вільно; ревізор постійно мусів йти на компроміс із своєю совістю, боячись набути собі ворогів, що загрожувало йому великою небезпекою; особливу обережність треба було мати в стосунках з особами впливовими та з їх родичами або приятелями; а до того ж і підготовка їх не була вистачаючою; нарешті, і погляди на кооперацію радянських керівників занадто розходились з поглядами провідників західно-європейської кооперації, і це не могло не відбитись також і на поглядах ревізорів. Тому то доведеться організувати спеціальні курси для ознайомлення бувших радянських ревізорів з теорією й історією кооперації та для виховання в них ревізорської мужності.

З допомогою ревізорських кадрів можна буде перевести курси на місцях при кожному районному союзі для підготовки членів управ, рахівників, скарбників та продавців в сільських кооперативах та членів їхніх ревізійних комісій.

Комітет відбудови української кооперації. Для того, щоб відбудова кооперації провадилася систематично — за одним загальним планом, необхідно з самого ж початку ство-

рити центральний керівний орган у вигляді тимчасового Центрального Українського Комітету для відбудови кооперації. Цей комітет має створитися явочним порядком згори ще до відбудови чинности районних союзів, отже, по можливості, негайно. Він має складатися з осіб, відомих своєю відданістю кооперативній ідеї, кооперативним знанням та досвідом.

До обов'язків цього комітету, що носитиме характер підготовчий, належатиме в першу чергу відновлення чинности районних союзів та центральних установ. Далі комітет повинен подбати про створення кадру інструкторів-ревизорів, для чого йому доведеться організувати вищезгадані курси. А потім він повинен буде допомогти районним союзам організувати курси для підготовки персоналу кооперативних товариств.

З огляду на умови переходового періоду комітету прийдеться широко поставити роботу інформаційного характеру, для чого він має утримувати роз'їзних інструкторів, що знайомились би з ситуацією на місцях, інформували б місцевих діячів з умовами праці та з завданнями часу, підшукували б людей, яких можна б було притягти до праці для відбудови кооперативних організацій, тощо. Вони б обслідували місцеві потреби та інформували б Центральний Комітет про ситуацію на місцях.

За допомогою цих роз'їзних інструкторів в тих місцях, де немає ще можливости відновити чинність районних союзів, Центральний Комітет міг би бодай знайти сталих кореспондентів, — мужів довірря, що допомогли б йому у відбудові союзів.

Для сталої інформації союзів, Комітет мав би видавати орган, бодай невеликий інформаційний бюлетень.

Взагалі діяльність тимчасового комітету має бути подібною до діяльності Центрального Українського Кооперативного Комітету, яку було описано вище. Метою його і остаточним завданням є підготувати все необхідне для створення сталого Українського Кооперативного Комітету, якому він і має передати свою діяльність.

З а к л ю ч е н н я . Накреслений тут загальний план відбудови Української кооперації безперечно не є повним: в ньому подано лише те, що здавалося найголовнішим, і то подано в загальних рисах. Дальші праці мають доповнити його і розвинути окремі точки. Зокрема доведеться спинитися над питанням організації збуту зерна, садовини, продуктів скотарства, організації кооперативного шкільництва та кооперативної статистики.

20 серпня 1941 р.

† Проф. Кость Мацієвич,

кол. професор Української Господарської
Академії в Подєбрадах.

Завдання сільсько-господарської політики та її напрямні в переходовий період.

† Prof. Kost Matzjewytsch; gew. Professor an der Ukrainischen Wirtsch. Akademie in Podiebrad: «Aufgaben der Agrarpolitik und ihre Richtlinien in der Übergangsperiode».

I.

Само по собі зрозуміло, що нам зараз трудно зовсім конкретно та реально уявити собі всі ті умови, за яких доведеться працювати в Україні в т. зв. «переходовий період»,*) цебто той протяг часу, який пройде від менту ліквідації комуністичного режиму до встановлення нормального державного й суспільного ладу. Більш того, ми зараз не можемо навіть передбачити, як довго цей період затягнеться, та скільки часу пролине до того щасливого майбутнього, коли наша нещасна батьківщина заживе спокійним життям, а наш хлібороб без усяких перешкод і небезпек жорстокого воєнного стану зможе віддатися праці над одродженням нашого сільського господарства.

На підставі деяких аналогій та фактів з попереднього, а також — відомостей про те, що діється в інших країнах, які теж були ареною воєнних подій, є можливим припускати, що цей період навряд чи буде коротким. Навпаки, скоріше всі дані говорять за те, що він протягнеться порівняючи довго, бо це з одного боку залежить від такого мінливого чинника, як загальний розвиток воєнних подій, а з другого — пояснюється також і тим тяжким під усіма оглядами становищем, в якому знаходяться місцевості, що тільки що були ареною сучасного збройного конфлікту. Спеціально ж українські умови не тільки не сприяють його скороченню, а навіть у великій

*) Для того, щоб уникнути будь-яких непорозумінь, вважаємо потрібним вияснити, що ми розуміємо під терміном «переходовий період». Само по собі зрозуміло, що термін цей є цілком умовний, і, як ми вже зазначили, розпочинається він з менту ліквідації комуністичного режиму, а кінчається з налагодженням нормального державного та суспільного ладу в Україні, як незалежній державі. Отже, в понятті переходового періоду ми вносимо елемент державно-український, бо для українського народу сталий лад і порядок може наступити лише в своїй власній і незалежній державі, все ж останнє для нього має «переходовий» характер.

мірі спричиняються до його продовження, бо Україна, яка визволяється від комуністичного режиму Москви, підпадає не тільки звичайній руїні війни, що відбувається на її території, але також нищиться й руйнується свідомо більшовицькими військами в міру того, як вони примушені звільняти ті чи інші її області та райони. Тому, що це руйнування провадиться планомірно та свідомо, як про то було оголошено з самих високих більшовицьких міст, наслідки його для сільсько-господарської продукції можуть бути, що в багатьох випадках уже й документально засвідчено, далеко більш катастрофальними в порівнянні з тією руїною, що залишається від бомбардувань, авіаційних налетів та різних інших воєнних операцій. Ця небезпека являється особливо грізною саме в умовах більшовицької системи організації сільсько-господарської продукції з її підпорядкуванням через колгоспи та радгоспи і машиново-тракторні станції центральному керуванню, з майже повним усуспільненням хліборобського інвентарю,*) повною ліквідацією індивідуальної хліборобської ініціативи, що залишилася тільки для господарства на присадибних участках та в тій гореточці «одноосібників», що й досі знайшли силу й мужність провадити індивідуальне господарство.

Таким чином, ті території України, що поступово звільняються й будуть і далі звільнятися від комуністичного панування, поруч з радісними та втішними для хліборобського їх населення наслідками, що нарешті прийшов кінець тій системі господарства, яка була такою ненависною та такою протилежною всьому духові й природі українського хлібороба, отримають від нього дуже сумну спадщину можливості тяжкої господарської руїни зо всіма її неминучими причинниками — голодом, епідеміями та збільшеною смертністю виснаженого цим лихом населення. Ці сумні перспективи ми ніколи не сміємо ігнорувати: ми ніколи не можемо також забувати й того, що ці території звільнятимуться під час воєнних подій; що збройний конфлікт ще не закінчений і не відомо, коли прийде йому кінець, а тому звільнені області й райони примушені до того часу жити та господарити в умовах продовження війни, з її спеціальною психологією та її спеціальними вимогами, коли все життя підпорядковується інтересам збройної боротьби та остаточної перемоги над ворогом.

*) Оскільки далеко зайшла механізація сільського господарства в Україні й в якому темпі вона поступала, — свідчать такі дані:

Механізація тяглової сили у %:

	1931 р.	1937 р.
Радгоспи	52,3	64,9
Колгоспи	12,1	46,8
По всіх категоріях господарств	10,4	47,1

Крім того, треба заважити, що по степових областях цей % підноситься до 60%, а по окремих районах доходить і до 75%. («Соціалістична Україна». Статистичний збірник. Київ., 1937 р., стор. 42).

Тому то цей самий «переходовий період» в Україні, який, як ми тепер розуміємо, може тривати довший час, набуває для нас особливого значення, бо залежно від того, оскільки наше суспільство й населення зможе управитися зо всіма його труднощами та начебто тими примітивними*) завданнями, що перед ними повстануть, залежатиме в значній мірі успіх і швидкий поступ нормалізації господарського життя та установаження державного й суспільного ладу в майбутньому.

Тим часом було б зовсім безпідставним у передбаченню всіх цих труднощів та тяжких негативних наслідків воєнних подій для нашого сільського господарства піддаватися занадто песимістичним настроям, бо є також багато даних за те, що всі ці труднощі є можливим перебороти, а елементи заподіяної нашому хліборобству руйни, якщо не цілком зліквідувати, то принаймі так їх унешкодлити, щоб вони не відбилися в катастрофальний спосіб на сільсько-господарській продукції визволених від комуністичного режиму українських територій. І, як це не дивно, але треба признати, що в більшості випадків підстави для таких надій зв'язані також з логікою та розвитком дальших воєнних подій.

З того часу, як розпочався збройний конфлікт проміж к. Совітами та Німеччиною, для останньої автоматично закрилося одно з поважних джерел постачання продовольчих продуктів, яке в умовах загальної блокади, за невеликими виключеннями, всього європейського континенту, навіть при тих незначних експортних ресурсах, якими розпоряджав к. СРСР, мало величезне значення. Тому то ті території, що звільняються від більшовицького режиму для Німеччини, не можуть не вважатися нею, за своєрідну компенсацію втраченого імпорту продовольчих продуктів, і цілком природно, що значення такої компенсації в найбільшій мірі припадає саме на місцевості з максимальними можливостями сільсько-господарської продукції, серед яких українські території мають безсумнівну перевагу. Тому то ці території в міру того, як вони звільняються від комуністичного режиму, автоматично втягаються в систему воєнної господарки Німеччини, яка також автоматично примушена дбати про те, щоб ця продукція була не тільки збережена на такому рівні, який би дозволяв можливість постачання продовольчих продуктів і для армії, і для потреб цивільного населення, але навіть прикласти всіх зусиль до того, щоб цей рівень піднести на можливу у воєнних умовах височінь. Тому то ми маємо всі підстави сподіватися, що окупаційна влада**) весь час переходового

*) Нижче ми ґрунтовніше та фактично в'яснюємо, чому власне ми ці завдання переходової доби з'являємо «примітивними». Тут лише зазначимо, що цим ми зовсім не хочемо їх зневажати, а тільки підкреслюємо їх спеціальний зміст, їх тісний зв'язок з самими останніми подіями та їх короткотерміновість, що вимагає негайного реагування на них такими ж негайними заходами, не зв'язуючи їх будь-якими складнішими та основнішими завданнями.

**) Термін «окупаційна влада» ми тут уживаємо, як характеристику дійсного сучасного стану речей, зовсім не надаючи йому характеру якої-будь політичної чи іншої кваліфікації. Само по собі зрозуміло, що за такої інтерпретації він є позбавлений всяких моментів протесту чи незадоволення з боку українського населення.

періоду щодо сільсько-господарської продукції України буде всемірно підтримувати українське хліборобське населення в тому, щоб його господарська праця дала найбільший продуктивний ефект у всіх її ділянках та галузях. Тут ми можемо констатувати повну солідарність інтересів як автохтонного населення, так і тимчасової окупаційної влади.

Але цей позитивний момент ближчої участі німецьких чинників щодо охорони нашої сільсько-господарської продукції в перехідний період не обмежується тільки цим зазначеним втягненням України в систему воєнної господарки Німеччини. Існує ще інший, — не менш важливий. Кожний «перехідний» період, коли раптово й у надзвичайно короткий час під ударами зовнішньої сили занепадає старий порядок і режим, за якого при всіх його хибах все ж таки були забезпечені сталі норми співжиття та господарських взаємин, таїть у собі небезпеку розв'язання соціальної та господарської анархії в її найдикіших та найрозгнуданіших виявах. Ця небезпека особливо загрожувала в умовах ліквідації комуністичного режиму, за час якого в населенні нагромадилося стільки ненависти проміж поодинокими суспільними складниками, стільки персональної злоби й болючих споминів на заподіяні кривди, що кождий тільки й чекав того щасливого менту, коли він зможе і звести свої особисті порахунки, і задовольнити свої почуття помсти за все заподіяне йому та його ближнім. Цілковито природно, що ця помста може бути скерована не тільки на людей та осіб, а також — і на ті установи, що весь час для населення були зв'язані з найлютішими кривдами та найбільшим господарським визиском; і коли б цій помсті дозволити розв'язатися в повному розмірі, то заподіяна нею руїна могла б перевищити всі ті негативні наслідки, які принесла вже для нашого господарства війна. Тим часом не допустити цього є можливим лише при умові існування такої влади, яка по-перше є зовсім чужою і сторонньою для цих внутрішніх взаємин, для якої ця соціальна психологія помсти не існує і не може виправдати перед нею будь-яких злочинних та свавільних актів і яка в додаток до всього, і це є головне, володіє такими силами та розпоряджає такими засобами адміністрації, що зможе примусити населення поважати кожний свій наказ, виданий в загальному інтересі, і не відступити перед найсуворішими карами за порушення його.

Є можливим триматися найрізноманітніших поглядів на сучасні міжнародні відносини, на причини й відповідальність за новий збройний конфлікт, мати ті чи інші симпатії, але, керуючись принципом найпослідовнішої об'єктивності, треба признати, що німецька армія при своїй бездоганній дисциплінованості, виявила всюди якнайбільшу коректність у своєму відношенні до цивільного населення окупованих нею країн, а військове німецьке командування й управління з максимальною енергією вживало засобів ліквідації воєнних ушкоджень та відродження більш-менш нормальних умов життя і господарської праці. Таке поступовання в значній мірі пояснюється також і спеціальними інтересами розташування самої армії, для сталого перебування якої такі умови являються конечною необхідністю, а в наших українських обставинах, коли

визволені території набувають значення ближчого за пілля бойового фронту, вимога цих умов висовується також і потребами бойових операцій та зв'язаних з ними пересувань військових одиниць і всіх обслуговуючих їх транспортів.

Методи й шляхи управління в окупованих військовою владою місцевостях відзначаються завжди суворістю та вимогами додержання якнайбільшої дисциплінованості з боку всіх елементів населення. На нього накладаються великі обмеження щодо волі рухів, пересувань, всяких зносин, розкладу й виконання різних як суспільного, так і особистого характеру повинностей і функцій, але це все — імперативна логіка війни, і до цих обмежень населення мусить при звичаїтися та свідомо їм підпорядковуватися. Ще більше це торкається українських територій, які і після їх визволення з комуністичного режиму весь час знаходитимуться під пильним доглядом та систематично відчуватимуть впливи комуністичних елементів. Не може бути жадного сумніву, що скрізь по всіх цих територіях більшовицька влада позалишає своїх добре та надійно захованих агентів, що також систематично вона робитиме спроби надсилати своїх емісарів на ці території, щоб на них викликати всякі заворушення та конфлікти як серед самого населення, так і у відношеннях його до військової влади, і зовсім легко припускати, що найпалкішими й найбезкомпромісовішими прихильниками всяких негайних та радикальних «реформ» існуючого сільсько-господарського виробництва можуть бути не стільки ті, які винесли на своїх плечах увесь тягар більшовицької системи, як свідомі комуністичні агенти, в інтересі яких є викликання найбільшої господарської анархії та руїни сільсько-господарської продукції. Знову ж таки і тут військова німецька влада з її випробованими та вдосконаленими методами боротьби з такими розкладовими та провокаторськими елементами може дати найбільші гарантії своєчасної їх ліквідації та охорони місцевого населення від занадто скороспілих та непередуманих спроб перебудови системи сільсько-господарського виробництва.

Таким чином, на підставі всіх наведених міркувань та аргументів ми бачимо, що в перехідному періоді, через який має перейти Україна і який вже для деяких її областей і районів наступив, поруч з неминучими під час війни тяжкими руїнницькими моментами, існують також чинники позитивні, користуючись допомогою яких хліборобське населення нашої країни зможе не тільки зберегти та підтримати на задовольняючому рівні свою сільсько-господарську продукцію, але навіть дбати про її піднесення в деякій мірі та в той спосіб підготовляти себе до того щасливого майбутнього, коли з'явиться можливість впорядкувати своє хліборобське життя та систему сільсько-господарської продукції на засадах, які відповідають його віковичним ідеалам і за які український нарід провадив увесь час запеклу боротьбу з комуністичним режимом. Треба одночасно завважити також те, що в умовах сучасної війни, з відсутністю довгих позиційних боїв та швидким пересуванням фронту в наслідок моторизації армій, звільнені території уявляють із себе дуже різноманітний образ щодо розмірів воєнного погрому й руїни.

Поруч з такими оселями, що відчували їх у найбільшій мірі, зустрічаються цілі райони, які збереглися так, начебто війна пройшла десь зовсім в іншій країні. Від наших же людей, що співпрацюють з німецькою армією, ми маємо автентичні свідчення про такий саме стан деяких звільнених територій, і це також не може не вражатися одним із тих моментів, які сприятимуть позитивному розрішенню сільсько-господарських завдань переходового періоду, бо за рахунок цих недоторкнаних районів та користуючись їх ресурсами — є можливим виправити біду й погроми їх сусідів. Але головною базою можливого позитивного розрішення всіх цих завдань все ж таки залишається систематичне співробітництво з військовою владою, яка у своїх власних інтересах та інтересах цілої німецько-воєнної господарської системи зацікавлена в тому, щоби звільнені українські терени дали можливий максимум сільсько-господарської продукції. Це співробітництво, що обумовлюється сучасною спільністю інтересів, мусить мати свою передпосилкою й те, що військова влада забезпечує необхідний для населення господарський порядок, дає гарантії охорони його праці та допомагає йому у виконанні тих продукційних завдань, що ставляться її ж інтересами.

II.

Ми не будемо тут спинятися на характеристиці різних течій та напрямків, що поступово утворювали зміст та головні елементи сільсько-господарської політики*) в широкому розумінню цього терміну, як окремої ділянки державно-суспільної чинності, що ставить собі за мету всебічне піднесення добробуту хліборобського населення за допомогою планомірної системи державних і громадських заходів, які охоплюють своїм впливом всі ділянки та елементи сільсько-господарського промислу, починаючи з управління та вдосконалення суспільної структури хліборобського населення і кінчаючи поліпшенням техніки найдрібніших галузей сільсько-господарської продукції. В різні часи реальний зміст сільсько-господарської політики окремих держав дуже значно мі-

*) В тому розумінню тямки «сільсько-господарської політики», яке ми йому надаємо, нам найбільш ходило про те, щоб підкреслити, що всі заходи, які вживаються чи урядовими, чи громадськими чинниками для піднесення добробуту хліборобського населення, матимуть значення, коли вони одночасово узгоджують виробничий процес сільського господарства та ті потреби, які ним висуваються. Тому ми зовсім відкидаємо можливість і доцільність будь-яких заходів чи то соціально-економічного, чи правового характеру, для поліпшення положення хліборобського населення, якщо вони органічно не ув'язані з вимогами поступу агрокультури й розвитком сільсько-господарського виробництва взагалі.

В цьому відношенні особливо важливе значення мають заходи, що скеровані в бік осягнення найбільшої незалежності тої, чи іншої країни в забезпеченню свого населення необхідними продовольчими засобами силами своєї власної продукції. В той час, коли всякий збройний конфлікт обов'язково зв'язується з різними методами блокади, такий напрямок сільсько-господарської політики є цілком оправданим і доцільним. Важливим є, щоб за переведення його в життя не відкидалась також можливість повороту до нормальних умов з найвигіднішим використанням спеціальних продукційних ресурсів країни.

нявся так само, як мінялися і теоретичні засади та наукове обґрунтування самих принципів і тенденцій сільсько-господарської політики; при чому в період до великої війни майже скрізь основою сільсько-господарської політики було більш чи менш систематичне переведення аграрного протекціонізму за допомогою спеціальних тарифів і торговельних договорів, регулюючих імпорт та експорт та забезпечуючих охорону внутрішньої продукції від зовнішньої конкуренції. Разом з тим у найменшій мірі зверталось увагу на розвиток та регулювання самої продукції. В період після війни під впливом з одного боку тих змін, що настали в загальній сільсько-господарській продукції всього світу в наслідок війни, а також у наслідок усвідомлення значення внутрішньої продукції під час воєнних подій, починається зміцнюватися новий напрямок сільсько-господарської політики, в якому навпаки переважають тенденції, що висувають на чільне місце збільшення та інтенсифікацію продукційних сил місцевого сільського господарства і при тому з такою його системою, яка б надавалася до припасування його виробництва до найрізноманітніших потреб, цебто надавалася б до планомірного керування сільським господарством з боку державної організації. В сучасний період цей напрямок сільсько-господарської політики є домінуючим і в застосованні його сходяться такі, здавалося б, протилежні та засновані на зовсім відмінних засадах системи, як політика сучасної Німеччини, Італії, Сполучених Держав Америки і в деякій мірі навіть і Великої Британії.

Цілком зрозуміло, що основні завдання сільсько-господарської політики в Україні в перехідний період не можуть бути визначеними інакше, як у зв'язку з цією загальною сучасною тенденцією, що також відповідає і тим спеціальним умовам визволених українських територій, про які ми тількищо говорили. Тому то ці завдання в найбільшій мірі мусять мати *продукційний* характер, а в сфері суспільно-економічній обмежуватися лише такими заходами, що з одного боку не терплять відкладення навіть на найкоротший час, а з другого — сприятимуть повнішому та всебічнішому зреалізуванню цих самих продукційних завдань.

Вище ми вже зазначали, що ці завдання можуть бути *найпримітивнішого* стилю, бо було б зовсім фантастичним та утопічним ставити собі в умовах воєнного часу проблеми продукційні, які б вимагали складних реорганізаційних заходів, або були зв'язані з заведенням нових — більш удосконалених метод сільсько-господарського виробництва, бо коли навіть в цілком нормальних умовах сільсько-господарської праці успішне виконання кожного продукційного завдання цілком залежить від того, оскільки ми в ньому тримаємось реальної дійсності та усвідомлюємо культурну й технічну підготовленість хліборобського робітника, весь асортимент його виробничих здібностей та ресурсів, то для тих умов, за яких переходитиме праця в перехідний період, таке припасування до реальної дійсності являється ще більш необхідним і єдино доцільним. Тому ми примушені будемо майже весь час перехідного періоду як ставити собі продукційні завдання, так і вирішувати їх, припасовуючись до тієї реальної дійсності, яка залишилася нам

од системи й організації більшовицького періоду сільсько-господарської продукції, міняючи та виправляючи в ній лише окремі складові елементи, при чому критеріями того, які саме елементи в першу чергу мають підлягати змінам та виправленням, залишаються з одного боку вимоги продукційного характеру, а, з другого, — необхідність йти назустріч хліборобському населенню у визволенню його від окремих найголовніших та найнесправедливіших метод визиску та господарського поневолення.*) Таке поступовання викликається не тільки вимогами гуманітарно-морального порядку, цебо щоб населення в перші ж часи відчуло, що воно таки вже визволилось від напасти комуністичного режиму, але воно є й в інтересах піднесення продукційних сил місцевого хліборобства; викликається воно й необхідністю повернення йому хоч у деякій мірі атмосфери господарської самодіяльності.

Відповідно до зазначених принципів та засад ми спочатку схарактеризуємо й намітимо в найзагальніших рисах завдання сільсько-господарської політики так, як ми собі їх уявляємо, з тим, щоб потім детальніше та на конкретних випадках і прикладах вияснити їх дійсний зміст і можливість практичного переведення в життя. Але й тут ми примушені будемо триматися лише найзагальніших й найсхематичніших вказівок, бо повна їх конкретизація може зявитися за детальнішого дослідження сучасної дійсності та на ґрунті безпосередніх зносин і співробітництва з населенням та його уповноваженими представниками. На цей момент ми звертаємо особливу увагу всіх тих установ і чинників, які покликані будуть до переведення в життя намічених завдань, бо всяке зневажання з їх боку сил і організаційно-господарських здібностей нашого населення й перенесення центру ваги праці на ґрунт «наказів» від сторонніх і чужих для населення людей не тільки не сприятиме успішному досягненню позитивних наслідків, але навпаки — може привести тільки до найтяжчих непорозумінь і компромітації цілої справи.

1. На чолі тих завдань, що стоять перед відповідальними чинниками в сфері сільсько-господарської політики, ми повинні в першу чергу поставити охорону рівня сільсько-господарської продукції, принаймні на тому ступні, що існував за часів більшовицького режиму. Це загальне завдання розпадається на цілу низку конкретних заходів та чинів влади і організованого суспільства, що зв'язані між собою цією провідною ідеєю. За допомогою своєчасно виданих адміністративних розпоряджень і наказів населення мусить

*) Цілком визнаючи необхідність йти назустріч населенню в його законних бажаннях позбутися якнайскорше спадщини комуністичного режиму, ми в той же час вважаємо необхідним дотримуватися в цьому великої обережності та поступовості. Тепер дуже часто для з'ясування сучасної ситуації на визволених українських територіях користуються аналогіями з 1917 роком, коли впала царська влада й нарід вимагав негайного розподілу землі. Пова тим, що всякі аналогії взагалі уявляють із себе мало ґрунтовну методи аргументації, саме положення земельної справи зараз є зовсім іншим в порівнянні з 1917 роком, бо земля після ліквідації більшовицької системи фактично вже знаходиться в руках хліборобського населення. Справа може йти лише про її впорядкування, а це краще зробити в спокійніші та нормальніші часи.

бути освідомлене, що ніякого свавільства та виступів анархічного дезорганізаційного характеру допущено не буде, а ті, які б настали, мусять бути якнайсуворіше покарані; всі ж необхідні зміни, як в організації продукції, так і в самій структурі хліборобської системи, можуть переводитися лише на ґрунті дозволів відповідної влади. Поруч з тим має бути приступлено, в організований спосіб і користуючись спеціальними для цієї власне мети створеними по всіх селах і районах організаціями, до планомірної ліквідації ушкоджень, що заподіяні були воєнними подіями, і, цілком зрозуміло, в першу чергу тих, що гальмують та утруднюють біжучу хліборобську працю. Всі ж інші можуть бути або відкладені на майбутнє, або переведитимуться в міру звільнення праці населення від виконання негайних завдань. Нарешті, мусить бути організована планомірна допомога й керування за виконання хліборобським населенням усіх чергових господарських операцій для закінчення біжучого хліборобського року й на початок нового, з особливою увагою щодо ліквідації урожаю та переведення засіву озимини, яка має зараз таке виключне значення в хліборобстві визволених територій України.

2. Маючи на увазі, що всі заходи сільсько-господарської політики впродовж переходового періоду в інтересах доцільности мусять припасовуватися до тієї дійсности, яку полишив по собі більшовицький режим, а також і до витвореної ним господарської психології, належить негайно приступити до розроблення систематичного плану сільсько-господарської продукції на ближчий рік. Матеріяли для нього суть і частково підготовлені вже більшовицькими органами, але вони мусять бути скореговані в напрямку застосування їх до ослаблених війною продукційних сил населення та позбавлені того дикого й нестримного централізму, який був найбільшим лихом більшовицької системи.

3. Коли інтереси продукційного характеру вимагають під час переходового періоду обережного відношення до витвореної за більшовицького режиму системи та не дозволяють раптової і радикальної її ломки, то разом із тим вони потребують і того, щоб деякі окремі її елементи були негайно виправлені та ліквідовані. В першу чергу це торкається повного й всебічного урівняння односторонників з колгоспниками, як щодо користування землею, так і щодо всіх повинностей і податків. Далі, — мусить бути негайно ж дана можливість повільного в межах встановлених законом розширення присадибних участків колгоспників та господарки на них. Мусить бути негайно піддана ревізії система проподатку з її визиском хліборобського населення та вироблені нові норми його, які б відповідали інтересам справедливості щодо хліборобського населення і в той же час давали можливість задоволення продовольчих потреб інших верств населення краю та утворювали б необхідний резерв для виконання зовнішніх зобов'язань. Маючи на увазі, що з менту окупації визволених територій Німецькою армією вони підпадають у значній мірі системі німецької воєнної господарки з її регулюванням цін та заробітків, доведеться також відповідними заходами припасувати місцеві норми до нових економічних умов.

4. Дуже поважне та важливе місце в заходах сільсько-госпо-

дарської політики має бути відведене заходам в напрямку відродження вільної кооперативної організації населення. За тих умов, що справа налагодження місцевого самоврядування та його установ мусить бути відкладена до часів нормального життя, кооперація ввесь цей переходовий період у найбільш доцільний і відповідаючий суспільній природі та психології українського народу спосіб може бути осередком виявлення його самодіяльності та господарської самопомоги. Це має значення й вагу особливо для хліборобського населення, яке саме в задоволенні своїх суспільних і громадських прагнень та інстинктів було за більшовицької системи найбільш поневолене. Мусить бути відновлена в законному порядку реєстраційна система організації кооперації всіх її видів з одночасовим утворенням урядової її інспекції та ревізії. Зараз тут трудно передбачити, в якому напрямку має розвинутися відроджена українська кооперація. Але деякі більш-менш ґрунтовні прогнози, а разом із ними також і відповідні директиви для сільсько-господарської політики, дається намітити більш-менш імовірно. Цілком зрозуміло, що примат кредитової кооперації, який відповідав її органічному розвитку в період дореволюційний і за часів української державности, тепер — у переходову добу, має належати кооперації споживчій з головним завданням постачання та розподілу серед хліборобського населення індустриальних виробів і продуктів. За умови попереднього систематичного голоду на т. зв. «ширпотреб» і за можливості скористуватися для задоволення попиту виробами й продуктами Німеччини та інших промислових країн Європи, підпорядкованих німецькій воєнній господарці, цей вид кооперації може розвинутися якнайширше й стати взагалі основою дальшого кооперативного будівництва. Велику позитивну роль можуть відіграти також всякого роду сільсько-господарські продукційні кооперативи, якто бурякові, молочарські, для перероблення й консервування різних сільсько-господарських продуктів, тощо. Так само в кооперативний спосіб може бути налагоджена й праця та самопомога населенню щодо ліквідації ушкоджень, які сталися в наслідок воєнних подій. Нарешті, саме на кооперацію припадає, мабуть, також і справа опікування благодійною допомогою населенню тих районів, які були зруйновані війною до такої міри, що їх населенню загрожує небезпека голоду, холоду, епідемій і жебрацтва. Всякі благодійні установи в селі можуть налагодити свою агентуру в найкращий спосіб за допомогою хліборобських кооперативів.*)

*) З нашого минулого українського досвіду ми знаємо, що кооперація в найрізноманітніших її видах уявляла з себе найбільш органічний вияв господарської самодіяльності нашого населення. Не кажучи вже про короткий час існування української державности, коли кооперація досягла максимального свого розвитку, навіть уже за комуністичного режиму, за часів «НЕПи», українська кооперація, особливо хліборобська, розвинулась надзвичайно могутньо. В період колективізації, все це було зліквідоване й фактично на останній мент залишалася тільки кооперація споживча та й та під доглядом і керівництвом урядових чинників.

На рік 1937 було: низових кооперативів 6.573
в них членів..... 7.636,4 (тисяч)
торговельних закладів ..21.958

5. Нарешті не менш важливим та трудним завданням є утворення відповідного адміністративного апарату та зв'язаної з ним фахової організації, які б керували цілою справою сільсько-господарської політики та переводили в життя намічені конкретні заходи. І в звичайних умовах успіх всякої праці державного та громадського характеру у великій мірі залежить від людського матеріалу виконавчих органів; якщо в нормальні часи можливі хиби цього матеріалу надолужуються традицією, виправляються злагодженою урядовою рутиною, якщо в нормальні часи є завжди досить часу на всякі корективи й майже необмежений вибір для заміни невідповідних людей іншими — здатнішими, — то в тих обставинах, за яких праця проходитиме в перехідну добу, це значення людського матеріалу виростає незмірно. На нашу думку, цей апарат мусить утворитися на ґрунті гармонійного співробітництва представників німецької влади та місцевих фахових робітників, що й до цього часу працювали в сфері сільсько-господарської політики й агропомоги та не втікли разом з іншими офіційними агентами більшовицької влади. Поруч з цими двома елементами має бути в можливо більшій кількості використаний також і людський матеріал фахівців та підготовлених для цієї праці робітників із кадрів української еміграції. Участь еміграційних сил може в великій мірі прислужитися до швидкого порозуміння між німецькими чинниками й місцевими елементами та попередити, хоч у деякій мірі, можливість всяких зайвих конфліктів і непорозумінь, особливо — у випадках виявлення колоніального характеру темпераментів.

Негайне ж притягнення до праці місцевих елементів поза тим, що воно внесе до праці знайомство з реальними умовами місцевості, сприятиме також і тому, що утворений апарат якнайскорше зможе відбудувати й налагодити систему агропомоги, яка до цього часу там існувала, та припасувати її працю до виконання тих біжучих завдань сільсько-господарської політики, які ми тут намітили, і тих, які також повстануть в процесі самої праці.

III.

Перейдемо тепер у наміченому нами порядку до детальнішої характеристики окремих зазначених нами завдань і спочатку спинимось на заходах охорони сільсько-господарської продукції. Було б надзвичайно легковажним уявляти собі цю справу тільки як сферу примінення адміністративної енергії, видавання наказів і розпоряджень та переведення кар за їх порушення. Само по собі зрозуміло, що всі ці заходи необхідні, і без них обійтися не є можливим, але вони

в тому числі: раймагів.....	468
сільмагів	840

Як бачимо, навіть у такому вигляді організація ця уявляє з себе поважну кооперативну мережу і тому заслуговує уваги в першу чергу; особливо це має значення в той час, коли всі інші види кооперації розвинені далеко слабше. Тому то наша думка, що відродження української кооперації почнеться саме зі споживчої, має підстави також і в тому, що праця в цьому напрямку зустрінє найбільше підготовлений ґрунт.

матимуть значення й досягнуть своєї мети лише тоді, коли переважна більшість населення зрозуміє, що все те робиться в інтересах загального добра і що власне для охорони його провадиться боротьба з анархічними й розкладовими елементами та підтримується примусовими методами трудова дисципліна за ліквідації всіх наслідків воєнної руйни. Була б надзвичайно небезпечною, ба навіть загрожувала б повним провалом цілої справи, така ситуація, коли б населення не тільки не усвідомлювало собі конечну необхідність всіх цих заходів, а навпаки, — співчувало б тим, хто їх порушує, а то й укривало б винних у порушенні. Саме тому поруч із заходами адміністративного порядку повинна йти та їх очолювати систематична інформативно-пропагандивна праця серед населення про основні завдання, які ставлять керівничі чинники в сфері охорони сільсько-господарської продукції. Треба систематично знайомити населення з їх планами, повідомляти про позитивні досягнення та вияснювати ті ушкодження, які заподіяні розкладовими виступами й які тільки збільшують загальну біду, що з'явилася в наслідок руйни воєнної доби.

Проводити цю надзвичайно важливу працю мусить спеціальний орган інформативного характеру в складі тієї організації, що провадитиме цілий цей відділ сільсько-господарської політики, користуючись всіма сучасними модерніми методами пропаганди та інформації, — пресою, спеціальними летючками й оголошеннями, радіо, промовами на різних зібраннях та казаннями при богослужбах. Коли в умовах нормальніших і спокійніших, як, наприклад, тих, серед яких живе значна частина центральної Європи, ця метода праці визнається необхідною, то для сучасних умов українських визволених територій, а особливо — в обслуговуванні зазначених завдань, від вмілого та талановитого користування нею в значній мірі залежатиме успіх цілої справи. Знову ж таки за користування цією методою треба додержуватися деяких засад, бо тільки за цієї умови вона даватиме найбільший ефект — досягатиме найпозитивніших результатів. Поперше, весь матеріал мусить подаватися в українській мові; до праці мусять бути притягнені співробітники, що обдаровані умінням та хистом пропагандистичної роботи серед нашого народу, ознайомлені з місцевими умовами життя, тощо. В самому ж напрямку цієї праці мусять постійно узгляднюватися два моменти масово-психологічного характеру, а саме: з одного боку довголітня тута й очікування визволення від комуністичного режиму, а з другого — те, що цією самою методою більшовицька влада довгі роки систематично користувалася для рівнож систематичного обдурювання нашого народу та його ігвалтування. Населення мусить відразу відчувати, що для нього справді прийшла нова доба, та що до нього промовляють щирими словами правди й чесного бажання допомогти йому в його сучасній тимчасовій біді.

Переходячи тепер до характеристики тих наказів та розпоряджень, які необхідно виголосити в інтересах охорони продукції, ми мусимо завважити, що тут без детального та ближчого спостереження такої різнобарвної і мінливої дійсності окремих визволених територій, дуже трудно вичерпати в повному обсязі ті питання, яких накази

та розпорядження мають торкатися, а також подати їхній зміст. Ясно одно, що вони мусять бути двох родів: одні — загального характеру, що призначені однаково для всіх територій, інші — більш обмеженої компетенції, — що мають на увазі деякі спеціальні завдання суто місцевого характеру. Як такі, вони видаються місцевими органами, і тут є можливим навести лише окремі їх приклади, навіть не зважаючи на вичерпати їх зміст і теми.

Яснішою і приступнішою нам видається справа з тими розпорядженнями, що мають загальний характер, але цілком зрозуміло, що й тут нам не пощастить подати їх комплекс у повному вичерпаному обсязі.

1. На перше місце треба поставити розпорядження про категоричну й рішучу з а б о р о н у будь-якого свавільного розбирання майна колгоспів, радгоспів, ферм, машиново-тракторних станиць, тощо. Розпорядження це розповсюджується в однаковій мірі як на мертвий інвентар, так і на худобу та на всі запаси, що знаходяться в цих установах. Само по собі зрозуміло, що в наказі зазначаються також і кари, яким підлягають винники його порушення разом з зазначенням судової інстанції, за вироками якої ці кари накладаються.

2. Таке ж, а може ще й більше, значення матиме наказ про недопустимість будь-яких змін без спеціальних на це дозволів влади в тому з е м л е к о р и с т у в а н н ю установ і окремих господарів, яке існувало до цього часу й яке може бути змінене лише відповідними новими законами. На кожну установу та особу накладається разом із тим відповідальність і надалі дбати про своєчасне управління та загосподарення тієї земельної площі, що знаходиться в їх користуванні.

3. Спеціальним розпорядженням має бути встановлено, що кождий громадянин та працівник*) в сільському господарстві залишається при тій самій праці й функціях, які він виконував до цього часу, якщо це не заперечено якимось спеціальним обмеженням відповідного органу влади; мусить дбати про їх сумлінне та своєчасне виконання, але поруч із тим він підлягає обов'язку з а г а л ь - н о ї т р у д о в о ї п о в и н н о с т и в переведенню тих праць, що провадяться в інтересах загального добра. Найбільше значення це матиме в плановій організації для ліквідації різних воєнного характеру ушкоджень.

4. Необхідно відновити святкування н е д і л і**) як щотиж-

*) Само по собі зрозуміло, що залишення при своїх функціях бувших за більшовиків працівників зовсім не уявляє з себе чогось незмінного та обов'язкового для органів влади. Навпаки, — всі ці мандати мусять бути впродовж часу перевірені й на службі мають бути дефінітивно залишені лише ті, які не викликають жадних сумнівів щодо їх бездоганної лояльності до нового режиму.

**) Цьому питанню ми надаємо величезне морально-психологічне значення. При своїй начебто обмеженій і дрібній компетенції розпорядження це символізує повернення українських земель до світу християнської культури, а для нашого народу воно може більш, ніж усе інше, буде свідчити про те, що тяжкі часи комуністичного режиму та гвалтування його релігійних почуттів вже минуло.

невого відпочинку та всіх головних християнських народніх свят з одночасовим дозволом праці тоді, коли це вимагається негайними господарськими потребами.

5. Зважаючи на те, що в додаток до нормальної звичайної праці для виконання всіх чергових господарських завдань воєнна доба додає ще й багато всяких нових її галузей, необхідно попередити можливість зайвого й невикликаного дійсними потребами руху населення з одної місцевості до іншої з заведенням реєстрації його порядку для всіх, хто б бажав змінити місце осідку. Разом із тим передбачається можливість планомірного тимчасового виселення частини населення з більш постраждалих районів, до тих, в яких або зовсім не було воєнних ушкоджень, або вони відбулися в найменшій мірі.

6. Спеціальну також увагу треба звернути на можливості саботажу та зломисльного псування й нівечення всіх засобів сільсько-господарської продукції. Що такі заходи матимуть місце, — до цього відверто признається сама більшовицька влада, і через те поруч з боротьбою в цьому напрямку за допомогою вже зазначеного інформативного відділу населення має бути попереджене й спеціальним наказом, який тих осіб, що самі переведуть у життя такі акти, або намовлятимуть до них інших, проголошував би шкідниками батьківщини та ворогами народу.

7. В інтересах попередження всяких спроб свавільної та злорисної експлуатації тих запасів, що знаходяться в різних сільсько-господарських установах, має бути переведена негайна їх реєстрація з категоричною заборорою їх пересування та вивозу без дозволу відповідних органів влади, з установленням відповідальности за її порушення як самих установ, так і окремих функціонерів, яким доручено опікуватися цими запасами.

На цьому, розуміється, невичерпуючому переліку тих розпоряджень, що скеровані на охорону сільсько-господарської продукції, ми покищо й обмежимося. Та це завдання ми собі тут і не ставимо, бо вичерпано воно може бути лише в процесі самої праці на місяцях. Наша мета була лише дати на кількох прикладах їхню провідну ідею, яка, як бачимо, конкретно підкреслює основну нашу тенденцію, що в перехідний період було б не на часі розпочинати з радикальною ломкою старого ладу; а навпаки, — в інтересах продуктивности сільського господарства варто дбати про збереження його попереднього рівня. Цьому принципу мусять бути підпорядковані також і ті розпорядження, що не мають зазначеного загального характеру, а викликаються спеціальними місцевими умовами. Наприклад, коли ці спеціальні умови припускають можливість легшого виникнення пожеж, то буде своєчасним цьому саме моменту присвятити окреме розпорядження з покладенням спеціальної відповідальности на дозорчі органи. Так само наближення того чи іншого району до бойового фронту теж може викликати необхідність в спеціальному регулюванню часів праці, евакуації запасів, тощо.

Цілковито зрозуміло, що в «ударному» порядку як в діяльності інформативного відділу, так і в окремих наказах постійно й систематично мусить ставитися питання про досконале та своєчасне

виконання всіх сільсько-господарських операцій для закінчення старого хліборобського року та тих, якими починається рік новий. Серед перших найбільше значення для української сільсько-господарської продукції має закінчення уборки сучасного врожаю, копка буряків, картоплі та заготовка кормів.

Хто систематично знайомився з біжучою більшовицькою пресою, той знає з якою енергією та послідовністю завжди в ній переводились кампанії закликів до своєчасного та найпильнішого виконання всіх сільсько-господарських біжучих операцій. Не кажучи вже про спеціальну хліборобську печать та місцеві видання, навіть такі часописи, як «Правда», «Ізвестія», «Комуніст», тощо, центральне місце відводили статтям як агітаційного, так і інструктивного фахового характеру, систематично реєструючи успіхи одних місцевостей, відставання інших, прориви третіх, тощо. Наше хліборобське населення з властивим йому гумором, мабуть, іронічно ставилось до цього «газетного галасу» в тих справах, які воно й без того звикло своєчасно й пильно виконувати, а тому особливо надокучати йому на взірцеву більшовиків такою пропагандою нам не личить. Навпаки, треба всю увагу зосередити на речевій організаційній та технічній допомозі йому в виконанні всіх цих операцій за сучасних трудних умов. З цією метою весь агроперсонал, поповнений також добровільними співробітниками, мусить бути притягнений для організаційного керування сільсько-господарськими працями, для дослідження, де саме і в якій саме кількості не вистачає необхідних робочих сил, інвентарю, тяглової сили, тощо, з тим, щоб своєчасно всі ці дефекти були залагоджені. Що стосується таких операцій, як закінчення збору хлібів та їх молотби, копання буряків та заготовлення кормів, тощо, то вони навіть за сучасних умов можуть бути переведені цілком успішно, бо майже всі вони в разі відсутності механічної сили, на випадок знищення її війною чи більшовиками, можуть бути виконані й ручною працею. Що ж до необхідного приладдя, то воно може бути забезпечене з виробів середньоевропейської індустрії.

Далеко небезпечніше стоїть справа з засівом озимини та підготовкою ріллі для майбутньої ярини. Тут все залежатиме від того, оскільки збереглася в окремих місцях непорушно існуюча до цього часу тяглова сила і оскільки там, де вона зруйнована або значно пошкоджена, пощастить її відновити чи репарувати. Але труднощі, які і тут повстають, не уявляють із себе чогось непереборного. Є ще досить часу і для необхідних репарацій, і для поповнення з ресурсів, які знаходяться в запасі європейської індустрії. Треба тільки негайно ж розпочати дослідження та інвентаризацію того, що є, і що треба добути, та відповідними заходами забезпечити це постачання і налагодити репараційні та монтажні установи. Само по собі зрозуміло, що, дякуючи цим спеціальним умовам, виконання озимого посіву може затягнутися й його не пощастить перевести в ті терміни, що рекомендуються нашою досвідною агрономією для досягнення найвищого врожаю, але і тоді все таки треба всіх зусиль прикласти до того, щоби весь досюгочасний збільшений озимий клин був засіяний, бо той же самий досвід нам свідчить, що

в наших умовах навіть пізня озимина дає врожаї вищі, ніж найдосконаліше виплекані ярі хліби.

Переведенням озимого посіву в розмірі не меншому від посіву попереднього року кладеться перша підвалина планування сільсько-господарської продукції на майбутній рік. Згідно з більшовицькою системою планового господарства біжучий рік був останнім в третій п'ятирічці. Новий рік мав розпочати вже нову, для якої всі матеріяли були вже підготовлені і, як вже на це зверталось увагу, ними в разі потреби можна буде скористуватися за планування сільсько-господарської продукції ближчого року. В цьому плануванні нам буде зовсім зайвим триматися більшовицьких принципів і засад планування з їх послідовною та ригористичною централізацією, з передбаченням в одному центрі всіх найменших деталей виконання наміченого плану, — навпаки, в нашому плануванні треба перевести систему поступової, починаючи від центру, децентралізації конкретизації планових завдань, з тим, що б у самому процесі планування дати можливість вільного співробітництва окремих органів нижчих ступнів та виявлення ними найбільшої ініціативи й господарської самодіяльності. Таким чином, центральним органом мали б встановлюватися і проєктуватися лише найзагальніші продукційні директиви та норми, які вже мали б конкретизуватися обласними центрами, щоб знайти потім своє нанесення на господарчі виробничі одиниці в районах. Але й така метода планування навряд чи зможе бути здійсненою за сучасних умов, і, мабуть, вона в більшості випадків матиме двоступневий характер, цебто буде провадитися по окремих осередках, що являються центрами наших областей або центрами об'єднання якоїсь кількості районів.

IV.

Переходючи тепер до найважливішого з принципового боку й центрального за своїм змістом розділу нашої розвідки, ми б повинні були подати більш-менш вичерпуючу характеристику як соціально-економічної структури, так і технічно-продукційної системи сільського господарства України в тому вигляді, як він витворився під впливом більшовицької сільсько-господарської політики. Але це зв'язане з надзвичайним переобтяженням нашої праці матеріалом, який є в совітських офіційних виданнях і мусить бути відомий тим, хто цікавиться проблемами сільсько-господарської політики взагалі. Тому ми скористуємося іншою метою, а саме, — встановивши провідну ідею нашої народньої української сільсько-господарської політики, що відповідає духу нашого народу, його віковичним хліборобським традиціям та ідеалам, за які він увесь час провадив неупинну боротьбу з комуністичним режимом, ми подамо лише найстислішу характеристику більшовицької системи, зазначивши в цій характеристиці все те, що в ній залишалось з елементів майбутнього справедливого та відповідаючого бажанням і інтересам українського народу хліборобського ладу.

З того часу, коли на українській території витворився сталий хліборобський побут, і до найостанніших ментів нашої історії

основною його завжди залишалося трудове індивідуальне господарство родинного типу, в якому змінювалися відповідно до нових політичних та економічних умов різних епох лише правні та суспільні норми землепорядження та землекористування. Він один (тип господарства) залишився недоторкнутим упродовж цілої бурхливої та нещасливої нашої історії і, може, саме в ньому й полягає основа живучості нашої нації, що переборола всі змінності та хибності нашої державної долі. Гинула наша держава не один раз, не один раз наш нарід підлягав тяжкій неволі, але трудовий індивідуальний тип сільського господарства не тільки залишився недоторкнутим, але все змінювався та вдосконалювався і дожив до того часу, коли вся сучасна наука визнає, що саме цей тип і є найвищим виявом хліборобського промислу взагалі. За такий він нею визнається як під оглядом соціальної справедливості (бо він не має в собі жадних елементів експлуатації людини людиною ж), таким він є й під оглядом продукційним, бо дає можливість необмеженої інтенсифікації господарства разом з можливістю використати всі засоби піднесення продуктивності праці. Ось тому й ми у своїх заходах для регулювання більшовицької системи сільсько-господарської продукції мусимо подбати про розчищення шляху для повернення нашого хліборобства на цей наш — суто національний ґрунт. Тим більше це буде і доцільним, і можливим без порушення тимчасових інтересів продукції, що в більшовицькій системі, дякуючи впертій боротьбі нашого народу за свої хліборобські традиції та звички, все ж таки залишилося досить елементів трудового індивідуального типу, які свідчать про незломну волю нашого народу триматися й надалі в сфері будівництва нового, кращого — справедливішого хліборобського ладу своїх, віками випробованих, шляхів та принципів.

У своїх найзагальніших відомих рисах структура сучасного українського сільського господарства та система хліборобського виробництва складається з колгоспів, різного типу радгоспів, різного роду ферм — передовсім для плекання сільсько-господарських тварин і дробу та зовсім незначної кількості індивідуальних трудових господарств («одноосібників»). Все хліборобське населення розподіляється проміж цими основними елементами сільсько-господарської продукції в такій пропорції, — за даними перепису року 1939:*)

	Тисяч душ	У % до підсумку
Колгоспи	15.568,8	78,8
Радгоспи, коопгоспи, тощо }	1.188,5	5,9
Ферми		
Одноосібники	1.242,0	6,0
Інші (службовці, техніки, ремесники, тощо) ..	1.765,7	9,5
Р а з о м	19.764,5	100,0

*) Таблиця ця складена на підставі даних з офіційного видання «Население СССР» С. Сулькевич. Огиз. Ленинград. 1939 р. Крім того, вони доповнені щодо

Як видно з наведених даних, домінуючою групою є колгоспне господарство, всі ж останні групи щодо їх вмістимости хліборобської населення займають підпорядковане місце, — в тому числі й група індивідуальних господарств. Другою складовою частиною сучасної хліборобської продукції в к. У. Р. С. Р. суть машиново-тракторні станиці, що забезпечують для неї пересічно до 50% тягової сили, як це видно з таких даних:*)

В роках	Кількість МТС	Кількість колгоспів, що обслуговуються МТС		Посівна площа колгоспів, обслугована МТС	
		тисяч	%	мільйонів га	%
1932	592	12,2	48,2	12,2	68,5
1935	873	23,6	86,3	18,2	90,3
1936	924	25,5	93,0	19,6	95,4

В 1937 році число тракторних станиць піднеслася до 958 з 81,3 тисяч тракторів проти 64,8 тис. попереднього року і, нарешті, останні відомості, які є з року 1938, подають уже кількість тракторів в 103,7 тис., при чому зазначається, що за досягненням поставлених цілей щодо праці трактора в дальшому буде вже звернено увагу головним чином на поповнення станиць в більшій мірі комбайнами та іншими складними машинами. Наведені дані свідчать про те, що колгоспне господарство знаходиться в повній залежності від тракторних станиць, яким воно зобов'язане вносити значні частки вироблених продуктів та контролі яких воно підпорядковане навіть у таких справах, як сівозміна та порядок виконання хліборобських робіт.

Але в період після голодової катастрофи 1932—1933 років під впливом цілої низки заходів і полекш щодо системи колективізації, в колгоспному господарстві утворився і почав зміцнюватися новий виробничий сектор, терпимий большевицькою владою, а саме — більш-менш вільне господарство на т. зв. «присадибних участках». Наростання цього сектору з перших же ментів почало відбуватися в такій прогресії, що влада низкою декретів примушена була його обмежити, але зважаючи на те, що позитивні наслідки його, особливо

розподілу населення за соціальними групами даними з перепису ж 1939 р., що були опубліковані в часопису «Новое Слово» ч. 23 за 1941 р. Дані цього перепису надзвичайно цікаві і для нас найперше встановленням того безсумнівного факту, що Україна вже виходить із стадії суто хліборобської країни з її відомим «аграрним перенаселенням» і наближається до положення рівноваги проміж населенням промисловим і хліборобським, як це видно з таких даних:

на 17. I. 1939 р. було:

Хліборобського населення	19.764.601	душ або	63,8%
Міського та промислового	11.195.620	« «	36,2%
Разом	30.960.221	душ або	100,0%

По всьому к. СРСР відсоток міського населення трохи нижчий і дорівнюється 32,4% (С. Сулькевич, стор. 28.)

*) «Соціалістична Україна», стор. 36. та «20 лет социалистической власти» ст. 99.

щодо розвитку тваринництва, сприяли поліпшенню харчового постачання міського населення, вона все ж таки мирилася з його повільним поширенням, як про це можуть свідчити наступні дані:*)

Розподіл земельного фонду між групами землекористувачів
в тисячах гектарів:

	1935 р.	1936 р.	1937 р.
1. Колгоспи.....	28.158	29.276	30.505
2. Присадибні участки.....	2.792	3.870	4.927
3. Одноосібники	526	341	314
4. Радгоспи й ферми	5.938	5.127	4.516
5. Всі інші.....	7.231	6.031	4.373
Разом	44.645	44.645	44.635

Як бачимо, вже в 1937 р. присадибне господарство не тільки більш, ніж у шістнадцять разів, перевищувало рештки господарства одноосібників, але й взагалі уявляло з себе досить поважний чинник сільсько-господарської продукції. Це його значення ще більш підкреслюється, коли ми візьмемо дані, що характеризують розподіл тваринництва. На рік 1936 вони випадали так:**)

Види тварин	В тисячах голів			
	Рогата худоба	свині	вівці й кози	коні
1. Колгоспи	1.721,9	1.732,8	1.748,5	2.318,9
2. Колгоспники ...	4.299,3	3.236,3	733,7	—
3. Радгоспи.....	688,5	962,2	583,5	388,7

В наступних роках цей процес концентрації продукційного тваринництва в руках колгоспників ще більше інтенсифікувався і, коли б їм було дозволено також плекання коней, то й з кіньми відбулася б та ж сама еволюція.

Нарешті, надзвичайно важливим чинником сільсько-господарської продукції в більшовицькій системі є момент розподілу та ліквідації її продуктів. Тут усе підпорядковане урядовому розпорядженню через систему сільсько-господарського податку й тільки щодо тих решток, які залишаються всім виробничим чинникам після внесення різних паїв, продподатку та відчислень на утворення різних запасів і фондів, вони мають деяке право вільного ними користування.

Таким чином, вся система сільсько-господарської продукції більшовицького зразку уявляє з себе суцільний організм об'єднаного державного підприємства, яке мало метою виробляти сільсько-господарські продукти для всього населення, причому

*) «Соціалістична Україна», стор. 7, 216, «Народнє Господарство України», стор. 164—171.

**) Там же, стор. 71.

всі окремі складники та виробничі апарати працювали за загальним планом, виконуючи кожний йому згори точно призначену господарську функцію, з позбавленням їх всякої господарської неза-лежності та великим обмеженням господарської ініціативи, яка могла виявлятися в дуже тісних і вкорочених межах, головним чином — у дрібних технічних та внутрішньо-організаційних поліпшеннях. Війна й зв'язані з нею воєнні події, а в першу чергу — ліквідація керуючих урядових центрів залишили на місцях у визволених територіях лише окремі частини цього бувшого суцільного організму, без зв'язку проміж ними, без звиклого для них керівництва й при тому в умовах тяжкої господарської руїни й депресії. Ось тому завдання й напрямки заходів сільсько-господарської політики щодо регулювання та опанування цими всіма головними елементами спадщини від комуністичного режиму мусить бути скерованим у двох головних напрямках. З одного боку, має бути за допомогою наново створеного тимчасового урядового типу апарату повернуте керування та об'єднання в кожній території всіх розбитих та розірваних ланок і продукційних інгредієнтів, встановлений зв'язок між ними, з переглядом для декотрих їх господарських функцій, а, з другого — шляхом обережних, але разом із тим і далекосяглих, безпосередніх заходів повернення нашої сільсько-господарської продукції на шлях господарської самодіяльності та вільної господарської ініціативи. Питанню про тимчасовий сільсько-господарський адміністративний апарат ми нижче присвячуємо окремий розділ, а тому зараз спинимося лише на регулюванні й виправленню існуючої системи сільсько-господарської продукції.

Найпозитивнішими властивостями всякої адміністративної чинності скрізь і завжди вважається її здібність пристосовуватися до умов місця й менту. Успіх її залежить від того, оскільки вона здібна пристосовуватися до тих умов, за яких доводиться працювати, та оскільки керівничий та виконавчий персонал, що цю чинність переводить у життя, розуміє ці умови і зможе підпорядкувати собі місцеві господарські сили, впливати на них так, щоб витворити навколо цієї чинності атмосферу довіри, взаємного порозуміння й певності, що старий лад справді є вже щось минуле. Тільки на ґрунті такого поступовання може відбутися опанування старої системи новими силами, коли поруч з новими людьми прийде також і нове поведіння з населенням та коли населення відчув повну зміну взаємовідношень проміж ним та адміністративним персоналом сільсько-господарських установ. Цей, такби мовити, психологічний чинник має особливо велике значення саме в перехідний період, коли зараз же по ліквідації комуністичного режиму населення цілком природно чекає сприятливих для себе змін, а з другого боку після воєнного погрому переживає тяжку кризу моральної та господарської депресії. Тому власне матиме величезну вагу й значення обережний і продуманий вибір перших кадрів сільсько-господарської адміністрації для керування колгоспним господарством, радгоспами, МТС, тощо, бо тільки з додержанням зазначених вимог можна досягнути якнай-

успішнішого керування сільсько-господарською продукцією, регулювання її, а також можуть бути переведені в життя й усі заходи в напрямку виправлення тих її хиб, що надаються до здійснення саме в перехідний період.

Про цей психологічний момент створення нової атмосфери довкола сільсько-господарської праці треба також пам'ятати та ним керуватися і в усій далішій практичній чинності щодо регулювання й налагодження сільсько-господарської продукції. Тому нам уявляється найдоцільнішим в першу чергу скерувати свою увагу на таке, здавалося б на перший погляд, маловажливе й дрібне питання, як урегулювання й поліпшення положення одноосібників. Як ми бачили з попередніх даних, справа тут іде про групу населення, на яку припадає всього 1,1% земельного фонду і яка за даними перепису 1939 р. створює лише 6,0% всього сільського населення України. Це є найбільш скривджена частина населення,*) а в податковому відношенні вона є найбільш обтяжена. Так само й щодо земельного стану, то одноосібники позбавлені всяких можливостей розширити своє землекористування, навіть у тих межах, які б вимагалися приростом населення цієї групи. Ось тому знесення спеціальним актом усіх господарських обмежень одноосібників щодо землекористування й збільшення його за рахунок державного фонду чи радгоспів, далі — безпосередня допомога в напрямку забезпечення їх живим і мертвим інвентарем, були б не тільки виявом дуже запізненої справедливості щодо них, але й доцільним доказом для всього хліборобського населення того, що справді настала нова доба, в якій кожний вид хліборобської праці належно шанується. Не треба тут боятися, що таким актом зможе ще в більш інтенсивний спосіб посилитися рух для свавільного ліквідування колгоспів, а тим самим він спричиниться й до внесення нових елементів господарської анархії, бо це справа адміністративного такту та адміністративного вміння обставити його так, щоб він досягнув своєї мети, не давши одночасово приводу для будь-яких соціальних конфліктів. Це тим легше обійти, що він же не буде чимось виключним, бо буде йти поруч з іншими актами, що мають на увазі рівнож задоволення справедливих інтересів і інших груп, серед яких центральне місце займають колгоспники.

*) Хоч у радянській конституції в статті 9. зазначено, що поруч з соціалістичною системою сільського господарства, допускається також і приватне дрібне господарство одноосібників, але їхнє правне положення та землекористування не було забезпечене ніякими сталими нормами; воно цілком залежало від місцевих урядових органів і в першу чергу — від районних земельних відділів. Загально беручи, одноосібники вносили на 5—10% більший зерновий продподаток, ніж колгоспники, але на підставі занесення того чи іншого одноосібника до категорії «куркульського господарства» продподаток міг бути й збільшений. В той час, як колгоспники з засіву поверх плану нічого не вносили, одноосібники мусіли і з цього врожаю вносити 50% продподатку. Так само й щодо податку на тваринництво одноосібники перебували у гіршому положенні, бо норми мясопоставок у них були на 10 клг. більші, ніж у колгоспників; те саме й щодо молока. Зрозуміла річ, що й прибутковий податок вираховувався їм у збільшеній пропорції, знову ж таки з можливістю примінення «куркульських» норм. Щодо збуту продуктів, то й тут положення одноосібників було значно гіршим, ніж колгоспників, бо вони не мали права користуватися колгоспними ринками збуту.

Як ми бачили з попередніх даних, за найостанніші часи в колгоспному секторі зміцнився та все розростався здоровий і багатообіщючий елемент індивідуального трудового господарства, що свою долю зв'язав з т. зв. «присадибними участками». Ближчим і негайним завданням сільсько-господарської політики й буде якраз дати йому найсприятливіші умови для всебічного дальшого розвитку. З цією метою належить знову таки спеціальним актом дозволити: а) збільшення земельної площі цих участків (зараз вона обмежена площею в 1 га) принаймні на 100% з тим, що по засвоєнню цієї збільшеної площі вона буде знову збільшена; б) зняти всякі обмеження щодо кількості продукційної худоби (зараз вона обмежена одною коровою та 3 головами дрібної) з дозволом пільгового використання для неї кормових запасів колгоспу; в) розповсюдити цей дозвіл про худобу також і на коней, встановивши порядок отримання лошат з державних ферм для їх виховання в індивідуальному колгоспному господарстві. Разом з тим було б недоцільним на перших кроках йти занадто далеко у фаворизуванні цього саме елемента, щоб не давати приводу до прагнення населення якнайскорше зліквідувати колгоспи й тим викликати затяжну кризу сільсько-господарської продукції, якої вони (колгоспи) під сучасний мент суть головним чинником.

Провідна думка цих перших і тимчасових поліпшень колгоспної системи зводиться до того, щоб дати простір для справжніх здорових і творчих господарських сил, серед яких цілком природно може також знайтись і свідомою воля населення утримати в тому чи іншому вигляді існування та функції колгоспів. Усякі необережні й засновані на неперевірених фактичних дослідженнях емігрантських концепціях кроки, що часто зводяться до раптової негайної ліквідації колгоспів, можуть якнасамуніше відбитися на стані сільсько-господарської продукції, викликавши її зниження та загострення внутрішньої соціальної боротьби на ґрунті розподілу колгоспної спадщини, яка (боротьба) може привести і до вибухів громадянської війни.

Оскільки це все небезпечне для сільсько-господарської продукції, — видно з таких фактичних даних:*)

	На 1937 рік	Припадає на один двір
Колгоспів	27.433 тисяч	—
Дворів	4.209 «	—
Засівна площа	20.509 « га	5,9 гектарів
Коней	2.318 « голів	0,59 голови
НР тракторів у МТС	1.122 « НР	0,30 НР

Ці дані свідчать про те, що взагалі забезпечення колгоспного господарства тягловою силою, не дивлячись на дійсно великі успіхи механізації, все ж таки залишається на досить низькому рівні, і воно може вважатися задовольняючим лише за умов концентрованого господарства колгоспів. Якщо б ми роздробили тяглову силу

*) «Соціалістична Україна», стор. 192—193.

на 4 міл. господарств, то ризикували б утворити тяжку кризу, звязану зо зниженням засівної площі і взагалі зо значним зниженням сільсько-господарської продукції, при чому це в найбільшій мірі відноситься до найпродуктивніших областей Степової України, де процес механізації сільського господарства та зменшення коней особливо поступив наперед.*) Тому й під цим оглядом затримання колгоспного господарства впродовж переходового періоду є не тільки доцільним, але майже необхідним.

Цілковито зрозуміло, що треба разом із тим дати і під цим оглядом якусь моральну та господарську сатисфакцію тій частині хліборобського населення, яка б вимагала негайного ліквідування колгоспної системи. Але справніше було б зробити це в площі перегляду статуту сільсько-господарської артілі, якому зараз підпорядковані всі колгоспи.

Цей статут, як і взагалі більшовицькі твори аналогічного зразку, не уявляє з себе чогось абсолютно негативного. Навпаки, — він є складений так, що внесенням у нього відповідних додатків щодо більшої самостійності управи колгоспу, гарантій виборів та права загальних зборів, більшої незалежності у відношеннях до МТС, тощо, цей статут може бути використаний, як правова норма для дальшого існування та чинності колгоспів. Важливо цими поправками дати зрозуміти колгоспникам, що в колгоспі вони тепер суть господарями, що голова колгоспу та його управа залежить від загальних зборів і за свою працю суть перед ними відповідальні.

Дуже велику роль, яка останніми часами все зростала, в більшовицькій системі сільсько-господарської продукції грали т. зв. «М Т С» — машино-тракторні станції. Організа-

*) Механізація тягової сили та її взаємовідношення по різних областях України на р. 1937 визначалася такими даними:

О б л а с т і		Засівна площа	в тисячах		на 100 га посівної площі	
		тисяч га	коней	НР	коней	НР
Степ {	Донецька	1.914,5	132,6	135,8	7	7
	Одеська	3.241,7	258,3	199,5	8	6
	Дніпропетрівська ...	3.697,4	281,9	205,7	8	6
Лісо- степ та По- лісся {	Вінницька	2.702,0	430,0	149,0	20	5
	Київська	3.072,7	425,5	169,7	14	5
	Харківська	3.524,9	416,5	178,4	11	6
	Чернігівська	1.910,8	315,4	59,4	16	3
П о в с і й к. УРСР..		20.509,5	2.318,9	1.121,9	11	6

Як бачимо, найбільше поступила механізація в степових районах, де вона своєю потужністю значно переважає тягову силу коней. Щодо Правобережної України, то тут ще переважають коні. В Харківщині спостерігається рівновага між механічною й живою тяговою силою і, нарешті, Полісся дає велику перевагу живій в порівнянні з механічною. («Соціалістична Україна», стор. 192 — 193.).

ція ця давнього походження, й виникла вона ще за часів «НЕПи», але тоді кількість їх була дуже невелика — так, що на початок «суцільної колективізації» в 1929 р. на всю Україну нараховувалося лише 37 МТС. Перші кроки МТС пройшли в значній мірі під впливом тих ідей, якими керувалася й земська агрономія, створюючи свої машинові «прокатні пункти» та машинові товариства. Між іншим і спроба запровадження трактора в селянське господарство була ще перед війною 1914 р. зроблена Харківським Товариством Сільськогосподарства, яке за допомогою своєї американської агентури виписало з Америки трактори, що надавалися б для вживання в селянському господарстві та розпочало над ними досліді. Війна перешкодила налагодити цей почин в ширшому масштабі. Ось тому більшовики своїми «МТС» ніякого винаходу не зробили, а спочатку йшли шляхами земської агрономії, як про це й свідчить праця агронома М. Маркевича про організацію тракторної справи. В ній ще збереглася тенденція вільного кооперативного співробітництва МТС з селянськими господарствами, без усяких командних претенсій з їх боку.

Новий період у розвитку МТС починається з часів колективізації, коли ці ідеї були визнані «шкідницькими» та «буржуйним уклоном», а МТС був наданий характер суто урядових установ, з утворенням у них спеціальних «політвідділів» та підпорядкуванням їх компетенції майже цілком справи механізації тяглової сили колгоспного господарства, яка зо свого боку явилася одним із найважливіших та дійсних засобів до того, щоб поставити все селянське господарство в цілковиту залежність від урядової організації. З цього менту кількість МТС зростає без перерви у величезній прогресії так само, як і кількість тракторів, як це видно з наступних даних:*)

	1930-31 р.	1931-32 р.	1932-33 р.	1933-34 р.	1934-35 р.	1935-36 р.	1937 р.
Кількість МТС ..	154	346	592	657	782	873	924
Тракторів ...	7.658	15.387	25.630	34.235	44.320	54.185	64.845

Цілковито зрозуміло, що поруч з тим, як зростала кількість МТС та потужність їх у НР і зменшувалась кількість живої тяглової сили, колгоспне господарство ставало все в більшу й більшу залежність від МТС і на р. 1937. МТС обслуговували вже 93,0% колгоспів та 95,4% їх посівної площі, так що останні часи МТС уявляли з себе одну з найвпливовіших та найпанівніших організацій цілої сільсько-господарської колгоспної продукції. Вони переводили всі головні операції цієї продукції, вони ж розпоряджали всіма необхідними для цього машинами, як це видно з таких даних про їх асортимент:**)

*) «Народне Господарство України», стор. 164—171; «МТС и колхозы», Огиз, Сельхозгиз. 1937. Москва, стор. 395.

**) «Соціалістична Україна», стор. 37.

В и д и м а ш и н	1932 рік	1935 рік	1937 рік
Трактори	34.285	54.185	64.845
Комбайни	2.405	6.553	15.209
Вантажні авта	5.156	9.769	15.477
Молотарки	23.396	27.738	28.708
Плуги тракторні	32.925	46.696	53.200
Сівалки зернові	16.469	18.033	25.575
Сівалки бурякові	2.195	3.976	6.039
Копачі буряків	928	5.516	9.949
Відроуери	960	1.372	1.377
Пікери	885	1.647	1.830

Відповідно до такого зростання технічних і матеріальних ресурсів МТС зростала також організація їх робочих сил: з 37,7 тисяч персоналу різних категорій технічної кваліфікації в році 1932, на рік 1937 вже числилось його 88,9 тисяч, при чому в його складі було:*) агрономів — 7,9 тисяч, механіків — 3,9 тис., комбайнерів — 14,4 тис., шоферів — 16,9 тис., monterів — 14,6 тис. Крім того, в складі колгоспів було 109,9 тисяч трактористів та 24,5 тисяч бригадирів тракторних бригад. За своїм розміром МТС були різної потужности і також різними щодо району їх чинности: від 300 НР і до таких, що перевищували 1.200 НР; від МТС з обслугою тільки 20 колгоспів і до таких, що обслуговували більш, ніж 60 колгоспів. Але найбільша частина їх, — 60,3% була потужности в 600—1200 НР, з районом на 20—40 колгоспів (68,7%). Щодо їх технічної й організаційної постановки, то радянські відомості підкреслюють їх систематичне поліпшення, як це видно з таких даних:**)

	1934 рік	1935 рік	1936 рік
На один трактор «га»	416	469	537
На один комбайн «га»	63	222	345
На одну молотарку тонн	198	320	—

Географічно по областях і районах МТС розташовані більш-менш справно, — з припасованням їх асортименту до потреб і технічних властивостей місцевого господарства. В радянській пресі, як у спеціальній, так і в загальній, часто зустрічаються вказівки також і на те, що організація працює з великими «перебоями», то через брак палива, то від різних поломок машин, через недбале з ними поводження, а то й саботажі. Вказується також на незадовольняючий стан ремонтних майстерень і, взагалі, на хибі ремонтної справи, яка не справляється з термінами й випускає ремонтвані машини в такому вигляді, що вони зараз же знову ламаються, тощо. Але це вже звичайна річ для всіх радянських організацій і підприємств, і МТС під цим оглядом, мабуть, відзначаються кращою постановкою, що залежить від поступового звищення технічної кваліфікації їх персоналу.

*) «Соціалістична Україна», стор. 37.

**) Там же, стор. 192.

Таким чином, з усього наведеного вище видно, що в МТС ми маємо одну з найважливіших складових частин сільсько-господарської колгоспної продукції, яка в ній займає центральне місце — таке саме, як усякий інший мотор в механізованому підприємстві. Від нього залежить його життя й продуктивність, і якщо він припинить свій рух, то тим самим автоматично припиняється й виробництво цілого підприємства. Відповідно до такого домінуючого господарського положення МТС вони також користуються й великими правового характеру привілеями: а) вони мають право отримувати від колгоспів платню за свою працю у вигляді продподатку за твердими законом встановленими для кожної області нормами; б) взаємини між ними й тими колгоспами, яких вони обслуговують, нормуються договорами, що річно поновлюються і зразок яких затверджений кладаю; в) всі колгоспи розподілені між точно зазначеними МТС і не мають права вільного вибору між ними; г) дякуючи договорам, МТС отримують право контролі виконання колгоспом господарських планів, додержання сівозміни, тощо. Оскільки можуть це є організація, — можна собі уявити з того, що р. 1934. вона отримала від колгоспів 7.392 тис. цнт. зернових продуктів, 6.048 цнт. буряків, 169 тис. цнт. соняшнику, 145 тис. цнт. картоплі, тощо.*)

Приклад з розвитком та поширенням МТС може свідчити про те, як в умовах комуністичного режиму найздоровіша та найплідніша ідея за свого здійснення приймає характер чогось хворобливого та паразитарного. Земською громадською агрономією вона проєктувалася у вигляді вільного кооперативного співробітництва з трудовим індивідуальним господарством з метою поширення його продукційних ресурсів та визволення його продукційних сил, в комуністичному режимі вона є використана, як засіб його поневолення та найганебнішого визиску з боку урядових чинників. Тим часом і в такому вигляді вона уявляє з себе остільки поважну організацію, що вимагає до себе дуже уважливого й обережного відношення. Особливо це треба пам'ятати, зважаючи на те, що без неї сучасне колгоспне господарство якийсь довший час абсолютно не може обійтися. Тому вона має бути збереженою та повільно реформованою. Найправильнішою постановкою справи МТС була б передача їх до рук місцевого самоврядування й повернення їм минулого «земського» характеру, але, на жаль, за сучасних умов слабости самоврядування й до його реформи та справного функціонування про це не може бути й мови. Отже, — організація має залишитися урядовою і, як у такий, в ній треба поступово перевести цілу низку реформ. Найперше було б доцільним перевести її децентралізацію по областях, з утворенням в областних центрах спеціальних органів для керівництва МТС, в яких би брали участь також і представники колгоспів. Цей орган мав би перевести найдоцільніший і найсправедливіший розподіл на своїй території існуючих МТС з приписанням до них згідно з їхньою потужністю та географічним положенням тої чи іншої кількості колгоспів. При кожній МТС мусів би бути утворений спеціальний орган, який би керував усією її працею і роз-

*) Г. Лазаревський. Земельний Устрій Советської України, стор. 39.

робляв би та (по його затвердженню) проводив би в життя план її операцій і робіт по окремих колгоспах. В цьому органі поважну участь треба було б відвести колгоспним представникам. У майбутньому за такої його організації не виключалася б можливість перетворення його в союз колгоспів для керування та утримання тої чи іншої МТС. Само по собі зрозуміло, що всі елементи підпорядкування колгоспів МТС musiať бути поступово зліквідовані і взаємини між ними переведені на ґрунт вільного співробітництва з оплатою всіх операцій грошми за нормами, затвердженими центральним обласним органом. Цей центральний орган мав би завідувати ремонтними майстернями, а також поповненням інвентаря МТС.

Само по собі зрозуміло, що така система була б далекою від тієї найсправнішої територіально-земської, в яку й повинна перейти ціла організація МТС в нормальний період державного та громадського будівництва в Україні. Але, як тимчасова переходова форма, вона все ж таки може значно поліпшити сучасний їх стан та прислужитися до полегдження, як сільсько-господарської продукції, так і оздоровлення відношень між селянством та МТС і їх персоналом.

Ще в більшій мірі таку ж обережну й консервативну методу поступовання треба засвоїти щодо радгоспів та державних ферм. Господарство цих установ, що в умовах більшовицької системи суть аналогією великих власницьких підприємств попередньої дореволюційної доби, є дуже різноманітне й скомпліковане, як це видно з таких загальних даних:*)

На р. 1937 було всіх радгоспів з коопгоспами: зернових — 100, молочно-м'ясних — 90, свинарних — 159, буякових — 165, коопгоспів — 261, — в с'єго — 766. В них було засіву — 3.584 тис. га, а сільсь.-господ. тварин у тисячах голів:

Коней	Великої рогатої худоби	Свиней
388,7	688,5	962,2

В порівнянні з господарством колгоспів, не дивлячись на те, що радгоспи краще забезпечені кіньми, праця в них ще більш механізована, як у колгоспах, бо пересічно майже всі роботи виконуються механічною тяговою силою, забезпечення якою перевищує більше, ніж удвічі, забезпечення колгоспів: 0,1 НР на один га засіву в тракторах і один комбайн на 75 га.**)

*) «Соціалістична Україна», стор. 35.

**) Забезпечення тяговою силою радгоспів на р. 1937 визначалося такими даними:

Засівна площа: 3.584 тис. га.

Тракторів: 17.8 тисяч з 314,8 тис. НР 9 НР

Комбайнів: 4.167 штук —

Коней: 388,7 тисяч 11 голів

Отже, забезпечення механічною тяговою силою радгоспів значно перевищує найбільше механізовані райони колгоспного господарства, при чому і кількість коней в них залишається на досить високому рівні. («Соціалістична Україна», стор. 33).

Все це свідчить про те, що господарству радгоспів більшовицькою системою уділялася особлива увага, і що вони мали упривілежоване положення серед інших чинників сільсько-господарської продукції. Характерно також, що керування їх господарством було розподілене між кількома наркоматами, при чому найбільша частина їх припадала наркому радгоспів, далі йшли радгоспи харчпродкому й найменша частина належала наркомзему, цебто тому наркому, в якому компетенція української влади була значнішою. За такої постановки справи відношення хліборобського населення до цих установ не тільки не відрізняється від того, яке було в селян до панського великовласницького господарства перед революцією, а може, навіть, воно в деякій мірі й загострилося. Між тим було б надзвичайно шкідливим з погляду інтересів сільсько-господарської продукції ліквідувати ці осередки справно організованих великих підприємств саме в цей момент, коли потреба в утворенні запасів і харчових продуктів, які легко можуть бути мобілізовані, дуже часто являтиметься одним із найважливіших завдань місцевих урядових органів. Тим більш це було б недоцільним, що, коли порівняти числові взаємовідношення колгоспного господарства й господарства радгоспів, то розділ землі останніх між колгоспниками збільшив би їхню посівну площу*) лише на 17,5%, а за те кризи продукції загострив би значно більше. Ось тому щодо радгоспів, то на перші часи варто обмежитися лише заходами уніфікації керування ними в одному урядовому органі та розширенням господарської компетенції й уповноважень тих керівників, що мають бути поставлені на чолі цих установ із числа підготовлених для цієї ролі фахівців. Ще в більшій мірі це відноситься до держферм, які суть осередками плекання чистопородних коней, худоби, свиней, овець, різного сортового насіння, тощо.

Нарешті, останнім питанням, на якому маємо тут спинитися, є переведення заходів, що внесли б полегші в податкову систему, яка в більшовицькому господарстві була скерована в бік найбільшого визиску хліборобського населення.**)

Кожний колгосп повинен був із зібраного врожаю вносити встановлену для кожного роду хліба (збіжжя) норму «зернопоставки» з одного гектару посіву, при чому ця норма, скажемо, для пшениці, пересічно в Україні рівнялася 1,82 центнера з гектара, що при врожаї в 9,5

*) На р. 1937 взаємовідношення між колгоспами й радгоспами щодо їхнього землекористування визначалося такими даними:

	тисяч га землі:	посівна площа:
Колгоспи	30.505	20.509,6
Радгоспи	4.516	3.584,0

Посівна площа радгоспів у %-ах до такої ж площі колгоспів дає всього лише 17,5.

**) Оскільки господарство колгоспів було переобтяжене продподатком і які тягарі воно несло, — видно з таких даних за рік 1934: мало поступити продподатку:

Пшениці	12.223,9 тис. цнт.	з 39.458,0 тис. цнт. збору
Жита	5.796,0 « «	„ 24.597,2 « « «
Соняшнику	1.779,1 « «	„ „ „ „ „ „ „
Кукурудзи	1.905,3 « «	„ „ „ „ „ „ „

центнерів з гектара дає 19%; далі, — колгосп повинен був внести натуроплату МТС за виконання комплексу робіт для нього і ця платня пересічно для тої ж пшениці рівнялася 5—6% (при праці комбайнів цей відсоток був вищий), від решти з цього ж таки врожаю робилися обов'язкові відчислення в насіннєвий і кормовий фонд, а також відчислення «добровільні», — на бажання колгоспу, на різні благодійні цілі. Насіннєвий та кормовий фонди, при умові, що кожного року має поновлюватися 15% потреби, відтягали з урожаю теж коло 10—15%. Крім того, кожний колгосп повинен був платити також і спеціальний грошовий прибутковий податок у розмірі 3% з отриманих колгоспом прибутків. Тягар оподаткування розповсюджувався також і на тваринництво у вигляді поставок мяса, масла, молока, вовни, тощо, за нормою, встановленою для кожної галузі тваринної продукції.*) До цих податкових тягарів треба також віднести платежі страхові (асекураційні) й натуроплату за млинове, за виріб олії, рушення проса. Таким чином, за покриттям усіх цих поборів для колгоспника залишалося ніяк не більше 50—60% всіх продуктів, вироблених впродовж поточного року. Певна річ, що це оподаткування розповсюджувалося також і на одноосібників, на індивідуальне господарство колгоспників, радгоспи й коопгоспи, при чому для перших воно тяжче, для других — робилися де в чому полєкші, а державні ферми та деякі ферми колгоспні були зовсім звільнені від продподатку.

Ця система, в якій головну й центральну роль грає стягнення державними органами натурального податку, в умовах переходнової доби терпить гостру кризу і провадження її і надалі зустріне з великими труднощами, бо вона може переводитися лише в умовах спокійного часу та точного непорушного виконання урядовими чинниками своїх обов'язків. Тоді ж, коли старий урядовий апарат зникне, а новий не в стані буде опанувати цілком ситуацію, це стягання продуктів, якщо не припиниться зовсім, то буде дуже незадовільним, тим більше, що й населення не матиме жадної охоти квапитися з виконанням своїх повинностей. Теоретично найдоцільнішим було б негайно перевести ліквідацію цієї анахронічної системи натуралії і перейти цілком на грошовий податок, але, мабуть, це не в інтересах господарства воєнної доби і відповідні чинники, мабуть, подбають про те, щоб вона почала функціонувати більш-менш справно. А якщо це так, то тоді разом з її відновленням і налагодженням треба буде переглянути й усі її норми, з оглядом на інтереси населення, цебто норми мають бути знижені не менше, як на 50%, а рівночасно має бути переведене урівняння в оподаткуванню всіх продукційних елементів. Зрозуміла річ, що на час викликаной воєнними подіями руїни мусять бути встановлені всякі пільги і повне звільнення від податків там, де населення на довгий час позбавлене нормальних умов життя й праці.

На цьому кінчаємо наш розгляд тих питань і завдань, що стоять у сфері регулювання більшовицької системи сільсько-господарської

*) Розміри натурального оподаткування тваринництва одних тільки колгоспів можуть бути зрозумілими з таких даних продподатку на р. 1934: мяса — 12.171.900 кг., вовни — 12.388.000 кг., молока — 134.514.000 літрів.

продукції, обмежившись вище наведеними загальними увагами та наміченнями необхідних з нашого погляду виправлень і змін. Близькою і нагальною стадією трактування цілої проблеми треба вважати розвинення їх в низку цілком конкретних адміністративного й правного характеру проєктів та інструкцій, але ці останні доцільніше розробити на місцях за консультацією місцевих людей.

V.

Переходячи тепер до обмірковування та аналізу проблеми утворення тимчасового урядово-громадського апарату, що мав би в перехідний період виконувати намічені завдання сільсько-господарської політики та опанувати цілу систему сільсько-господарської продукції в цей перехідний період, ми ще раз мусимо підкреслити величезну вагу й значення її як з боку адміністративно-фахового, так і з боку психологічно-соціального. Знову таки й тут ми не можемо вдаватися в деталі та в далеко йдучу конкретизацію, а намітимо лише загальні принципи й деякі найважливіші складові елементи. Тим більше було б передчасним конкретизувати цю проблему, що нам невідомі плани й наміри міродайних чинників взагалі про цілу систему управління визволених з-під більшовицької влади українських територій, за виключенням Галичини, доля якої вже тимчасово вирішена приєднанням до Генеральної Губернії.

З вище наведених нами міркувань про те, що для українських територій, з огляду на виключну їх сільсько-господарську продукцію, передбачається важлива роль в сучасній воєнній системі європейського господарства, маємо підстави сподіватися, що на сектор сільсько-господарської політики німецькі чинники звернуть велику увагу та що розрішення всіх організаційних питань буде переведене в такий спосіб, щоб воно дало максимальний продукційний ефект. Цілком зрозуміло, що умови воєнного часу, незакінчена боротьба з більшовиками вимагає переважаючого значення й ролі в тимчасовій адміністрації визволених територій німецького елементу, але він справиться зо своїми завданнями в сфері сільсько-господарській лише тоді, коли зараз же притягне до найактивнішого співробітництва місцевий фаховий актив. То є перебільшенням (як зараз розповсюджується в часописах та в усякій «шептанді»), що сучасна Україна такого активу не має.*)

*) За даними перепису 1939 р. серед населення ССРР та різних складових його частин нараховано було такі кількості осіб, що набули середню та високу освіту:

	Середня освіта	Висока освіта	На 1.000 душ з освітою	
			середньою	високою
Грузія	401.407	39.681	113,4	11,2
Україна	2.928.213	222.134	94,6	7,2
Білорусь	434.562	25.005	78,0	4,5
К. РСФР	8.319.706	706.658	76,8	6,8
По к. СРСР	13.178.522	1.080.097	77,7	6,4

Згідно з даними перепису 1939 р. Україна серед інших складових частин к. СРСР щодо кількості в ній працівників з високою й середньою освітою займала друге місце за Грузією, отже — вона за інтелігентністю свого населення зараз є одною з найосвіченіших країн цілого к. СРСР. Цілком зрозуміло, що це в найбільшій мірі відноситься до сфери сільсько-господарської політики, маючи на увазі те значення, яке надавалося її сільсько-господарській продукції для всього к. СРСР.*) Через те для нас нема жадних сумнівів, що необхідний кадр підготовлених співробітників на місцях існує, і треба тільки в м і т и його знайти та zorganizувати так, щоб він відчув свій обов'язок працювати «не за страх, а за совість». Тому то одною з головних засад організації майбутнього виконавчого сектору сільсько-господарської політики ми вважаємо принцип гармонійного та довірливого співробітництва чинників німецької влади та місцевих фахових елементів.

В налагодженню цього саме співробітництва значну позитивну роль можуть відіграти кадри українських фахово підготовлених сил, які поруч зо своєю близькістю до європейської культури далеко легше й скорше зрозуміють місцеві обставини та завдання в порівнянні з чужоземними чинниками. Цей елемент поза своєю звязковою роллю також у найбільшій мірі надається для переведення всяких досліджень, так необхідних для всебічного зрозуміння й опанування сучасної ситуації й стану сільсько-господарської продукції.

Другою не менш важливою засадою є децентралізація системи й апарату при збереженні єдності загального ними керування. Вся його чинність мусить бути припасована до зараз існуючих територіальних адміністративних одиниць, цебто областей і районів, з наданням ширшої автономії щодо виконання завдань, поставлених обласними органами, яким підпорядковані органи районові. Ми відкидаємо, як невдалу гумореску, можливість повернення до таких анахронізмів, як відновлення «губерень», тощо. Хто тепер в Україні пам'ятає про їх існування? Може яких 20% населення згадує, що вони колись існували, але й вони, мабуть, забули про їхні кордони. В більшовицькій системі роль обласних органів була фак-

Як бачимо, Україна займає друге місце щодо кількості осіб, які набули закінчену високу та середню освіту, уступивши під цим оглядом тільки одній Грузії. Всі інші країни СРСР стоять значно нижче її. («Новое Слово», ч. 23. 1941 року.).

*) Про те, оскільки поступило наперед розповсюдження в Україні фахової агрономічної освіти, говорять такі дані:

За період 1924—1936 р. р. закінчило в Україні:

Вищі комуністичні школи	3.270 осіб
Високі агрономічні («Вузи»)	12.050 «
Технікуми	32.508 «
Робітфаки	15.872 «

Разом 63.700 осіб

Коли припускати, що за останні п'ять літ розвиток агрономічної освіти йшов тим самим темпом, а це мало ймовірно, бо він напевно значно зріс, то й тоді кількість осіб, що мають закінчену агрономічну освіту значно перевищує 100 тисяч. («Соціалістична Україна», стор. 136.).

тично ілюзорною. Вона зводилася до положення бюрократичної передаточної інстанції. В тій системі, що має утворитися в перехідний період, обласні органи, а спеціально — в сфері сільсько-господарської політики, повинні зайняти позицію керівних органів для виконання намічених центром планів і завдань та позицію контрольних і допомогових органів для виконання тих же планів районами. Таку саме систему ми вважаємо за найліпшу в перехідний період не тільки з міркувань теоретичних та з міркувань адміністративної доцільності, але вона накладається нам також і його практичними вимогами. Звільнення території України йде окремими етапами й захоплює поступово ту чи іншу область; отже, так само поступово в межах кожної звільненої області мусить зорганізовуватись і відповідний сільсько-господарського характеру апарат.

В основу організації його та засадою його чинності в умовах воєнного часу, не дивлячись на спеціальний її характер, треба покласти авторитативний принцип разом із додержанням найбільше витриманої дисципліни й підпорядкування нижчих агентів старшим. Коли зараз в далеко нормальніших умовах цим принципом все частіше користуються для організації найрізноманітніших галузь не тільки урядової, але й суспільної праці, то в тій ситуації, яка утворюється на українських визволених землях, він, мабуть, являється конечною необхідністю. Ця ситуація вимагає швидких темпів праці, прискорених рішень та негайного їх виконання, бо всяке проволікання може тільки ускладняти й утруднювати загальне положення сільсько-господарської продукції, що завжди має сезонний характер, при якому невиконання точно у визначений термін того чи іншого завдання рівнозначне втраті цілого продукційного року. За необхідність послідовного запровадження цього принципу в систему організації адміністративно-господарського апарату на українських визволених територіях говорить також і те, що він же має перебрати до своїх рук спадщину більшовицької господарки з її ультра-централізованим типом і суголою підпорядкованістю нижчих інстанцій вищим, і не тільки перебрати, але й опанувати нею тоді, коли вона під впливом воєнних подій розсипалась і може бути знову зібрана лише в умовах витриманої дисципліни та адміністративного підпорядкування.

Але за переведення цього авторитативного принципу в сільсько-господарській політиці та за виконання всіх її окремих завдань треба також зовсім ясно та рішучо показати населенню, що він не має нічого спільного з попередньою більшовицькою практикою, основаною на пануванні комуністичної партії, яка тільки одна постачала командну верству. Наново зорганізований урядовий апарат для керування сільсько-господарською продукцією мусить не тільки своєю чинністю, але й організаційними заходами пересвідчити хліборобське населення в тому, що новий порядок має у своїй основі в першу чергу задоволення його інтересів та обслуговування його справедливих потреб. Ці організаційні заходи повинні встановити постійний зв'язок між населенням і відповідальними агентами апарату, служити цілям їх взаємного порозуміння та зміцнити й популяризувати ідею їхнього дружнього співробітництва. В умовах

переходової доби такі організаційні заходи можуть бути здійснені в найкращий спосіб за допомогою спеціальних консультативних установ при різних адміністративних інстанціях з представників колгоспів, кооперативів, радгоспів, МТС та окремих осіб, що користуються загальною й відомою повагою серед населення. Встановленням таких дорадчих органів була б відроджена стара наша українська земська традиція, яка надзвичайно велику роль в сфері сільсько-господарської політики й громадської агрономії відводила т. зв. земським «економічним радам».

Особливо важливе місце в новому апараті керування сільсько-господарською продукцією має бути відведене відновленню справи агропомог з налагодженням систематичної праці громадської агрономії. Вже заснованням консультативних сільсько-господарських рад був би закладений міцний ґрунт та зроблений перший справний і найкорисніший крок для відродження відповідної нашим умовам громадської агрономії. Другим не менш важливим кроком було б утворення об'єднаної агрономічної організації. Попередня більшовицька система залишила для неї досить багато підготовлених елементів, як це видно з даних про кількість агрономічного персоналу, що працював в різних установах за часів більшовицького режиму р. 1937:*) агрономів Наркомзему — 11.605, МТС — 7.900, зоотехніків Наркомзему — 4.073, разом — 23.578 душ.

Тому, що цей елемент в переважній своїй більшості був «безпартійним», треба сподіватися, що велика його частина залишиться на місці й по ліквідації комуністичного режиму та охоче працюватиме в умовах, які в більшій мірі сприятимуть розвитку та поглибленню громадсько-агрономічної праці. На підставі тих, порівнюючи скупих, відомостей, що маємо до нашої розпорядимості з більшовицької преси та з красного письменства, можемо припускати, що стара традиція української громадської агрономії ще не зовсім вигасла і серед більшовицького агрономічного персоналу — навіть у період, зв'язаний з переведенням масової колективізації, а тому й відродження справно налагодженої агрономічної організації, мабуть, зустріне серед місцевого персоналу якнайбільші симпатії та найенергійнішу підтримку.

Це відродження громадської агрономії в умовах переходового періоду, на превеликий жаль, не може бути зв'язане з поверненням її її «земського» типу, — навпаки, вона мусить бути урядовою, і то в першу чергу через те, що місцеве самоврядування в більшовицькій системі мало дуже обмежену компетенцію, а реформа його й привернення йому його попередніх позицій — це справа далекого майбутнього. Але вже й зараз — за сучасних умов, цілком можливо перевести консолідацію та об'єднання громадської агрономії, піднести її фахову компетенцію та зорганізувати її працю на підставі територіального принципу. Цілком зрозуміло, що пройде ще багато часу, доки ця організація зможе перейти до своєї нормальної чинності, скерованої на різні заходи піднесення місцевої агрокультури.

*) «Соціалістична Україна», стор. 49, 37, 51.

В ті часи, коли головним завданням менту являється охорона рівня сільсько-господарської продукції та переборення всіх труднощів воєнного часу в налагодженню чергових її операцій, всі сили громадської агрономії мають бути зосереджені на виконанню тих завдань сільсько-господарської політики, що диктуються потребами сучасності, і тут її праця, як організації, якій найбільш відомі місцеві господарські умови, може бути особливо корисною. Цілком припустимо, що саме вона й явиться найактивнішим і найпродуктивнішим чинником цілої сільсько-господарської політики переходною доби.

Цими увагами та міркуваннями ми й обмежимося щодо питання про адміністративний керівничо-виконавчий апарат у сфері сільсько-господарської політики. Ми свідомо утримуємося від накреслення будь-яких схем його, бо всі вони матимуть занадто теоретичний і нереальний характер. Для проєктів такого типу ми зараз, як вже ми зазначали, не маємо відповідних даних. Навпаки, ті дані, які ми маємо, дозволяють трактувати цілу проблему лише в межах зазначених принципів і засад, без додержання яких можливо допуститися дуже важливих, а може й небезпечних для цілої справи, помилок.

VI.

Ми поступово роздивилися й піддали аналізу весь комплекс питань і завдань, які, на нашу думку, поставитимуть сумна дійсність визволених українських територій у сфері сільсько-господарської політики. Тепер нам залишається підвести деякі підсумки, а разом із тим підкреслити й ще ясніше зафіксувати ті провідні думки та ідеї, якими ми керувалися у своєму викладі.

Як це не раз ми зазначали, всі умови та обставини переходового періоду ні в якому разі не можуть вважатися сприятливими для скільки-будь поважної та ширшої реформаторської праці. Вона вимагає спокійного, розважного відношення, довгої і старанної підготовки, з таким же розробленням усіх її деталей, бездоганних метод виявлення волі всього народу та такої ж його санкції, а це все в перехідний період є абсолютно неможливе. Він матиме, як це ми вже досить ґрунтовно вияснили, стільки пекучих і негайних потреб і завдань для негайного ж їх задоволення, вони вимагатимуть від усіх активних чинників такої інтенсивної чинності та уваги, що на будь-яку органічну працю та корінну перебудову всього хліборобського ладу не вистачило б і сил, якби навіть такі плани й виникли. Самою логікою всіх сучасних подій ця органічна реформа відкладається до того менту, коли Україна заживе вільним і нормальним життям, коли вона матиме сталий державний і суспільний порядок, а її нарід стане справжнім господарем своєї землі, яку він тоді й впорядкує згідно зі своїми бажаннями та з віковичними традиціями свого хліборобського світогляду. Тому то ми вважали, що під час переходового періоду треба послідовно та ригористично утримуватися від будь-яких кроків, які б цю всенародню майбутню волю, якої зараз ніхто не знає й не відає, могли б

обмежувати та навіть фальсифікувати. Навпаки, весь комплекс заходів переходового періоду ми скомбінували в той спосіб, щоб ні в чому не перешкодити всім можливим, і то найсміливішим, напрямкам майбутньої реформаторської чинності. Майбутні будівники, відповідальні перед своїм народом, повинні мати цілком вільну руку розпорядитися українською землею так, як це вони визнаватимуть потрібним, і ми зараз у межах наших можливостей мусимо про це постаратися.

У світлі цієї засади тимчасове залишення колгоспної організації та інших елементів більшовицької системи сільсько-господарської продукції, що ми весь час обґрунтовували утилітарними інтересами виробництва, може отримати зовсім інший і для нас зараз несподіваний аспект. В наших емігрантських поглядах на радянську дійсність є багато упереджень, несвідомого внесення до її оцінки або наших ще з періоду революційної боротьби критеріїв, або тих, які ми засвоїли за час життя й перебування в Західній Європі. Ми весь час забуваємо, що сучасне дійсне населення України, і то те населення, яке зараз є найактивнішим та представники якого обсаджують всі провідні позиції, ніякого іншого життя, крім радянського, не знає й ніякого іншого виховання, крім радянського, не набуло. А власне ж це дійсне населення, що знаходиться в повному розквіті своїх сил, а не ми й старша віком його меншість, матиме найбільший вплив у виявленню волі нашого народу. І в ті часи, коли загально й скрізь визнається, що саме ця воля дійсного населення мусить бути завжди основою соціального та правового ладу, нам краще утриматися від скороспілих і необґрунтованих прогноз.

Спеціально щодо колгоспної системи ми повинні мати на увазі також і те, що теоретично вона за одночасового задоволення законних і справедливих вимог українського хліборобського індивідуалізму являється, як система сільсько-господарської продукції, безумовно поступовішою та вищою в порівнянні з розпорошеним дрібним господарством. Одно знесення мільйонів межників зберегає й населенню й цілій країні величезні кількості родючої орної землі та дає ощадності одиниць праці. Те саме треба завважити й щодо підвищення продуктивності праці, можливості її технічного вдосконалення як у польовому господарстві, так і в тваринництві. А за цим треба також прийняти під увагу, що за останніми відомостями колгоспна система значно поліпшилася і, мабуть, набула й серед населення чимало прихильників. Більш того, серед нього витворився кваліфікований елемент, який є органічно зв'язаний з існуванням колгоспів, елемент численний і активний, як це видно з таких даних: за роки 1934—1936 кінчило курси підготовки технічних кадрів: для різних функцій в колгоспах — 349.838 душ, для обслуговування МТС — 247.134 душ, для радгоспів — 24.756 душ, разом — 621.728 душ. Зараз ця вишколена армія голів колгоспів, бригадирів, рахівників, шоферів, механіків, ланкових, свинарів, скотарів, польоводів, тощо, мабуть, перевищує мільйон людей, а вся вона, мабуть, і ідейно, і матеріально зв'язана з існуючою системою, і в такому вигляді уявляє з себе поважну її опору, незалежно від

тих чи інших політичних симпатій. Всі ці міркування та фактичні аргументи ще раз підкреслюють, як обережно треба поводитися навіть у таких питаннях, відносно яких існує начебто найменше сумнівів щодо їх рішучої негативної оцінки.

Але разом із таким обережним і «консервативним» відношенням до існуючої системи, ми вважали б цілком своєчасним і доцільним негайно перевести в життя цілу низку заходів, які б покликали до нового життя й відродження ті парості індивідуального трудового господарства родинного типу, що в українському сільському господарстві ще збереглися, не дивлячись на все жорстоке та послідовне гвалтування, яке воно витерпіло від комуністичного режиму. Знову й тут нашим принципом було нічого не передіришати і, як ми бачили, всі ці заходи були скеровані лише в напрямку урівняння господарських прав і можливостей індивідуального сектора виробництва з іншими та знесення з нього пут і утисків, які були накладені на нього радянською системою. Досвід усіх останніх великих соціально-економічних реформ, що були переведені в Італії, Німеччині, Америці, тощо, ще раз переконує довів перевагу тієї методи їх, коли старе не руйнується раптово й також раптово не замінюється чимось новим, ще невипробованим, а навпаки, — поруч з старим ставляться нові формації, які під обережною протекцією влади мусять у процесі еволюції замінити це старе. В деякій мірі такою методою наподоблюється великий біологічний закон перетворення старої системи й комплексу старих формацій життя в нову шляхом органічної перемоги тих, які за рівних для всіх умов, та з забезпеченням з боку державної влади справедливих вимог усіх формацій, цю перемогу зуміють довести. Цю методу ми б уважали найдоцільнішою для відродження індивідуального сектора нашого хліборобства, і то саме в перехідний період, коли підготувлятимуться всі головні передпосилки майбутньої основної реформи нашого хліборобства.

Разом із тим обережними й покищо дуже поміркованими заходами здійснюється з порядку денного вирішення таких острих проблем, якою є проблема земельної власності з усіма її складними та погрозливими і небезпечними в усіх відношеннях елементами. Трудно собі навіть уявити той господарський хаос, який би міг повстати, якщо б це питання було саме тепер поставлене на чергу дня та були розпочаті якісь, хоч часткові, кроки закріплення землі у власність за тими чи іншими елементами. Кращого засобу викликати загальну громадянську війну, мабуть, і не придумати, і, цілком зрозуміло, що в цій війні, найбільш страшний зі всього, що може чекати нашу країну, переможцем на якийсь довгий час прийшов би знову той самий комуністичний режим, визволенням од якого так тішиться наше хліборобське населення.

Тому то в усій нашій концепції щодо завдань та програми й комплексу заходів під час перехідного періоду ми свідомо ухилилися від таких проблем, що можуть пробуджувати та загострювати всякі масові пристрасті, давати привід до вибуху соціальних конфліктів, дбаючи про те, щоб надати їм суцього конструктивного характеру. Цей момент конструктивної позитивної праці висовується

головним чином тими завданнями, що ставляться інтересами збереження сил та творчості нашого народу для тієї доби, коли він матиме вільну можливість сам впорядкувати і свою долю взагалі, і розпоряджатися своєю землею.

П р а г а, 17. VIII. 1941.

Vorwort, Einleitung
und Zusammenfassung
in deutscher Sprache

За час від виготовлення цього збірника для друку до менту виходу його в світ Фахова Сільсько-Господарська Комісія К. Н. В. — У. Н. О. понесла дві великі втрати: дня 6 лютого 1942 року упокоївся у віці 72 років

п р о ф е с о р С Е Р Г І Й Б О Р О Д А Є В С Ь К И Й,
а дня 2 квітня 1942 року упокоївся у віці 68 літ

п р о ф е с о р К О С Т Ь М А Ц І Є В И Ч.

Не дивлячись на високий вік і підірване здоров'я, обов вони працювали на науково-дослідчому та фахово-літературному фронті до останніх своїх хвилин.

За їх труди і терпіння, за їх працю на користь много-страдального українського народу низько схиляємо голови над їх свіжими могилами.

В і ч н а ї м п а м'я т ь !

Проф. Віктор Доманицький,
Голова Фах. Сільсь.-Госп. Комісії
К. Н. В.

Д-р Микола Галаган,
Голова Правління КНВ, Головноуповн.
для Фах. Комісії.

Vorwort, Einleitung und Zusammenfassung in deutscher Sprache

für die Zeit der Stabilisierung der Verhältnisse Projekte normativer Massnahmen für die einzelnen Zweige des sozialen Lebens vorzubereiten. Insbesondere haben die Fachkommissionen die spezielle Aufgabe, Argumente zu sammeln, die die Durchföhrung gewisser Reformen, Massnahmen, nimmungshalber notwendig und empfehlenswert oder im Gegenteil unvorteilhaft und schädlich erscheinen lassen. Es unterliegt keinem Zweifel, dass die überwachsenen Forschungen sowie die Motivmaterial präzise und wissenschaftlich bearbeitet sein müssen, was nur berufene kompetente Fachleute leisten können.

Unter anderen Kommissionen des K. W. V. hat die Landwirtschaftliche Kommission eine besondere Tätigkeit entfaltet. Der Beauftragte für diese Kommission ist unser Agronom-Naturwiss. Viktor Demashchukyj, ord. Professor der Soziologie an der Ukrainischen Universität in Prag, ehemaliger Leiter des Katheders des spanischen Ackerbaus an der Ukrainischen Wirtschaftsakademie in Podchirnad. Zur Teilnahme an den Arbeiten der Landwirtschaftlichen Kommission hat er Fachleute aus verschiedenen Gebieten der landwirtschaftlichen Wissenschaft ein. Manche von ihnen sind erfahrene soziale Agronomen und praktische Ingenieure, die längere Zeit auf ukrainischem Territorium gearbeitet haben und in der ukrainischen Zuständen nicht nur theoretisch sondern auch praktisch bewandert sind.

In diesem ersten Sammelwerk, das wir der Öffentlichkeit übergeben, ist nur ein Teil des von der Landwirtschaftlichen Kommission bearbeiteten Materials veröffentlicht. Die Person des Redaktors des Sammelwerkes und seine Qualifikation ist für uns eine Garantie dafür, dass das gewählte Material für dieses Sammelwerk den Bedürfnissen der heutigen ukrainischen Wirklichkeit am besten entspricht.

Wir sind der Meinung, dass die in dem Sammelwerk bearbeiteten Themen nicht nur für Spezialisten der betreffenden Gebiete der Wissenschaft und Praxis, sondern auch für die breiteren Kreise der ukraini-

Vorwort.

Eine von den Aufgaben, die sich der Kultur-Wissenschaftliche Verlag der Ukrainischen Nationalen Vereinigung (UNO) gestellt hat, ist die Veröffentlichung von Arbeiten wissenschaftlichen Charakters, die verschiedene Gebiete des sozialen Lebens der Ukraine erforschen. Zur Bearbeitung wichtigerer, gegenwärtiger Probleme dieses Lebens und zur Beleuchtung seiner aktuellen Fragen sind Fachkommissionen tätig, deren Aufgaben, kurz präzisiert, folgende sind:

a) Forschungen durchzuführen und den Stand der einzelnen Zweige des Volkslebens der Ukraine im Momente der Liquidation des kommunistischen Regims festzustellen;

b) Projekte zweckmässiger Massnahmen und Pläne für die Uebergangszeit auszuarbeiten;

c) für die Zeit der Stabilisierung der Verhältnisse Projekte normativer Massnahmen für die einzelnen Zweige des sozialen Lebens vorzubereiten. Insbesondere haben die Fachkommissionen die spezielle Aufgabe, Argumente zu sammeln, die die Durchführung gewisser Reformen, Massnahmen, unumgänglich notwendig und wünschenswert oder im Gegenteil unzweckmässig und schädlich erscheinen lassen. Es unterliegt keinem Zweifel, dass die obenerwähnten Forschungen sowie das Motivenmaterial präzis und wissenschaftlich bearbeitet sein müssen, was nur berufene kompetente Fachleute leisten können.

Unter anderen Kommissionen des K. W. V. hat die Landwirtschaftliche Kommission eine besondere Tätigkeit entfaltet. Der Bevollmächtigte für diese Kommission ist unser Agronom-Naturwiss. Viktor Domanytzkyj, ord. Professor der Soziologie an der Ukrainischen Universität in Prag, ehemaliger Leiter des Katheders des speziellen Ackerbaus an der Ukrainischen Wirtschaftsakademie in Podiebrad. Zur Teilnahme an den Arbeiten der Landwirtschaftlichen Kommission lud er Fachleute aus verschiedenen Gebieten der landwirtschaftlichen Wissenschaft ein. Manche von ihnen sind erfahrene soziale Agronomen und praktische Ingenieure, die jahrelang auf ukrainischem Territorium gearbeitet haben und in den ukrainischen Zuständen nicht nur theoretisch sondern auch praktisch bewandert sind.

In diesem ersten Sammelwerk, das wir der Oeffentlichkeit übergeben, ist nur ein Teil des von der Landw. Kommission bearbeiteten Materials veröffentlicht. Die Person des Redakteurs des Sammelwerkes und seine Qualifikation ist für uns eine Garantie dafür, dass das gewählte Material für dieses Sammelwerk den Bedürfnissen der heutigen ukrainischen Wirklichkeit am besten entspricht.

Wir sind der Meinung, dass die in dem Sammelwerk bearbeiteten Themen nicht nur für Spezialisten der betreffenden Gebiete der Wissenschaft und Praxis, sondern auch für die breiteren Kreise der ukraini-

schen Oeffentlichkeit Interesse bieten werden. Wir zweifeln nicht daran, dass bei der letzteren das Interesse für die tiefere und gründlichere Erkenntnis der ukrainischen sozialen Problematik immer rege ist.

Wir hoffen, dass dieses erste Sammelwerk der Landw. Kommission seitens der ukrainischen Oeffentlichkeit mit geneigter Würdigung empfangen und zahlreiche Leser finden werde. Je rascher es abgesetzt wird und je reichlicher damit uns seitens der ukrainischen Oeffentlichkeit materielle Hilfe geleistet werden wird, desto eher werden wir in die Lage kommen, weitere ähnliche Publikationen zu veröffentlichen. Unseren Gelehrten und Fachleuten lässt man damit zugleich auch moralische Unterstützung angedeihen und ihre Arbeiten werden Allgemeingut der breiten Oeffentlichkeit der ukrainischen Nation.

Es bedarf keiner Betrachtungen darüber, welche Bedeutung eine solche Veröffentlichung wie dieses Sammelwerk für die allgemeine nationale Sache hat. Das beleuchtet treffend der Redakteur in seiner Einleitung. Wir weisen nur darauf hin, dass Vorwort, Einleitung und die Zusammenfassung aller Artikel auch in deutscher Uebersetzung wiedergegeben werden, damit es auch den Deutschen ermöglicht wird, sich mit der Thematik des Sammelwerks und mit der von ukrainischen Fachleuten gebotenen Lösung der Probleme und Fragen bekannt zu machen.

Es ist klar, dass je mehr uns die ukrainische Oeffentlichkeit unterstützen wird, desto grössere Möglichkeit geboten wird, die deutschen Kreise in den Gedankengang unserer kompetenten Vertreter der Wissenschaft und der Fachpraxis einzuweihen. Und das ist im Interesse unserer nationalen Sache.

In der Ueberzeugung, dass die ukrainische Oeffentlichkeit unsere Intentionen begreifen und würdigen wird, übergeben wir das erste Sammelwerk der Arbeiten der Landw. Fachkommission bei der Kultur-Wissenschaftlichen Verlag der UNO der Oeffentlichkeit.

Prag, im Oktober 1941.

Dr. M. Galagan,

Obmann der K. W. V. und

Bevollmächtigter für die Fachkommissionen.

Einleitung.

Dieses Sammelwerk bringt Arbeiten der ukrainischen Fachleute aus dem Bereiche der landwirtschaftlichen Wissenschaften, die in den Monaten Juli—Oktober 1941 in den Sitzungen der Landwirtschaftlichen Fachkommission durchdiskutiert und zum Drucke angenommen wurden.

Die Aufgabe dieses Sammelwerkes, mit dem die Veröffentlichungen der Arbeiten der Landw. Fachkommission und damit auch die anderer Fachkommissionen des Kultur-Wissenschaftlichen Verlag der Ukrainischen Nationalen Vereinigung (UNO) beginnen, ist, vor allem in der breitesten ukrainischen leitenden Schichte das Interesse für die Probleme der ukrainischen Landwirtschaft und des ukrainischen Nährstandes zu wecken, d. h. für Probleme, die heutzutage von historischer und für die ukrainische Nation geradezu von existenzieller Tragweite sind.

Die Landwirtschaft ist eine der Kampfarten des Menschen mit der Natur. Die Fachleute auf dem Gebiete der Landwirtschaft — sind sozusagen Offiziere in diesem Kampfe. Auf sie fällt die Verantwortung für den geschwächten oder schlecht geführten Kampf des Menschen mit der Natur. Aber der landwirtschaftliche Fachmann wäre ein schlechter Offizier, wenn er nur seine Front im Auge behielte, wenn er nicht gleichzeitig auch die Ereignisse an der Front des sozialen Kampfes beobachten sollte. Der Offizier muss immer nicht nur ein guter Techniker seines Faches, sondern auch ein Soziolog und Psycholog sein. Umsomehr muss es der Agrofachmann sein. Die Landwirtschaft ist ungemein eng mit dem Leben und dem Schicksale der landwirtschaftlichen Bevölkerungsschichte verknüpft, die im Leben einer jeden Nation ausserdem noch eine spezifische Bedeutung hat — die Bedeutung einer Reserve der Nationalkräfte und der Nationalelite. Aus ihr schöpfen die nichtackerbautreibenden Schichten immer wieder neue Kräfte, neues, gesundes Blut. Denn, wie die Forschungen von de Lapouge, Georg Hansen, Ammon u. a. beweisen, sind die nichtackerbautreibenden Schichten relativ steril und sterben verhältnismässig schnell aus; die Grossstadt ist immer — der Friedhof der nationalen Elite, und besonders — der Landelite. Das ukrainische Volk ereiferte sich, leider zu oft, für die sozialen Kämpfe und dies nicht nur für die äusseren sondern auch für die inneren, was zur Schwächung der Widerstandskräfte des Volkes führte, wodurch das ukrainische Volk in die Abhängigkeit von seinen Nachbarn geriet. Infolgedessen wurden die Produktionskräfte und die Möglichkeiten des ukrainischen Bodens nicht voll und ganz ausgenutzt; an materiellen Gütern wurde verhältnismässig wenig geschaffen; die geschaffenen wurden den Fremden umsonst oder zum niedrigen

Preise abgegeben und das ukrainische Volk hatte einen relativ niedrigen Lebensstandard, wodurch auch seine ehemalige hohe und originelle ukrainische Kultur verfiel. Deshalb ist es unumgänglich notwendig, dass alles beseitigt werde, was das ukrainische Volk veruneinigt; es muss der soziale Kampf beseitigt oder wenigstens dessen Schärfe gemildert werden und die Ukrainer müssten ihre ganze Aufmerksamkeit auf den Kampf mit der Natur, auf die Schaffung von materiellen Gütern, auf die Steigerung des Lebensniveaus, auf den Aufbau ihrer eigenartigen Kultur lenken.

Ideen und Tatsachen, die dieses Sammelwerk bringt, werden, ohne Zweifel, der ukrainischen Öffentlichkeit helfen, sich eine richtig-objektive wissenschaftlich begründete Ansicht, ihre öffentliche Meinung bilden in Betreff der ukrainischen landwirtschaftlichen Situation und der nächsten Aufgaben landwirtschaftlichen Charakters, die vom Gesichtspunkte der Interessen der ukrainischen Nation notwendig sind. Darin eben liegt die konsolidierende, organisierende und gesellschaftlich-bildende Bedeutung dieses Sammelwerkes.

Besonders wird die Lektüre dieses Sammelwerkes für unsere Jugend, die sich jahrelang an platten, oft lebensfremden Artikeln der manchmal unseriösen ukrainischen Presse bildete und sich an leere Phrasen, an Pathos, Deklamation und Pose gewöhnte, eine grosse erzieherische Bedeutung haben; sie wird unsere Jugend dazu anleiten, dass sie in konkreten Kategorien über reale Tatsachen der ukrainischen Wirklichkeit denke, sie wird den Sinn unserer Jugend für das Praktische, Solide, für die Vorsichtigkeit in der Formulierung der Schlüsse und Beschlüsse wecken. In diesem Sinne ist das Sammelwerk ein Geschenk der älteren Generation des ukrainischen Volkes an die jüngeren Generationen.

Es wird davon abhängen, inwieweit sein Einfluss auf den Gedanken-gang und die Stellungnahme der leitenden Schichten der ukrainischen Nation reichen wird, um von deren schaffenden Rolle in der Zukunft zu sprechen. Wir sprechen von „der Zukunft“, da Wertung und Urteil nur der Geschichte und den kommenden Generationen der Historiker und Soziologen vorbehalten ist. Niemand von den Zeitgenossen darf, ohne den objektiven Boden zu verlassen, behaupten, dass seine Wege, Ideen, Konzeptionen die einzig richtigen und unfehlbaren sind. Über die Unfehlbarkeit des Menschen richtet die Geschichte. Allenfalls muss bei Verschiedenheit der Ideen und Arbeitsmethoden der Individuen und Gruppen die grundlegende höchste Idee sie zu einer einzigen Einheit vereinigen. Die Konsolidierung der Nation in dieser geschichtlichen Stunde, an der Schwelle eines wichtigen Zeitabschnittes der Menschheitsgeschichte wird zum sittlichen Imperativ. Dieses Sammelwerk ist auch ein Ziegelstein zum Baue der Nationalen Einigkeit unserer Nation.

Die Notwendigkeit einer Konsolidierung der ukrainischen öffentlichen Meinung, der Unifizierung der Ansichten spürt man nicht nur gelegentlich der staats-politischen und sozialen Fragen, sondern auch — in der Stellungnahme zu den Grundideen der landwirtschaftlichen Wissenschaften, der Agrarpolitik und selbst — in der Bewertung der Landwirtschaft und des Nährstandes und deren Rolle im Leben der Nation und der Menschheit. Dem Begriffe „Landwirtschaft“ wird oft

mannigfacher Inhalt untergelegt. Es gibt Tendenzen z. B. in Frankreich und teilweise in Deutschland solche Zweige wie Forst- und Jagdwesen, Fischzucht und Fischfang aus der „Landwirtschaft“ zu eliminieren und sie als besondere Zweige zu behandeln. Andererseits gibt es Tendenzen wie in Deutschland und Italien unter den Begriff „Landwirtschaft“ auch die Bevölkerungsernährung, die Probleme der landwirtschaftlichen Schichte und selbst die Sozialpolitik auf dem Lande zusammenzufassen. Zur Grundlage unseres Sammelwerkes und bei dem Entwurfe des Tätigkeitsplanes der Landwirtschaftlichen Fachkommission wählten wir diese Begriffsauffassung der „Landwirtschaft“, die Prof. W. R. Williams konkretisierte: „Gewöhnlich versteht man unter Landwirtschaft einen ganzen Komplex von Produktionszweigen, die von einander in mehr oder minder enger und vielfältiger Abhängigkeit stehen. Dieser Begriff umfasst einen bestimmten, in ein System aufgebauten Zyklus von Produktionszweigen — den Acker- und Forstbau, Obst- und Gemüsebau, die Tierzucht und die landwirtschaftlichen technischen Gewerbe . . .“ Die gemeinschaftliche Charakteristik der ersten vier Zweige: des Acker- und Forstbaus sowie des Obst- und Gemüsebaus, die man unter der gemeinschaftlichen Begriff der „Pflanzenproduktion“ oder des „Pflanzenbaus“ zusammenfassen kann, ist, dass sie ihre Produkte „im Wege der Synthese aus einfachen Mineralstoffen und der Sonnenstrahlenenergie mit Hilfe der chlorophylltragenden Zellen erzeugen . . .“ Die gemeinschaftliche Charakteristik der Tierzucht und der landwirtschaftlichen Gewerbe ist, dass sie „aus den Produkten des Pflanzenbaus eine Reihe von anderen organischen Produkten liefern“. Alle diese Zweige der Landwirtschaft müssen miteinander harmonieren, verbunden, aneinander angepasst sein; und nicht nur miteinander, sondern sie müssen auch diesen konkreten Bedingungen natürlichen, wirtschaftlichen, sozialen und kulturellnationalen Charakters Rechnung tragen, in denen die landwirtschaftliche Produktion vor sich geht. Diese Fragen behandelt die Lehre von der landwirtschaftlichen Ökonomie und die landwirtschaftliche Betriebslehre.

Speziell was die Forstwirtschaft in der Ukraine betrifft, muss sie mit Rücksicht auf das spezifische Klima und das ukrainische Terrain enger mit anderen landwirtschaftlichen Produktionszweigen als sonst in einem anderen Lande verbunden sein. In den ukrainischen Ländern hat die hydrologische und meliorative Rolle der Wälder ausserordentliche Bedeutung. Der Wald wird hier zum Regulator des kontinentalen Klimas. Er führt in der trockenen Jahresperiode der Atmosphäre Feuchtigkeit zu; er festigt hier den Sand- und Lössboden, die leicht der Erosion unterliegen, wenn sie die Wälder nicht schützen. Leider ist der Waldbestand in der Ukraine nicht hoch, im ganzen 5,5% (im J. 1932). Also muss die Waldfläche vergrössert werden durch Heranziehung von unbenutztem Boden und von dem Waldbnutzungsboden, der infolge des Landhungers in Ackerboden verwandelt wurde. Ausserdem ist die Landbevölkerung der grösste Konsument der Waldprodukte, und liefert auch die nötigen Arbeitskräfte für den Wald.

Über den organisierten Willen, seine Arbeitsmethodik und seinen Einfluss auf die Verhältnisse, in denen die Landwirtschaft eines Landes oder einer Nation betrieben werden muss, lehren das landw. Genossen-

schaftswesen, die Agrarpolitik und die Sozialagronomie. Diese Zweige des sozialen Lebens und der landw. Wissenschaft waren in der Ukraine sehr entwickelt; für die ukrainische Nation waren sie von verhältnismässig grösserer Bedeutung als für die selbständigen Völker, annähernd von einer solchen wie für die Irländer. Deshalb widmen ihnen die Autoren und der Redakteur dieses Sammelwerkes öfters ihre Aufmerksamkeit, wenn auch nicht in dem ihnen gebührenden Ausmasse mit Rücksicht auf den beschränkten Raum des Sammelwerkes.

Aus der vorangehenden Darstellung ist es klar, dass sich der wichtigste Produktionsprozess in der Landwirtschaft nicht in der Werkstatt oder in der Maschinerie, sondern in lebendigen chlorophyltragenden (bei höheren landw. Pflanzen) und chlorophyllosen (bei Bakterien, Pilzen u. landw. Tieren) Organismen abspielt. Deshalb fehlen in der Landwirtschaft die Voraussetzungen für eine ganze Reihe von Besonderheiten, die der Industrie eigen sind: hier kann z. B. die Zentralisation der Gewerbe wie in der Industrie nicht durchgeführt werden, auch nicht die gleichmässige Arbeitsteilung nach der Jahreszeit, ebenso die Spezialisierung der Arbeit u. a. Auch die landw. Maschinen und Geräte haben in der Landwirtschaft eine andere Bedeutung als in der Industrie; in der Landwirtschaft gelten sie nur als Hilfsgeräte oder Transportmittel, ähnlich wie in der Industrie laufende Bänder, Transporteure u. a. Die wichtigste Maschine in der landw. Produktion ist und bleibt die lebendige Zelle. Deshalb entbehrt das einseitige unbedachte Traktorisieren, Motorisieren und Mechanisieren der Landwirtschaft jeder Grundlage. Die lebendige Zelle erfordert zu ihrer normalen Funktion oft den Zufluss manch anderer Faktoren: des Wassers, der Luft, der Wärme, des Lichts, der Mineralien, der organischen Stoffe (bei chlorophyllosen Zellen) u. s. f. Die landw. Zugtiere sind nicht nur Erzeuger von mechanischer Energie, sondern auch Erzeuger der für die landw. Pflanzen notwendigen organischen Düngemittel, der Milch und des Fleisches, der Wolle und der Lederrohstoffe und gleichzeitig sind sie auch Konsumenten und Transformatoren der Abfälle der Pflanzenproduktion und der landw. technischen Gewerbe. Deshalb hat das Traktorisieren, Motorisieren und Mechanisieren in der Landwirtschaft entsprechende Grenzen, die durch das System der Landwirtschaft, der Kulturen sowie der Eigenschaften des Bodens, des Klimas u. ä. bestimmt werden. So sind diese Grenzen in den Zuckerrüben- und Kartoffelrayons bedeutend beschränkter als in den Kornfruchttrayons. Überhaupt ist die Rolle einzelner Elemente in der landw. Produktion, in deren Zweigen und Kulturen viel komplizierter und vielseitiger, als es den Anschein hat. Die Landwirtschaft ist die komplizierteste und feinste Produktion von allen anderen, weil sich die wichtigsten Prozesse in ihr auf biologischen, von Menschen noch nicht voll erfassten Wege abspielen.

Nicht minder kompliziert und delikat ist die Existenzfrage des Nährstandes. Eines von den zentralen Problemen der Soziologie des Dorfes und zugleich der Stadt ist die Frage der „Proletarisierung“ des Nährstandes, d. h. die Frage der Loslösung des Landbauers vom Grund und Boden, vom unbeweglichen Vermögen, die, wie es heisst, den Menschen an bestimmte Arbeitsplätze binden. Noch in den 60—80er Jahren

traten in Osteuropa gelehrte Ökonomen-Soziologen (Herzen, Tschernyschewski, Wolski, Tengoborski, Fürst Wassiltschikoff) mit Arbeiten auf, in denen sie sich entschieden gegen die „Proletarisierung des Bauers“ wenden.

Nach ihrer Meinung hat die Loslösung des Menschen von seinem unbeweglichen Eigentum für die physischen und geistigen Eigenschaften des Menschen negative Folgen: er degeneriert physisch und geistig, neigt zu radikalen Ideen und zu sozialen Konflikten und Ausbrüchen. So ziemlich zu denselben Schlüssen kommen in Westeuropa und Amerika Pestalozzi, Fellenberg, Robert Owen, Fourier, De Lapuge, Georg Hansen, Ammon, Karl Taylor, Pitirim Sorokin u. a. Ausserdem bewahrte das Dorf und die Bauernschaft immer und überall durch Jahrhunderte die Elemente der nationalen Kultur, die nationale Eigenart und Tradition — das nationale Gesicht der Völker. Die Proletarisierung führt unter Umständen zur Denationalisierung, zum Verluste des nationalen Gesichtes und zur Aneignung des „internationalen Gesichtes“ der Völker. In dieser Hinsicht hält die Errichtung von grossen landwirtschaftlichen Betrieben — gleichgültig von welchen: von kollektiven, staatlichen oder kapitalistischen keiner Kritik stand, da grosse landw. Betriebe die Kader der landw. Arbeiter und der vermögensloser Bauern vermehren; dasselbe gilt auch für die einseitige Bekämpfung der individuellen Zwergwirtschaften, da diese die Kader des industriellen Proletariats vermehrt. Selbst das schwere Leben des vermögenslosen Bauern in der lebensunfähigen Zwergwirtschaft ist vom Standpunkte des Soziologen und des Nationologen zweckmässiger als das materiell gesicherte und zufriedene Leben des Proletariers in der grossen Stadt. Die kombinierte Arbeit in der Zwergwirtschaft mit der gleichzeitigen Entwicklung der Industrie auf dem Lande; der landwirtschaftlichen, der Haus- und der Saisonindustrie (Dezentralisierte Industrialisierung, Rurbanismus) wird jetzt als ideale Form der Menschenarbeit angesehen (Schreibers Arbeitsgärten in Deutschland).

Die Idee der Individuellen Familienwirtschaft, die seinerzeit nur Einzelne wagemutig verteidigten, wie De Sismondi und Prudhon, fand später mehr Anhänger wie Brentano, David, Hertz und heutzutage Lauer, Larsen, Brdlik, Sombart, Tschajanow, Tschelinzew, Makarow, Maziewitsch u. a. Diese Idee hat gesiegt und behält ihre herrschende Stellung. Sowohl in volkswirtschaftlicher als auch in soziologischer Hinsicht bewährte sich diese Form der Wirtschaft am besten.

Der jüngste Zweig der landwirtschaftlichen Wissenschaften ist, ohne Zweifel, die Sozialpolitik für das Dorf. Die Sozialpolitik für die Stadt erhielt eine feste theoretische Grundlage nach 1872, als in Deutschland eine angesehene Gruppe von Gelehrten (Schmoller, von Scheel, Schönborg, Held, Nasse) den „Verein für Sozialpolitik“ gründeten; von den ukrainischen Gelehrten war dessen Mitglied Prof. der Ukrainischen Freien Universität in Prag O. O. Eichemann. Seit dieser Zeit wurde auf dem Gebiete der physischen und geistigen Assanierung der Stadtbevölkerung sehr vieles geleistet; dafür umso weniger für die Landbevölkerung. Dies veranlasste eine Reihe von Persönlichkeiten mit besonderer Energie für die „Ländliche Wohlfahrts- und Heimatspflege“ zu wirken wie Grundvig und Kold in Dänemark, Heinrich Sohnrey in

Deutschland, de Vuyst in Belgien, Plunkett in Irland u. a. Diese sozialpolitische Bewegung entwickelte sich im XX. Jahrh. meistens im Zusammenhange mit der Bekämpfung des Exodus (Landflucht) der Landbevölkerung in den industrialisierten Ländern. In den Agrarländern ist diese Bewegung auch von grosser Notwendigkeit, obwohl die Ursachen hierfür andere sind u. zw. — die Sorge um die geistige und physische Gesundheit der Hauptreserve der Nationalkräfte, der nationalen Elite, die Sorge um die Assanierung der Nation. In dieser Hinsicht wurde in den letzten Jahren in Deutschland und Italien vieles geschaffen. Die neueste Gesetzgebung verfolgt eben dieses Ziel. Die Tätigkeit solcher Organisationen wie „Kraft durch Freude“ und „Dopolavoro“ bewegt sich auch in diesem Rahmen. Das soll nicht heissen, dass dies alles auf den ukrainischen andersartigen Boden sofort und kritiklos verpflanzt werden soll, sondern es soll heissen, dass dies alles durchstudiert werden soll und es soll davon das angewendet werden, was für die spezifischen Verhältnisse des ukrainischen Lebens das geeignetste ist.

Die Beschränktheit des Raumes dieses Sammelwerkes erlaubte es nicht, alle Bedingungen und Besonderheiten, sowie alle Probleme der ukrainischen Wirtschaftszweige auf dem Lande und des ukrainischen Nährstandes durchzuanalysieren und für sie alle die nächsten Aufgaben und leitende Ideen der Agrarpolitik festzusetzen. Es geschah einigermaßen fragmentarisch — wenigstens für manche Zweige und Probleme, deren Bedingungen und Besonderheiten. Das Hauptbestreben des Redakteurs und der Autoren — diese Bedingungen und Besonderheiten der ukrainischen Landwirtschaft, durch die sie sich von der Landwirtschaft der nachbarlichen Territorien unterscheidet und die gleichzeitig den spezifischen Charakter der Aufgaben und der Leitsätze für die Agrarpolitik in der Übergangszeit bedingen — darzustellen und die spezifischen Bedingungen des Ortes und des Moments zu schildern — wurde verwirklicht, wenn auch nicht in solchem Ausmass, wie es beabsichtigt wurde.

Es glückte auch nicht eine andere Absicht des Redakteurs und der Autoren — das Bild der ukrainischen Landwirtschaft in solchen Grenzen zu veranschaulichen, das auf Grund ihrer ethnographischen und geopolitischen Daten entworfen werden könnte (ein Territorium von annähernd 53,612.000 Seelen, davon etwa 37,403.000 Ukrainer). Die Bearbeitung des Stoffs in solchen Grenzen würde mehr Zeit erfordern und könnte kaum etwas an der Charakteristik und den Schlüssen ändern, die auf Grund der Daten für das Territorium der ehemaligen URSS gegeben und gemacht wurden. Um die Veröffentlichung nicht vorzuenthalten, wurde nur das erreichbare Material ausgenützt. Für jeden Fall muss festgestellt werden, dass der Redakteur und die Autoren unter den schwierigsten Verhältnissen im Laufe von 3 Monaten das schaffen mussten, was in normalen Verhältnissen jahrelange Mühe und Arbeit in speziellen Versuchsanstalten und vom fachmännisch gebildeten Personale erfordern würde. Und dazu ist das Forschungsobjekt, die Landwirtschaft und der Nährstand der Ukraine, ausserordentlich kompliziert und eigenartig mit einer Unzahl von der Wissenschaft noch nicht erforschter Erscheinungen, Bedingungen, Besonderheiten, ohne auf die

speziellen Besonderheiten der Steppenformationen, und deren Klima, Boden, Fauna und Flora besonders verweisen zu müssen.

Zur Illustration bringen wir den Lesern das Phänomen in Erinnerung, wie die Urbanisierung in der ehem. URSS auf Grund der zentralisierten Industrialisierung von dem bolschewistischen Regime in den Jahren 1926—1941 durchgeführt wurde. Der Vergleich der Volkszählung im Jahre 1939 mit der im J. 1926 ergibt, dass das ukrainische Dorf in diesen Jahren an Exodus über die Grenzen und in die Städte von der ehem. URSS seinen ganzen zwölfjährigen Zuwachs (etwa 6 Mill. Seelen) verloren hat und dazu noch 4 Mill. von der Grundzahl der Bevölkerung (von 1926) — also zusammen 10 Mill. Seelen oder 42,25% der Landbevölkerung von 1926. Im Jahre 1939 bildete die Stadtbevölkerung schon 36,16% und die Landbevölkerung nur noch 63,84% der gesamten Bevölkerung der ehem. URSS. Besonders intensiv ging die Urbanisierung im Kohlen- und Hüttenrayon, im Gebiete zwischen Krywyj Rih und Woroschilowgrad (Luhansk) vor sich. Es ist natürlich, dass dies auch einen radikalen Wechsel des Bedingungskomplexes der Landwirtschaft in der ehem. URSS nach sich zog. Einen anderen Wechsel brachte die erzwungene Massenkollektivisierung, Traktorisierung und Mechanisierung der Landwirtschaft in der ehem. URSS in den Jahren 1928—33. Endlich verweisen wir auf die Rolle der Ukraine im Zusammenhange mit der wirtschaftlichen Blockade des Kontinents. Deshalb stehen vor der Landwirtschaft der Ukraine in der neuen Situation ganz andere Aufgaben, als die sie je von ausländischen Märkten aufgetragen bekam.

In der Hoffnung, dass die ukrainische Öffentlichkeit die Bestrebungen und die Bedeutung dieses ersten Sammelwerkes der Landwirtschaftlichen Fachkommission voll und ganz erfasst und es gerecht bewertet, in dem sie die Eile, in der das Werk geschaffen wurde, berücksichtigt, übergebe ich es der Öffentlichkeit zum Wohle und zum Nutzen der ukrainischen Nation.

Prag, den 12. Oktober 1941.

Der Redakteur.

Prof. Viktor D o m a n y t z k y j, ord. Prof. der Soziologie an der Ukrainischen Freien Universität in Prag.

Die Landwirtschaft der Ukraine im neuropäischen Wirtschaftssystem.

1. Die Realisierung der Idee Neuropas wird die Ablösung der Länderautarkien durch eine alleuropäische, von der kolonialen und der transoceanischen Wirtschaft unabhängigen kontinentalautarkischen Wirtschaft zur Folge haben.
2. Diese Wirtschaft wird nicht frei — sondern geregelt sein, wobei die Intensität und die Methoden der Regelung in den einzelnen Ländern verschieden sein werden.
3. Die eigenartigen wirtschaftlichen und sozial-kulturellen Verhältnisse in der Ukraine erfordern besondere Propagandamethoden und einen durchdachten wirtschaftspolitischen Plan für dieses Land.
4. Die Ukraine wird ihre Wirtschaft stark umbauend und intensiv

erneuernd die Mängel auf dem Markte des kontinentalen Europas ausfüllen müssen. Der wirtschaftliche Umbau Ukrainas wird rasch vor sich gehen müssen.

5. Die landwirtschaftlichen Perspektiven Ukrainas sind:

Die Weizenkultur dominierend (im J. 1936 — 28% der gesamten Saatfläche, die noch auf Rechnung von Korn, Hafer, Gerste ausgedehnt werden kann, wobei auf die Ertragssteigerung aus je 1 ha Bedacht genommen werden muss).

Die Saatfläche der übrigen Korn- und Hülsenfrüchte machte im J. 1936 = 45% aus, die der übrigen technischen Kulturen, der Futterpflanzen, der Kürbisartigen sowie des Gemüses je 9%.

Plan für die Zukunft: Erweiterung der Saatfläche für nichtkornartige Kulturen auf Kosten des Roggens, Hafers und der Gerste, Ausdehnung der Maiss- und Hirsekultur mit Rücksicht auf die Geflügel- und Schweinezucht und der nichtkornartigen Enthomophilen als Basis für die Bienenzucht.

6. Die Kulturen Ukrainas werden durch die drei natürlichen Zonen: der Ursteppe, der Waldsteppe (Vorsteppe) und der Waldzone bestimmt.

7. Die Steppenformation drückt einen besonderen Stempel auf das wirtschaftliche, soziale und geistige Leben Ukrainas auf. Ihre klimatischen Merkmale: Unbeständigkeit des Klimas mit seinen regelmässigen „Dürre“-Zyklen, jedes vierte Jahr — und jedes elfte Jahr „die grosse Dürre“. Die Vernichtungserscheinungen in der Landwirtschaft infolge der „Dürren“ lassen von der Unbeständigkeit der Landwirtschaft in der Steppe sprechen.

8. Die Kulturen der Ursteppe und Kubans: Für Neu-europa von hervorragender Bedeutung die Kulturen der Baumwollpflanze (über 500.000 ha), der Sojabohne und der Sonnenblume (im J. 1928 — 1,269.100 ha); von minderer Bedeutung aber ebenso wichtig die Rizinusstaude, Arachis, Sesam, Perilla. Eiweiss pflanzlicher Herkunft (zum Exporte nach Zentraleuropa geeignet) liefern Buschbohne und spanische Kichererbse. Beide sind hier frei von Schädlingen und geben hochwertigen Samen. Weitere Kulturen: die Maispflanze (im J. 1936 — 962.000 ha), Hirse (1934 — 1,873.600 ha), Frühlingsweizen und Gerste; endlich — die Kürbisartigen (Arbuse, Melonen, Kürbise, Gurken) hatten im J. 1934 eine Saatfläche von 960.100 ha, — sowie Gemüse und Obst. Export von frischem Obst, Arbusen, Melonen und Gemüse, grosse Industrie von Obstkonservierung, Arbusenhonig (Nardek) sowie Melonen (Bekmess) und Aprikosenjams für die neue Wirtschaft von grösster Bedeutung. Von den Baumgattungen sind die Nussbaumarten und der Oelbaum viel versprechend; günstige Aussichten für den Seidenbau nötigten zur Maulbeerbaumkultur. Diese Baumgattungen sind als Waldstriche zum Feldschutz oder bei Meliorationen (beides auch als öffentliche Arbeiten) gedacht.

9. Nördlich von der Ursteppe erstreckt sich die etwas feuchtere Zone der Waldsteppe. Hauptkulturen: Winterweizen, Winterroggen, Hafer, Gerste; von den technischen: Zuckerrübe (1936 — 864.700 ha) verbunden mit einer blühenden Zucker-

industrie; weltbekannter Zuckerrübensamen (1914 — 33.000 ha); Kartoffeln, Flachs, Hanf, Tabak, Machorka (Bauerntabak), Etherölpflanzen, Winterraps; Pflanzeneiweiss liefern: Grün- und Gelberbse, Linse, Bohne, Puffbohne; in manchen Gebieten zweischnittiger Rotklee und dessen bekannter Exportsamen; endlich die wichtigsten Obstzuchtraysen (Äpfel und Pflaumen). Es wird auch eine Kautschukliefernde Pflanzenwirtschaft betrieben. Die „Kak Sagis“ („Tan Sagis“) eine Pflanze aus Mittel-Asien, liefert nach zehnmonatigem Wachstum eine ausreichende Menge von Gummi (im J. 1941 etwa 8.000 ha).

10. In der feuchten Waldzone werden gepflegt: Kartoffeln, Klee, Buchweizen (602.800 ha); gute Vorbedingungen für Lupin und Seradella. Auf Grund der Kartoffelkultur Branntweinbrennereien, Stärke- und Dextrinindustrie. Reiche aber meliorationsbedürftige Wiesen und Weiden bilden die Basis für zukünftige massenhafte Butter- und Käseerzeugung.

11. Zur Erzeugung tierischer Fette u. Eiweisse könnte ausser der Molkereiwirtschaft die Geflügelzucht herangezogen werden mit Hühnerfarmen, Brutmaschinen, künstlichen Bruthennen; an den Gewässern — Gänse- und Entenzucht; endlich die Schweinezucht mit bedeutender Fleischkonservierungsindustrie sowie Schaf- und Ziegenzucht.

Ausserordentlich wichtig ist für die Familienwirtschaft in der Ukraine das Problem des Gespannwesens, ohne das die Liquidation der koll. Wirtsch. nicht denkbar ist, deshalb sind folgende Probleme aktuell: 1. Erneuerung der Pferdezucht; 2. Ochsen- und Kuhgespanne; 3. Versorgung mit den kleinsten Traktoren.

12. Der Ernteertrag (von 1 ha) der aufgezählten Kulturen hat sich in den letzten 28 Jahren nicht erhöht, sondern ist gesunken (bei den Hackfrüchten um 20—40%, bei der Zuckerrübe von 162 q auf 97,7 q).

13. Die Erneuerung und Hebung der Landwirtschaft in der Ukraine ist von vitalstem Interesse für Neueuropa. Aber die durch die bolschewistische Wirtschaft hervorgerufenen Zustände werden den Erneuerungsprozess bremsen. Diese Wirtschaft war planmässig reguliert, äusserst zentralisiert, mechanisiert, traktorisiert. Der einstige Bauer wurde Höriger und beherrscht so manchen Arbeitsprozess nicht.

14. Die Reorganisation der Land- u. Volkswirtschaft muss in der Ukraine nach einem durchdachten Plane allmählich vor sich gehen. Die steigende Verstaatlichung wurde durch drei Fünfjahrpläne durchgeführt, die Entstaatlichung muss auch auf Grund mehrjähriger Pläne vor sich gehen. Der Prozess der Entstaatlichung muss aber womöglich rascher laufen, da dies der raschere Lauf des Wiederaufbaus der Wirtschaft erfordert. Hiefür gibt es zweierlei wichtige Gründe: 1. Subjektiv-politischer Grund: der grösste Teil der Landwirte stöhnt schon lange unter den Folgen der Verstaatlichung und wünscht zu der individuellen Wirtschaft zurückzukehren. 2. Objektiver Grund: die kollektivierte Wirtschaft brachte Sinken der Intensivität, Nachlässigkeit, mindere Arbeitsqualität mit sich. Die Liebe zur Arbeit, zum Boden schwindet.

Von einer Hebung der Landwirtschaft, des Bodenertrags, der Viehzucht u. s. w. kann nicht gesprochen werden, bevor keine zahlreichen individuellen Familienwirtschaften im Lande sind.

15. Die landwirtschaftlichen Versuchsstationen der Ukraine hatten in 60-jähriger Tätigkeit die rationellen Wirtschaftsmethoden in der Ukraine (besonders in der Steppenwirtschaft) genau bestimmt und festgestellt, dass der Bodenertrag Ukrainas noch 3—4 mal bei nicht grossen Investitionen erhöht werden kann. Die Erfahrung der Sozialagronomie der Vorkriegszeit ergab, dass der ukrainische Bauer allen agronomischen Verbesserungen leicht zugänglich ist und dem Fortschritte in der Wirtschaft Zuneigung entgegenbringt. Es geht nur darum, 1. ein solches ökonomisch-politisches Regim einzuführen, das der Landwirtschaft förderlich wäre, 2. die Erfahrungen der ukrainischen Versuchsstationen propagandamässig zu verwerten, 3. die entsprechenden Propagandamethoden anzuwenden.

16. Die Ausarbeitung eines Agrargesetzes sowie eines Arbeitsplanes der Agrarreform muss auf die Tagesordnung gesetzt werden. Die Gesetzreform muss den „fortschrittlichen Landwirt“ im Auge behalten. Heutzutage ist 88,8% an Boden der Ukraina kollektivisiert, d. h. „den Kollektivwirtschaften zur fristlosen Benutzung überlassen“. Der Autor dieser Ausführungen befürwortet die Erneuerung des beschränkten Privateigentums mit gleichzeitiger Verstaatlichung der Bodenrente (nicht aber des Bodens). Probleme der ukrainischen Agrarfrage wären noch: die Unteilbarkeit der Bauernwirtschaften, die beste Form der Besiedelung und der Bodeneinrichtung.

17. Diese Pläne müssten gemeinschaftlich von den verantwortlichen deutschen Fachleuten und den Vertretern der ukrainischen landwirtschaftlichen Theorie und Praxis aus der Ukraine und der Emigration ausgearbeitet werden. Sowohl in der Ukraine als auch in der Emigration bestanden und bestehen landwirtschaftliche Fachschulen. Ukrainische landwirtschaftliche Fachleute im Generalgouvernement und in der Emigration werden an 1500 gezählt. Zweckmässig wäre die Bildung einer gemischten deutsch-ukrainischen Kommission zur Ausarbeitung eines ukrainischen Wirtschaftsplanes. Die Kommission müsste in einer grösseren ukrainischen Stadt arbeiten, wo die Mitglieder der Kommission gleichzeitig die zukünftigen Mitarbeiter u m s c h u l e n könnten.

18. Die Auswahl der Fachleute zur Reorganisation der ukrainischen Wirtschaft ist von immenser Wichtigkeit. Ein solcher Fachmann muss mit der Eigenart des Landes und dessen landwirtschaftlichen Erfahrungen sowie mit den Erfahrungen der Versuchsstationen vollkommen bekannt sein. Er muss auch alle Elemente der ukrainischen Kultur beherrschen.

19. Die günstigste Lösung der Fachleuteauswahl ist die Heranziehung der ortsansässigen ukrainischen Fachleute und der in der Emigration lebenden, die zusammen mit den deutschen Fachleuten im engen Kontakte aller Gruppen miteinander bei der Ausarbeitung des Wiederaufbauplanes und der Gesetzreformen die besten Resultate erhoffen lassen.

20. Der Autor polemisiert mit den Ausführungen des Univ. Doz. H. J. Bayer, der sich gegen die Teilnahme der westukrainischen Fach-

leute u. der westukrainischen Wirtschaft an dem Wiederaufbau der Ostukraine ausspricht. Der Autor beweist, dass eine solche Teilnahme möglich und nützlich wäre.

21. Das sich zum selbständigen wirtschaftlichen Leben entwickelnde Europa braucht eine blühende, wirtschaftlich erneute Ukraine. Die Ukraine braucht ein starkes, konsolidiertes und stabilisiertes Europa. Diese sich anziehenden Elemente dürften die günstigsten Resultate ergeben, wenn die regierenden Männer Neueuropas auch der Eigenart und den Notwendigkeit des ukrainischen Volkes, insbesondere dem ukrainischen Landwirte und seinen Fachleuten völliges Verständnis entgegenbringen.

22. Das ukrainische Volk hat eines der ersten die Waffen gegen den Bolschewismus ergriffen, hat den Kampf gegen ihn durch vierundzwanzig Jahre in verschiedener Form geführt und teilt heute das Los des Frontsoldaten für Neueuropa. Neueuropa muss daher die notwendigen Schlüsse ziehen.

*Doz. Arsen Čerňavskyj, gew. Dozent an der Ukrainischen
Wirtsch. Akademie in Podiebrad:*

Die Eigenheiten des Klimas der Ukraine.

Das Klima der Ukraine ist, was die Temperaturverhältnisse betrifft, von grosser Beständigkeit und seine Jahresisotherme liegt zwischen $+6^{\circ}$ und $+9^{\circ}$. Nur im südlichen Grenzgebiete steigt die Temperatur etwas höher: Odessa, Kischinew $+9,8^{\circ}$, Mykolajiw $+9,7^{\circ}$, Sebastopol $+12,2^{\circ}$, Katerinodar $+12,1^{\circ}$, Noworossijsk $+12^{\circ}$, Jalta $+13,4^{\circ}$.

Die Veränderlichkeit der Witterung wird nicht von der Ungleichheit des Terrains, sondern vom Barokamm, der sog. Windscheideachse hervorgerufen. Die Mittellage dieser Achse in der Natur wird durch die Grenze zwischen Waldsteppe und Steppe bezeichnet.

Mit besonderer Deutlichkeit tritt die Windscheideachse im Winter auf und bewegt sich zwischen Kamenetz-Podolsk und Mohilew über Kremintschuk, zwischen Charkow und Isium und weiter bis zum Wolgaknie nördlich von Zarezin.

Nördlich von der Achse wehen Westwinde ozeanischen Charakters, südlich-trockene Ostwinde. Im Sommer verbleibt fast die ganze Ukraina unter dem Einflusse der Westwinde infolge der Lageveränderungen der Barozentren, besonders infolge des Schwindens des sibirischen Maximums und der Entstehung des Minimums über den Aral-Kaspischen Steppen und Iran. Infolgedessen kommt das Maximum der Niederschläge auf die Monate Juni—Juli.

Die allgemeine Menge der Niederschläge gibt die Isohyetkarte und die Verteilung auf Monate die Tafel wieder.

Aus den Karten der Isohyete und der Isothermen für die Monate Januar und Juli ist ersichtlich, dass die südöstliche Ukraine ein mehr kontinentales Klima hat als die nordwestliche. Im allgemeinen zeichnet sich das ukrainische Klima durch besondere Kontinentalität aus. Der Winter ist ziemlich scharf, die Bodendurchfrierung erreicht 60—80 cm

und manchmal auch 120 cm. Das Frühjahr ist kurz, warm und schön. Der Sommer ist ziemlich heiss mit häufiger Trockenheit und heftigen Niederschlägen, Hagel und Ungewitter, der Herbst ist lang, warm und trocken. Der Frühling ist ziemlich lang durchsetzt von Frostanfällen, die der Landwirtschaft Schaden bringen. Schädigend wirken trockene Südostwinde, die im südöstlichen Gebieten auftreten und bis zur Linie Kiew—Moskau gelangen. Sie bewirken rapide Abnahme der Feuchtigkeit und trocknen die Pflanzen.

Besonders leidet die Landwirtschaft unter periodischen Dürren, die manchmal monatelang dauern. In den nichttrockenen Jahren gibt es in den meisten Gebieten der Ukraine 25% Niederschläge mehr und im Südosten 40% mehr. Von Brückners Perioden tritt am deutlichsten die Elfjahrsperiode auf. Die Dürre wirkt katastrophal, wenn die Elfjahrsperiode mit der Trockenheit des 35. Jahres zusammenfällt.

Die ländliche Bevölkerung ist sich der Bedeutung der Witterung als Faktor der Fruchtbarkeit in der Ukraine vollkommen bewusst und überlieferte die gesammelten Erfahrungen traditionsgemäss von Geschlecht zu Geschlecht. Der Bolschewismus vernichtete diese Tradition.

Beim Wiederaufbau der Wirtschaft müssen mit Rücksicht auf die relativ mangelhafte Erforschung der klimatischen Bedingungen der Landwirtschaft und auf die Langwierigkeit der meteorologisch-klimatischen Forschungen — diese traditionellen Erfahrungen der ukrainischen Landwirte und der ukrainischen Agronomen aufgegriffen und ausgenützt werden.

Prof. Wolodymyr Tscheredijiw, gew. Prof. an der Ukrainischen Wirtsch. Akademie in Podiebrad.

Die Böden der Ukraine, ihr entstehen und ihre Eigenheiten.

I. Die genetische Bodenkunde, die im ehemaligen Russland ihren Anfang und Entwicklung fand, behandelt den Boden als besonderen selbständigen naturgeschichtlichen Körper, der weder stabil noch inert ist. Der gegenwärtige Typus und Charakter eines jeden Bodens muss als statisches Moment in seiner Evolution behandelt werden. An der Bildung des Bodens beteiligen sich Elemente der Atmosphäre, Lithosphäre, Hydrosphäre und der Biosphäre. Um die Bedingungen der Bodenentwicklung und die Evolution der Böden eines gegebenen Landes zu erfassen, ist es notwendig, in jedem konkreten Fall die erwähnten Faktoren in ihrem wechselseitigen Verhältnisse und in ihrer geschichtlichen Retrospektive zu charakterisieren.

Die Gesteine verwandeln sich in Boden erst nach ihrer Verwitterung, nachdem sie mit Pflanzen in Berührung gekommen waren, die absterbende Bestandteile ihrer Körper in ihnen zurückliessen. Unter dem Einflusse der Pflanzen sammelt der Boden Elemente der Fruchtbarkeit, er bekommt eine gewisse Farbe, Struktur, die Fähigkeit Wasser in sich zu behalten u. a. Unter dem Einfluss von lebendigen und toten Elementen der Biosphäre und der atmosphärischen Niederschläge entwickelt sich in den Böden die Differenzierung der genetischen Schichten: 1. die

obere akkumulative oder Humusschicht, 2. die aluviale oder Übergangsschicht und 3. die untere oder iluviale Schicht.

Das Tempo und der Charakter aller dieser Prozesse der Bodenentstehung hängt von dem Charakter der Pflanzenformationen ab, die auf dem gegebenen Boden wachsen. Pflanzenformationen von verschiedener Art beeinflussen ihren Standort verschieden. In dieser Hinsicht unterscheiden sich merklich die Holzpflanzen von den Kräuterpflanzen und Gräsern u. zwar die Holzpflanzen lagern ihre organischen Reste nur auf der Oberfläche des Bodens ab und alle ihre abgelagerten Reste haben eine saure Reaktion.

Die Kräuterpflanzen und die Gräser lagern ihre organischen Stoffe teils auf der Oberfläche teils im Inneren des Bodens ab. Alle ihre abgestorbenen Bestandteile haben eine neutrale Reaktion. Die Pflanzenkörper der Wiesenformation sterben meistens am Anfange des Winters ab, dies hält ihre Zersetzung bis zum Antritt des Winters auf und erschwert sie im Frühjahr. Dies führt zur Anhäufung von organischen Stoffen im Boden. Die Pflanzen der Steppenformation dagegen sterben mitten im Sommer ab — und ihre Reste können sich wegen Wassermangels bis zum Herbst nicht zersetzen, aber im Herbst und im Frühjahr zersetzen sie sich und mineralisieren energisch.

Die Pflanzenformationen sind nicht unwandelbar — sie evolutionisieren allmählich in andere Pflanzenformationen und gleichzeitig ändern sich die bodenbildenden Prozesse, was wieder zur Folge hat, dass der Bodentypus sich in einen anderen umwandelt.

II. Die Böden der Ukraine sind infolge verschiedenartiger Faktoren der Bodenbildung sehr verschiedenartig. Als Mutterboden gilt in der Grossukraine die Gesteinsablagerung, die die grossen skandinavischen Eisgletscher in der Form von Mittel-, Grund- und Endmoränen zurückliessen und die nur nördlich von der Linie Schytomir—Kiev—Nischen—Hluchiv auf der Oberfläche zurückblieben. Die Ablagerung der sauern Alumosilikatarten dieser Moränen verfielen der weiteren Verwitterung und Sortierung unter Einflüssen von Wind und Wasser. Im Süden und Südosten von der erwähnten Linie bis zum Schwarzen und Asowschen Meer sind Ablagerungen der skandinavischen Eisgletscher entweder überhaupt nicht vorhanden oder sie sind mit einer Lössschichte bedeckt.

Nach dem Akademiker Paul Tutkovskij stellt der Löss in der Ukraine eine exotische von den Winden in der Nacheiszeit vom Norden herbeigewehte, einförmige, feinkörnige, an Kalzit und Magnium reichhaltige Gesteinsart vor, er bildet hier eine fast geschlossene 1 bis 40 m dicke Decke, nur in Polissien bildet er eine kleinere Insel „Insel-löss“. Aber der ukrainische Löss ist seiner Eigenart nach nicht überall gleich, sondern bildet verschiedene Zonen: im Norden ist die Lössdecke dünner, im Süden dicker, je weiter nach dem Süden, desto feinkörniger ist er, und in der Nähe von Flusstälern wird er sandig; die Lössе verschiedener mechanischer und chemischer Zusammensetzungen haben verschiedene Struktur und Färbung. Auf den Lössen entwickelt sich grössten Teils der Schwarzerdeboden (Tschernosem). Andere Autoren behaupten, dass Löss sich in der Ukraine infolge der Wassertätigkeit ablagerete.

Es verdient Beachtung auch die Hypothese, dass der ukrainische

Löss ein Verwitterungsprodukt der Moräne ist, die aus nördlichen Karbonatablagerungsarten bestanden. Nach dieser Hypothese mussten die Eisgletscher bis zu den Ufern des Schwarzen und Asowschen Meeres reichen. Die an die Eisgletscher angrenzenden Länder mussten damals ein kaltes Klima und „ewige“ Verfrosterung haben. Unter diesen Bedingungen konnten sie nur Tundrapflanzen, Flechten, Moose und einzelne Gräser entwickeln. Das allmähliche Verschwinden der Gletscher rief die Erwärmung hervor und an Stelle der Tundren entwickelte sich der Wald. Er schaffte günstigere Bedingungen für die Entwicklung von Wiesenpflanzenformationen und besonders von mykrotrophen Gräsern, die allmählich die Holzpflanzen verdrängten. Dies führte zur Anhäufung von grossen Mengen organischer Stoffe auf der Bodenoberfläche und zur Bildung von Erdhügeln, was seinerseits die Versumpfung der Wiesen hervorrief. Infolge dieser Prozesse geht die Waldwiesenperiode in die Moorperiode und endlich zur Bildung des Torfes über. Die Wiesenformation verschwindet allmählich und an ihrer Stelle verbreiteten sich Algen, Moose und Flechten. Der Wald verschwand, was einen Klimawechsel und heftige Niederschläge zur Folge hatte. Das Wasser schwemmte die vom Walde nicht mehr geschützten Torfablagerungen in die Täler und Flüsse fort. Im Sommer trocknete der angeschwemmte Torf und wurde vom Winde fortgetragen. Der auf seinem alten Standort verbliebene Torf und der weggeschwemmte zerfiel rasch infolge der neuen Wasser- und Lufthaushaltsverhältnisse und nahm eine feinkrümelige Struktur an. In dieser organischen Masse musste sich eine grosse Menge von Würmern und Larven verschiedener Insekten, sowie von erdwühlenden Säugetieren einnisten. Dies verwandelte auch den unverwitterten Torf in amorphen Humus und vermischte ihn mit der Gesteinsart. Die Oberfläche der so umgewandelten Torfböden wurde allmählich wieder von Pflanzen der Waldwiesenformation bedeckt, die Moorepoche evolutionisierte in dieser Weise zur Wiesensteppenepoche und die einstigen Torfböden wurden in Schwarzerdeböden (Tschernosem) umgewandelt. Nachdem sich die Eisgletscher zurückgezogen hatten, wurde das Klima der Ukraine, entsprechend ihrer geographischen Lage, trockener und wärmer. In den Schwarzerdeböden gingen allmählich intensive Prozesse der Zersetzung von organischen Stoffen vor sich, deshalb konnten sie vollkommen mineralisiert werden, wie es in der trockenen Halbwüstensteppe geschah; die ständige und volle Mineralisierung der organischen Stoffe des Bodens führte zum Strukturverluste der oberen Bodenschichte, zur Verwehung durch Winde und zum völligen Verschwinden in die Tiefe des Reliefs. Im Südosten der Ukraine war dieser Prozess so stark, dass an verschiedenen Stellen Ortsteinschichten reich an Salz-Resten ehemaliger Torfe gefunden wurden, die an die Oberfläche gelangt einen besonderer Bodentypus, die sog. Struktursalzböden bilden. Im Norden und im Nordwesten von der Lösszone erhielt sich die Waldwiesenumpf- und Moorpflanzenformation. Unter ihrem Einflusse entstanden Waldpodsol- und Rasenpodsolböden, Moor-, Torf- und Waldsandböden.

Die Mehrheit der Forscher neigt zur Ansicht, dass in der Lösszone die Wiesensteppenflora dieser Faktor war, unter dessen Einflusse die ukrainischen Schwarzerdeböden entstanden. Ihrer Ansicht nach gab es

in der Lösszone weder Wälder noch Moore, der Humus sammelte sich in der Schwarzerde deshalb, weil die organischen Pflanzenreste sich infolge des kontinentalen Klimas bis zur folgenden Vegetationsperiode nicht gänzlich zersetzen konnten.

In der Ukraine gibt es auch Böden, die auf den Verwitterungsprodukten von kristalinischem Gesteine — auf tertiären Sandablagerungen und Kalksteinen entstanden sind.

III. In der gegenwärtigen Entwicklungsperiode der Böden auf den Territorien der Grossukraine unterscheiden wir zwei Zonen: 1. Podsol- und Moorböden, 2. Schwarzerdeböden. Die ersteren erstrecken sich im nördlichen Teile des Wolhynier-, Kiewer- und Tschernihower Gebietes mit feuchtem gemässigten Klima. In dieser Bodenzone kommen noch sog. „Waldsandböden“ vor. In der Tschernosemzone werden noch einige Subzonen der verschiedenen Schwarzerdetypen unterschieden u. zw. 1. nördlicher Tschernosem, 2. dicker (tiefer), 3. gewöhnlicher und 4. brauner Tschernosem.

Nördliche oder sandige Tschernosemböden erstrecken sich im erhöhten Teile Wolhyniens, an der Wasserscheide des Dnjeprs und der Ros, auf den Höhen des Tschernihower Gebiets und im Westen von Poltawa. Sie entstanden aus der sandigen Lössart und haben eine schwach entwickelte körnige Struktur; der Humusoberboden erreicht 35—40 cm Mächtigkeit und enthält 3,5—5% Humus.

Die Subzone des dicken oder tiefen Tschernosems erstreckt sich in südlicher Richtung vom nördlichen Tschernosem, in Gebieten mit gemässigerem Klima als in der Steppe der Ukraine; er entwickelt sich auf lehmigem Löss und der Humusgehalt im Oberboden, der 50—70 cm mächtig ist, erreicht 5,5—6,5%; die allgemeine Humusfärbung erreicht eine Tiefe von 125—150 cm.

Unter den nördlichen und dicken Tschernosemböden finden sich degradierte Tschernosem- oder graue Waldlehm Böden verbreitet. Es gibt hellgraue Waldlehm Böden mit einer Humusmächtigkeit von 25—30 cm.

Die gewöhnlichen Tschernosemböden erstrecken sich südlicher vom dicken Tschernosem in der trockenen Steppe, grösstenteils im erhöhten Relief, das mehr als 125 m über dem Meeresspiegel liegt. Sie entstanden auf der lehmigen Abart des Lösses und auf den Produkten der verwitterten lokalen Gesteinsarten. Die Humusfärbung ist hier schwarzgrau und sie haben eine klar ausgedrückte körnige Struktur; sie sind 35—40 cm dick und haben 5—8% und auch mehr Humus.

Der südliche Tschernosem bedeckt die Niederungen am Schwarzen Meere, deren Höhe nicht 125 m über den Meeresspiegel reicht, u. zw. südlich und südöstlich von der Subzone des gewöhnlichen Tschernosems; er hat eine dunkelgraue Färbung mit brauner Schattierung; die Humusmenge erreicht in höheren Lagen bis 6,5%, in der niederen bis 5%.

Die Subzone des kastanienbraunen Tschernosems bedeckt einen nicht breiten Saum des Schwarzenmeer-Gestades und der Halbinsel Krim. Er entwickelte sich auf dem schweren Lehmlöss. Die obere Humusschicht hat 20—30 cm an Mächtigkeit und die allgemeine Humusfärbung reicht nur 60 cm tief. Die Humusmenge ist hier 2—4%; der Tschernosem hat eine undeutliche körnige Struktur. In den Tiefen des

Reliefs versalzt der braune Tschernosem leicht, infolgedessen hier oft Solontschakboden getroffen werden. In dieser Subzone kommt auch Struktursolonetz vor. In den Flussgebieten gibt es auch sandige braune Tschernoseme und Sanddünen. In den Schwemmgebieten der ukrainischen Flüsse und in den Tiefen des Reliefs finden sich in der ganzen Tschernosemzone auch vermoorte Böden.

Die Böden von Kuban entwickelten sich auf lokalen Gesteinsarten, auf herbeigetragenen Produkten des Kaukasusgebirges und auf Meeresablagerungen. Der nördliche Teil von Kuban ist vom sehr tiefen, südlichen oder sog. vorkaukasischen Tschernosem bedeckt. Die allgemeine Humusfärbung erreicht 150 cm Tiefe. Die Humusschichte hat eine krümlige Struktur und die Humusmenge erreicht 8%. Hier findet man auch auf Kalkgesteinen Rendzinaböden. Je näher dem Gebirge desto öfters trifft man den degradierten Tschernosem und in den höheren Lagen Podsolböden an. In den Rayons mit trockenem Klima — westlich von der Linie Anapa—Warenkiwka — kommt brauner Tschernosem vor, am Gestade des Asowschen Meeres — sandige Böden und Sanddünen. Unter dem Tschernosem finden sich auch in verschiedenem Grade versalzene Böden.

IV. Heutzutage wird durch den Eingriff des Menschen sowohl das Tempo als auch der Charakter der bodenbildenden Prozesse beeinflusst. Eine der Hauptaufgaben der Agronomie ist, Mittel und Wege zu finden zur Förderung und Stärkung der nützlichen bodenbildenden Prozesse und zur Sicherung der natürlichen Schätze der Böden für die Nachkommenschaft.

Dipl. Ing. Mychajlo S k y d a n :

Die Landwirtschaft der Ukraine, ihr Aufstieg und Niedergang.

1. Der gegenwärtige Stand der ukrainischen Landwirtschaft ist in allen ihren Zweigen nicht normal.
2. Die ukrainische Landwirtschaft befand sich im Verlaufe von 23 Jahren im Zustande vom dauernden Wechsel, der grosse Schäden sowohl der Landwirtschaft selbst als auch der Bevölkerung brachte.
3. Aus der Praxis des Rátesystems ist ersichtlich, dass allerlei Experimente und jede Eile in der Agrarpolitik nicht zulässig sind.
4. Bei der zukünftigen Bodenreform sind in erster Linie die sozialen Verhältnisse der Landbevölkerung zu berücksichtigen, dann die Durchführungstechnik der Reform selbst und endlich andere berücksichtigungswürdige Momente.
5. Das Bodenrecht ist auf Grund der sozialen Gerechtigkeit aufzubauen und zwar so, dass es zu sozialen und gesunden Familienverhältnissen beitrage.
6. Die Bodenreform kann nicht während des Krieges, sondern erst nach dessen Beendigung durchgeführt werden.
7. Vor der Durchführung der Bodenreform und der Festlegung der ukrainischen Agrarpolitik soll der gegenwärtige Stand der Landwirtschaft in der Ukraine einem genauen Studium unterzogen werden,

um allen möglichen Überraschungen und Verwickelungen rechtzeitig vorzubeugen.

8. Die Bodenreform können nur technisch gebildete Fachkräfte durchführen. Das Erbschaftsrecht und Bodeneinrichtungsgesetz müssen unter Berücksichtigung der agrotechnischen Anforderungen bis ins kleinste Detail ausgearbeitet werden.

Dieses Resümee sowie das angeführte Material über den Stand der Landwirtschaft in der Ukraine ist kurzgefasst und nicht vollständig. Ich berührte nicht das landwirtschaftliche Schul- und Versuchswesen, ich unterliess manche grössere selbständige Zweige der Landwirtschaft u. a. m. zu schildern. Das gegebene Material genügt aber, dass der Leser den gegenwärtigen Stand der Landwirtschaft in ihren Verzweigungen und Erscheinungen begreifen und ihre Bedeutung im ganzen Volksleben schätzen lernt, sowie diese Schwierigkeiten erwägt, die vor dem zukünftigen Gesetzgeber und vor denen stehen, die zur Leitung der Agrarpolitik berufen sein werden.

Es wird seitens aller Schichten der ukrainischen Bevölkerung viel an gutem Willen und Bedachtsamkeit erforderlich sein, um sich der Aufgaben, die die Bodenreform und Festlegung der Agrarpolitik mit sich bringen werden, ohne besondere Schwierigkeiten und grössere Erschütterungen zu entledigen.

Dr. Dipl. Ing. Jaroslav Dykyj, Mitarbeiter der Versuchsanstalt der Zuckerindustrie für Böhmen und Mähren (Station Brünn).

Die Entwicklung der Zuckerindustrie in der Ukraine.

1. Die Zuckerindustrie des zaristischen Russlands war der agroklimatischen Verhältnisse halber grösstenteils auf dem Territorium der Ukraine konzentriert. Die Räteregierung bemühte sich die Zuckerindustrie nach dem Norden und dem Osten ausserhalb der Grenzen der Ukraine zu verpflanzen, aber sie hat ausserhalb dieser Grenzen verhältnismässig geringe Bedeutung.

2. Die Zuckerindustrie der Ukraine fiel während der bolschewistischen Revolution der Vernichtung anheim. Die Zuckererzeugung erlangte nach der Revolution nicht das Maximum der Erzeugung zur Zeit des zaristischen Systems.

3. Beim Industriesaufbau investierte die bolschewistische Regierung das meiste Kapital in die Zuckerindustrie ausserhalb der Ukraine.

4. Die Zuckerindustrie der Ukraine unterscheidet sich von der westeuropäischen Zuckerindustrie in folgendem:

- a) Die Zuckerrübe muss während der Kampagne der klimatischen Verhältnisse halber geschützt werden.

- b) Das Haupterzeugnis der Zuckerindustrie ist der weisse Konsumsundzucker (Raffinade); die Raffinage erfolgt in vielen (10) besonderen Fabriken;

- c) die meisten Zuckerfabriken der Ukraine haben eine verhältnismässig geringe Tagesproduktion, weshalb zur Gewinnung von 1 q Zucker mehr Arbeiterhände gebraucht werden;

d) um den Gewinn des Zuckers zu vergrössern, führten die Bolschewisten in manchen Fabriken die Erzeugung des Zuckers aus der Melasse nach Steffens Methode ein;

5. Die Kultivierung der Zuckerrübe in der Ukraine setzt sich heutzutage den grössten Gewinn an Zucker von 1 ha zum Ziel;

6. Infolge der Kollektivisierung und Verbreitung von Schädlingen sank die Zuckerrübenernte per ha im Vergleiche zum Hektarertrag vor der Revolution.

Prof., Chem. Ing. Leonid Frolow, gew. Prof. an der Ukrain. Wirtsch. Akademie in Podiebrad:

Die Organisation der Zuckerindustrie in der Ukraine.

Die ukrainische Zuckerindustrie ist mit der Landwirtschaft eng verbunden und bildet einen wichtigen Faktor im Leben der Landbevölkerung.

Die Zuckerfabriken sollten in der Ukraine auch fürderhin verstaatlicht und die Zuckerindustrie monopolisiert werden.

Die zentrale Verwaltung über alle Zuckerfabriken untersteht dem Ministerium für die Landwirtschaft.

Die Organisation der Zuckerindustrie soll die Versorgung der Bevölkerung mit möglichst billigem Konsumzucker (Sandzucker) bezwecken, indem sie von Jahr zu Jahr die Zuckerproduktion und die Aussaat der Zuckerrübe erhöht, damit einerseits der innere Zuckerkonsum die in anderen westeuropäischen Staaten übliche Norm erreiche, andererseits der Export zuckerbedürftige Nachbarstaaten befriedige.

Die Verarbeitung des weissen Sandes in Raffinade geschieht nicht in besonderen Raffinerien, sondern in Raffinerieabteilungen der Sandzuckerfabriken in Mengen, die hauptsächlich für den Export nötig sind.

Doz., Chem. Ing. Mykola Zajcew, gew. Dozent an der Ukrainischen Wirtsch. Akademie in Podiebrad:

Ölsamenerzeugung, Öl- und Ölverwertungsindustrie in der Ukraine.

1. Die Produktion der Ölsamen auf dem ukrainischen ethnographischen Territorium bildet (in Berechnung auf das Öl) beiläufig $4\frac{1}{2}\%$ der Weltproduktion (beinahe 500.000 T. Öl jährlich).
2. Die wichtigsten Ölpflanzen der Ukraina sind: Sonnenblume, Soja, Hanf, Flachs und Baumwollpflanze.
3. Das Ernteergebnis der Ölsamen und der Ölgehalt mancher Samen ist durchschnittlich geringer, als es vor dem Weltkrieg war.
4. Die Produktion der Ölsamen ist in den letzten 25 Jahren auf 110% gestiegen.
5. Die Ölerzeugung ist auf dem ukrainischen Territorium kleiner im Verhältnisse zur tatsächlichen Produktion der Ölsamen, d. h. die Ölohprodukte der Ukraina werden anderwärts verarbeitet.

6. Der Haupttypus der Ölfabriken in den ukrainischen Ländern ist die Pressung auf hydraulischem Wege üblich, besonders nach Skipin-Methode. Die kontinuierliche Pressung ist in den Anfängen. Mit der Extraktion begann man im Jahre 1931. Das Gesamtverhältnis zwischen Extraktion und Pressung ist 15 : 85 (der verarbeiteten Samenmenge nach). Den Haupttypus der Extraktion bilden die Batterieextraktoren. Kontinuierliche Extraktion gibt es dort nicht.
7. Die Industrie der Speisefette nahm im J. 1930 ihren Anfang; es werden drei Sorten von Margarine erzeugt: pflanzliche, tierische und Rahmmargarine (mit 25% Kubbutter) und 7 Sorten von Compounds; die Grundstoffe für Margarine bilden gehärtete und flüssige pflanzliche Öle; für Compounds — gehärtete Pflanzenöle und Talg. Gehärtete Trane werden überhaupt nicht — und die Fette vom Kokosnusstypus fast nicht verwendet.
8. Die Hydrierung der Öle ist stark verbreitet; die hydrierten (gehärteten) Öle sind fast das einzige harte Fett, das überhaupt in der Industrie verwendet wird; gehärtet wird besonders Sonnenblumenöl, auch Baumwollpflanzenöl und Sojaöl.
9. Der Seifenverbrauch beträgt pro Kopf der Bevölkerung in dem ukrainischen Gebiete 2,5 kg jährlich; in den letzten 25 Jahren ist er um das dreifache gestiegen, aber die Erzeugung der Seife kommt dem Verbrauch nicht nach. Nach der Ukraina wird 70—80% Seife aus anderen Ländern der SSSR eingeführt, nachdem vorher Rohstoffe aus der Ukraina ausgeführt worden waren. Die Qualität der Seife ist niedriger als die normale Qualität in Europa. Dann wird an Kernseife (60prozentige und höher) nur 34% erzeugt; der Rest ist gefüllte und Seife minderer Kategorie.
10. Der wirtschaftliche Sinn der Ölerzeugung in SSSR war Autarkie; auf dem Weltmarkt von Öl und Erzeugnissen der verarbeitenden Industrie spielt SSSR keine Rolle. Die Ölproduktion von SSSR bildet cca 10—11% der Weltproduktion. Die ukrainischen Länder in SSSR waren Produzenten der Ölorohstoffe überhaupt für SSSR; ihre Produktion bildet 45—50% der ganzen Produktion von SSSR. Dagegen ist die Industrie mit der Ölfabrikation beginnend und mit der Verarbeitung des Öles endend in den ukrainischen Ländern so schwach entwickelt, dass nicht nur die gesamten eigenen Ölorohstoffe nicht verarbeitet waren, sondern auch Öle und verschiedene Ölprodukte (Margarine, Seife) nach der Ukraina aus anderen Ländern von SSSR eingeführt wurden.

Ökon. Dipl. Ing. Mykola Chrapko, Assistent der Ukrainischen Freien Universität in Prag:

Organisation des Innenhandels mit landwirtschaftlichen Produkten in der ehemaligen Sowjet-Ukraine.

1. Die im J. 1922 eingeführte neue ökonomische Politik hatte für das ökonomische Leben von SSSR und besonders der ehem. Ukraine positive Wirkung. Die Produktion wuchs intensiv und der Wohlstand

der Bevölkerung stieg. Diese Erscheinungen bedrohten das Räteregime selbst, weil die Bevölkerungsschichten reicher wurden und besonders das Bauerntum Neigungen privatrechtlicher Natur und antikommunistische Stimmung zu manifestieren begann. Nach der Rätereterminologie machte sich das Kurkulwesen auf dem Lande breit (Kurkul — reicher Bauer).

2. Im J. 1928 mit Beginn des ersten Fünfjahrplanes änderte die Räteregierung ihre wirtschaftliche Politik radikal. Sie machte sich zur Aufgabe das Bauerntum zu proletarisieren und es in völlige Abhängigkeit von Kollektiven zu stellen. Sie ordnete eine intensive Zwangskollektivisation und die Verfolgung der Familienwirtschaft an. Auf dem Warenmarkte schritt sie an die völlige Vernichtung des Privatkapitals und der Privatinitiative. Um die Wende des J. 1930 verschwand das Privatkapital vom Warenmarkte. In der Industrie wendete die Räteregierung ihre Hauptaufmerksamkeit der Erzeugung von Produktionsmitteln zu und überliess die Erzeugung der Waren für die Lebensbedürfnisse dem Zufalle. Infolgedessen und da der Arbeitslohn und der Selbstwert der Ware stieg und die Produktivität der Arbeit sowie die Qualität der Ware sank, erreichte der Warenpreis auf dem Markte eine solche Höhe, dass die Bevölkerung Waren nicht erwerben konnte. Im Wege der Zwangskollektivisation wurden die Privatwirtschaften zusammengezogen, aber die landwirtschaftlichen Kollektive konnten nicht so organisiert werden, dass sie in der Lage wären, die Bevölkerung mit Lebensmitteln zu versorgen, und so brach im J. 1932-33 die Hungersnot aus.

3. Mit dem J. 1932 beginnend erlässt die Räteregierung eine Reihe von Gesetzen und Verordnungen, die die Rettung der Bevölkerung und der Wirtschaft vor dem Untergange bezweckten. Die wichtigsten von ihnen sind: 1. Verordnung des allrussischen kommunistischen Zentralkomitees vom 27. III. 1932, laut der es gestattet wird, dass der Kollektivbauer (Kolhospnyk) eine Kuh, Schweine, Schafe, Ziegen und Geflügel besitzen darf. 2. Verordnung des Rates der Volkskommissäre von S. S. S. R. vom 6. III. 1932 und vom 10. V. 1932, laut der den kollektiven Wirtschaften, den Kollektivbauern und den individuellen Wirtschaften das Recht zuerkannt wurde, die Produkte ihrer Wirtschaften auf dem Markte der Kollektivwirtschaften den staatlichen Versorgungsorganen zu verkaufen. 3. Verordnung desselben Rates vom 20. V. 1932, laut der Rechtsnormen dieses Verkaufes festgesetzt und manche Erleichterungen den Kollektivwirtschaften zuerkannt wurden. 4. Verordnungen vom November 1934, 1. X. 1935 und 1. I. 1936, laut denen das Bezugsscheinsystem auf Lebensmittel und Industrieartikel abgeschafft wurden.

Ihre Aufmerksamkeit widmete die Räteregierung der Versorgung der Städtebewohner mit Lebensmitteln. Zu diesem Zwecke errichtete sie im J. 1933 in den Städten staatliche Warenhäuser, deren Netz allmählich bedeutend ausgedehnt wurde. Sie wurden auch mit Lebensmitteln versehen. Da die Warenhäuser nicht im Stande waren, ihre Aufgabe voll und ganz zu erfüllen, sorgte die Räteregierung für den Lebensmittel-Handel auf Marktplätzen und Jahrmärkten, wobei sie die Kollektivwirtschaften zum Nachteile der Kollektivbauern und individuellen Be-

wirtschaftlicher förderte. Die Versorgung der Landbevölkerung mit Industrieartikeln überliess sie den Konsumgenossenschaften, die sie überhaupt mit dem Versorgungsdienste betraute.

4. Alle diese Massregeln der Räteregierung sowie die wachsende Produktion in den Kollektivwirtschaften brachten gute Resultate aber in mancher Hinsicht speziell im Versorgungs- und Warenabsatzwesen unerwartete und für die Räteregierung unangenehme Resultate.

Die Wirtschaftspolitik der Regierung war dahin gerichtet, dass die Kollektivwirtschaften sich möglichst bereichern und möglichst viel Wirtschaftswerte sowie Bargeld anhäufen. Dadurch kämen sie in die Lage, den Kollektivmitgliedern höhere Löhne zu zahlen und dies sollte zugleich mit dem von den Arbeitstagen stammenden Naturallohn für die Kollektivmitglieder einen höheren Lebensstandard bringen und sie gleichzeitig in grössere Abhängigkeit von den Kollektiven setzen, wodurch die Kollektivmitglieder zu wirtschaftlich von den Kollektiven abhängigen Landarbeitern herabsinken sollten. Dies bezweckte eine ganze Reihe von Regierungsverordnungen, von denen die markantesten die vom 19. V. 1938 und vom 27. V. 1939 sind. In diesen stellte die Räteregierung das Wachsen von Tendenzen nach Anhäufung des Privateigentums und die Ausnützung der Kollektivwirtschaften zur persönlichen Bereicherung fest.

5. Um die Geldreserven der Kollektivwirtschaften zu erhöhen, bemühte sich die Räteregierung, ihnen auf dem Markte der Lebensmittelprodukte eine dominierende Stellung zu verschaffen. Dazu mussten die Kollektivwirtschaften auf den Marktplätzen ständigen Handel treiben und in den Kollektivwirtschaften ständige Warenabsatzstellen organisieren. Aber die koll. Wirt. erfüllten die ihnen auferlegte Aufgabe nicht und ihre Rolle in der Versorgung mit Lebensbedürfnissen überstieg nicht 3,5% des gesamten Warenumsatzes. Die Ursachen hiefür waren rein wirtschaftlich. Hauptsächlich waren dies: 1. Die Kollektivwirtschaften waren als grosse kollektive Latifundien für den Kleinhandel nicht eingerichtet; 2. im ständigen Handel konnten sie mit den staatlichen Warenhäusern, die musterhaft eingerichtet waren, nicht konkurrieren; 3. der ständige Handel verlangte von den Kollektivwirtschaften grosse Regieausgaben, weshalb der Gewinn unbedeutend war. Vorteilhafter war es, die Warenreste an die Kollektivmitglieder an Ort und Stelle zu verkaufen. 4. Endlich hatten die koll. Wirt. grosse Bargeldsummen, nicht besonders nötig. Die Kollektivmitglieder widmeten sich dagegen energisch der Versorgung mit Lebensmittelprodukten und beherrschten fast ausschliesslich den Handel auf den Marktplätzen.

Dies hatte auch wirtschaftliche Ursachen: 1. Mit dem Steigen der Produktionstätigkeit in den koll. Wirt. bekamen die Koll. Mitgl. grössere Naturallöhne für die Arbeitstage und hatten Vorräte von Warenresten. 2. Die Molkereiprodukte konnten auf den Markte fast ausschliesslich die Koll. Mitgl. liefern, da die koll. Wirt. auf ihren Farmen kaum 10% des vom Gesetze bestimmten Minimums an Kühen erreichten. 3. Die Koll. Mitgl. hatten auch Reste von Viehprodukten, da für das Futter für Vieh, Schweine und Geflügel gesorgt war; 4. das führte zur Versorgung des Marktes mit Eiern durch die Koll. Mitgl.; 5. die Gemüse- und Obstkultur war in den Koll. Wirt. vernachlässigt, während die

Koll. Mitgl. in ihren individuellen Wirtschaften diesen Wirtschaftszweigen grosse Pflege widmeten; 6. die Koll. Mitgl. brauchten grosse Bargeldsummen für ihre eigene Versorgung mit industriellen Gebrauchsartikeln, die ehemaligen in U. S. S. R. sehr teuer waren; 7. Endlich hatte die kollektivisierte Bauernschaft das Bestreben ihr hauswirtschaftliches Budget und sich selbst von den koll. Wirt. unabhängig zu machen.

In dieser Weise nivellierten die angeführten Ursachen oft heterogenen Charakters die Bemühungen der Räteregierung im wirtschaftlichen Leben der ehem. U. S. S. R. überhaupt und im besonderen im inneren Warenumsatz von Lebensmittelprodukten und führten den gegenwärtigen Stand der Versorgung und des Absatzes herbei.

Prof. Borys Martos, gew. Professor an der Ukrainischen Wirtsch. Akademie in Podiebrad:

Wiederaufbau des ukrainischen Genossenschaftswesens.

Im Zusammenhange mit dem Wiederaufbau der Landwirtschaft in der Ukraine ist es unumgänglich notwendig, die Tätigkeit der ländlichen Genossenschaften gereinigt von den Gebrechen des bolschewistischen Wirtschaftssystems sofort zu erneuern.

Ebenso müssen die landw. Lagerhausgenossenschaften erneuert werden, damit die Bevölkerung mit landwirtsch. Maschinen und Geräten, Düngemitteln und Samen versorgt wird. Dabei müssten Maschinenleihenstellen und Samenreinigungsbetriebe errichtet werden.

Diese Genossenschaften müssten auch den Absatz der landwirtsch. Erzeugnisse besorgen und in Verbänden organisiert sein.

Die Kollektivwirtschaften, die sich auf genossenschaftlichen Prinzipien zu landwirtsch. Produktivgenossenschaften zusammenschlossen, können die Dienste der landw. Genossenschaften und ihrer Verbände in Anspruch nehmen.

Die landw. Genossenschaften besorgen also den Absatz von Getreide, Vieh, Eier, Obst, Gemüse, Pilze u. s. f.

Manche Produkte lassen sich an Ort und Stelle verarbeiten; zu diesem Zwecke unterhalten die Genossenschaften und ihre Verbände Mühlen, Zucker- und Branntweinfabriken, Stärke- und Ölbetriebe, Tabakfabriken, Selchereien, Betriebe für Fleisch-, Obst- und Gemüsekonservierung; für Ferntransporte verfügen sie über Kühlwaggons.

Der Zentralverband der Genossenschaften unterhält Fabriken für landwirtschaftliche Maschinen, organisiert den Import der für die Landwirtschaft notwendigen Waren und den Export der landw. Produkte, wozu Agenturstellen in grösseren Städten des Auslandes errichtet werden müssen.

Der Absatz der Molkereiprodukte muss durch besondere Genossenschaften, die Molkereigenossenschaften betrieben werden; in manchen Rayons übernehmen die Molkereigenossenschaften auch das Sammeln der Eier und des Obstes.

Zur Ergänzung der Meliorationsarbeiten des Staates wird man in manchen Rayonen lokale Meliorationen durchführen müssen (Trocknen,

Bewässerung, Bewaldung u. s.), wozu Meliorationsgenossenschaften zu gründen sind.

Zur Organisation des Kredits, wodurch die Versorgung mit landw. Maschinen und Geräten im Wege des Kredites ermöglicht wird, sollen auch Kreditgenossenschaften und ihre Bezirkssparkassen mit der Ukrainischen Genossenschaftszentralbank an der Spitze ins Leben gerufen werden.

In diesen Wirtschaftszweigen, die der staatlichen oder Landesversicherungen nicht unterliegen, sind Versicherungsgenossenschaften einzuführen (z. B. Viehversicherung) und ihre Verbände mit Rückversicherung in der Genossenschaftlichen Zentralversicherungsanstalt.

Zum Wiederaufbau der vernichteten Ortschaften und zur Verwaltung der herrenlosen Gebäude sind Baugenossenschaften zu gründen.

Zur Befriedung des Lebensmittelbedürfnisse sind Verbrauchsgenossenschaften zu erneuern.

Mit Rücksicht auf die schlechten sanitären und Gesundheitsverhältnisse in der Ukraine sind Sanitätsgenossenschaften ins Leben zu rufen.

Diese wichtigsten Arten des Genossenschaftswesens sind in erster Reihe zu erneuern bzw. zu gründen. In besonderen Fällen können für einzelne Ortschaften (Gebiete) auch andere Genossenschaftsarten eingeführt werden.

Zur Leitung aller Genossenschaften bzw. Verbände und zur Vertretung ihrer Interessen ist das ukrainische genossenschaftliche Zentralkomitee ähnlich dem, das in den Jahren 1917—20 bis zur Ankunft der Bolschewiken wirkte, ins Leben zu rufen.

Zur Durchführung dieses Wiederaufbauplanes der ukrainischen Genossenschaften ist die Tätigkeit der Organe und der Verwaltungen der Genossenschaften und ihrer Verbände bzw. Zentralstellen zu erneuern; in Fällen, wo dies infolge der Flucht der Vorstandsmitglieder unmöglich ist, sind Kommissäre zur provisorischen Leitung und zum Schutz des genossenschaftlichen Vermögen bzw. zur Instandhaltung der Unternehmen einzusetzen.

Zur möglichst raschen Hebung des Warenverkehrs zwischen Land und Stadt sind lokale Verbrauchergenossenschaften zu erneuern, die das Sowjetregime liquidierte und deren Warenhäuser verstaatlicht wurden. Ihnen sollten die staatlichen Verteilungstellen anvertraut werden. Den Rayonsverbänden der Verbrauchergenossenschaften sind die staatlichen Magazine mit Konsumartikeln und die lokalen Industrieunternehmungen, die Verbrauchartikel wie Mühlen, Ölbetriebe u. s. f. erzeugen, zu übergeben.

Es ist notwendig die Grosseinkaufsgesellschaft zu organisieren und ihr die Leitung der grösseren Industrieunternehmen für Verbrauchsartikel (Seifen- und Leder-, Textil- und Eisenwarenfabriken) zu überlassen.

Die Finanzierung der Genossenschaften erfolgt durch die genossenschaftliche Kreditzentrale, Ukrainbank und durch die Bezirkszentralbanken.

Viel Kräfte werden zur Beseitigung aller nachteiligen Folgen des Sowjetsregims gewidmet werden müssen, die durch nachlässiges Verfahren mit öffentlichem Gute und andere Übergriffe entstanden sind.

Hiezu ist es notwendig, für regelmässige und sporadische Revisionen Versorge zu treffen. Es sind Kader von erfahrenen Revisoren zu bilden, die ihre Pflichten klar verstünden und sie kompromisslos durchführen würden. Es sind Schulen und Kurse zur Heranbildung von genossenschaftlichen Funktionären insbesondere dieser Fächer, deren Mangel gespürt wird, in erster Linie von Revisoren, Kontrolloren und Instruktoren zu organisieren.

Um alle diese Aufgaben in die Tat umzusetzen, ist es erforderlich, ein Wiederaufbaukomitee für das ukrainische Genossenschaftswesen einzusetzen, das provisorischen Charakter hätte und sich aus bekannten Fachleuten zusammensetzen würde. Dieses Komitee würde mit Hilfe der reisenden Instruktoren den systematischen Wiederaufbau aller genossenschaftlichen Organisationen in Angriff nehmen unter Anpassung der westeuropäischen praktischen Erfahrungen an die ukrainischen Verhältnisse, an die bisherigen genossenschaftlichen Errungenschaften und an die psychologische Eigenart des ukrainischen Volkes.

† *Prof. Kost Matziewytsch, gew. Professor an der Ukrainischen Wirtsch. Akademie in Podiebrad:*

Die Aufgaben der Agrapolitik in der Ukraine und ihre Richtlinien in der Übergangsperiode.

I. Die „Übergangsperiode“, die mit der Befreiung der ukrainischen Territorien vom kommunistischen Regime ihren Anfang nahm, wird längere Zeit dauern und es gibt heute keine Anhaltspunkte für die Voraussage ihrer Beendung. In der Landwirtschaft der Ukraine wird sich die Übergangsperiode mit allen Folgen der mit voller Absicht von den Bolschewisten durchgeführten Vernichtungspolitik aller ihrer Vorräte und Hilfsmittel, mit allen Folgen des überstandenen Krieges und der Nachbarschaft mit den Kampffronten unter den schwierigsten Verhältnissen abwickeln. Aber nebstdem wird es in ihr gewiss Momente positiven Charakters geben, zu welchen die Anwesenheit eines starken militärischen Regims mit seinen bekannten korrekten Beziehungen zur Bevölkerung und ihren Bedürfnissen sowie das unmittelbare Interesse Deutschlands für die rascheste Erneuerung der landwirtschaftlichen Produktion in der Ukraine zu zählen sind.

II. Die gegenwärtige Agrapolitik ist theoretisch und in ihren praktischen Massnahmen im allgemeinen auf die Produktion hin gerichtet. Diese Richtung muss auch in der Ukraine in der Übergangsperiode Anwendung finden, wo der Wiederaufbau der landwirtschaftlichen Produktion eine imperative Vorbedingung für die Lebensexistenz der ganzen Bevölkerung ist und wo sie zur Milderung der Kriegsblockade der europäischen Wirtschaft herangezogen werden muss.

III. Die Hauptaufgaben einer solchen Politik wären: a) die Erhaltung zumindestens des heutigen Niveaus der Produktion mit allen Mitteln, die der Regierung und der Öffentlichkeit zur Verfügung stehen; b) Ausarbeitung und Durchführung des landwirtschaftlichen Produktion in dieser Form, die sich in eben verflossener Periode herausgebildet hat

mit Umgehung der ärgsten und ungerechtesten Massnahmen, unter denen die Landbevölkerung leidet; d) Erneuerung des landwirtschaftlichen Genossenschaftswesens nach westlichem Muster; e) Einrichtung des landwirtschaftlichen Verwaltungsapparates entsprechend den heutigen Verhältnissen und den Interessen der Landbevölkerung.

IV. Der Schutz der landwirtschaftlichen Produktion soll unter Heranziehung folgender konkreter Massnahmen vollzogen werden: a) mittels eines Informations- und Propagandaorgans; b) Verbot der Verschleppung des Vermögens der Kollektiven- und Rätewirtschaften, der Fermen, der MTS*) u. s. w.; c) Verbot des Wechsels der Bodenbenutzung ohne Bewilligung der entsprechenden Regierungsorgane; d) Belassen der Arbeiter und Funktionäre auf ihren Stellen; e) Einführung der allgemeinen Arbeitspflicht; f) Erneuerung der Sonntags- und Feiertagsruhe; g) Wechsel des Aufenthaltsortes nur im Wege der Registrierung; h) Kampf gegen Sabotage und Schädigungakten; i) Feststellung der Vorräte und Verbot ihrer Ausfuhr bezw. der Liquidation ohne besondere Bewilligung; j) Organisation rechtzeitiger Hilfsmassnahmen durch Organe der Regierung und der Gemeinde für landwirtschaftliche Operationen bei Feichung des Getreides, Dreschen, Hacken der Rüben und anderer Wurzelfrüchte, Winteraussaat, Herbstackern u. s. f.

V. Die Hauptaufgabe der Übergangsperiode im Bereiche der Agrarpolitik ist, das Erbe des bolschewistischen Systems in der landwirtschaftlichen Produktion mit neuen Kräften zu erfassen und es im Interesse des Nährstandes weiterzuführen. Daneben müssen einzelne Elemente der Produktion Verbesserungen unterliegen. Hier haben wir mit folgenden konkreten Aufgaben zu tun: a) Besetzung aller Leitungstellen mit sicheren und verlässlichen Kräften mit entsprechender Fachbildung; b) Gleichstellung der selbständigen Wirtschaften im Boden-, Steuer- u. a. — Recht und Verbesserung ihrer Lage durch Hilfsmassnahmen; c) allmähliche Erweiterung der Wirtschaft der Kollektivbauern; Durchsicht der Normen der Produktionssteuer mit Rücksicht auf die Interessen des Nährstandes; d) Reorganisation des MTS-Systems und Beseitigung ihrer Privilegien; e) Durchsicht der Statuten der Kollektivwirtschaften und deren Annäherung an die normalen Produktivgenossenschaften westlichen Typs; f) Schutzmassnahmen für Rätewirtschaften und Fermen mit Berücksichtigung ihrer eventuellen Reorganisation; g) Erneuerung der Agrohilfe in allen ihren Formen.

VI. In der Sphäre des Wiederaufbaus des freien landwirtschaftlichen Genossenschaftswesens, dem wir in den Übergangsperiode eine ausserordentliche Bedeutung beimessen, beschränken wir uns nur auf einige spezielle Aufgaben mit Rücksicht darauf, dass diese Frage einer mehr detaillierten Bearbeitung unterliegen muss. Im Interesse des Nährstandes müssen folgende Massnahmen Platz greifen: a) Erneuerung der Gründungen von landw. Genossenschaften im Registrationswege; b) Konzentrierung der organisatorischen Tätigkeit auf Verbrauchsgenossenschaften unter Ausnützung ihrer bisherigen Tätigkeit und der Annäherung an den normalen genossenschaftlichen Typus; c) die breiteste Entwicklung

*) Maschinen und Traktorenstationen.

verschiedener speziellen Produktionsgenossenschaften; d) Hilfe in Krankheitsfällen durch Genossenschaften.

VII. Die erfolgreiche Durchführung der gestellten Aufgaben und konkreter Massnahmen der Agrarpolitik wird davon abhängig sein, inwieweit der leitende administrative und politische Apparat so aufgebaut wird, dass er die lokalen Bedürfnisse und wirtschaftlichen Verhältnisse voll erfasst und ihnen gerecht wird. Die Grundsätze, nach denen ein solcher Apparat organisiert werden muss, sind folgende: a) Harmonische Mitarbeit aufgebaut auf gegenseitiges Vertrauen zwischen den deutschen Stellen und den ukrainischen Fachleuten als Vertreter der ukrainischen Bevölkerung, wobei auch ukrainische Fachkräfte von der Emigration heranzuziehen sind; b) Autoritätsprinzip in der Tätigkeit der landwirtschaftlichen Verwaltung; c) Dezentralisation dieser Verwaltung nach den einzelnen Gebieten (Kreisen) mit breiten Vollmachten für diese Verwaltungskörper; d) obligate Mitarbeit der Konsultationsorgane von Vertretern der Betriebe und der Fachorganisationen an der Verwaltungstätigkeit.

VIII. Die gesamte Konstruktion und System ruht auf folgenden Hauptgrundlagen: a) Im Interesse der landwirtschaftlichen Produktion wie auch der Bevölkerung selbst kann in der Übergangsperiode kein wie immer gearteter radikaler Wechsel des herrschenden Erzeugungssystems eintreten; b) jeder Wechsel prinzipiellen Charakters wird von der grundsätzlichen Idee geleitet: der Idee des individuellen Familienwirtschaft, die am besten der Weltanschauung des ländlichen ukrainischen Volkes entspricht und die gleichzeitig von der gegenwärtigen Agrarwirtschaft als sozial der beste und vom Standpunkte der Erzeugung der produktivste Typus einer Wirtschaft ist; c) alle vorgeschlagenen Änderungen belassen freie Hand der planmässigen und zielgemässen Durchführung einer breiten Agrarreform in Verhältnissen einer normalen Ordnung in der Ukraine.

8 крб.

РА

2475
6,45 1986р.

~~7030~~ ~~7030~~

~~СЕКРЕТНО~~

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ

DIE LANDWIRTSCHAFT DER UKRAINE

SAMMELWERK REDIGIERT VON PROF. VIKTOR DOMANYTZKYJ

MIT 16 KARTEN IM TEXT

ЗБІРНИК СТАТЕЙ ЗА РЕДАКЦІЄЮ

ПРОФ. ВІКТОРА ДОМАНИЦЬКОГО

З 16 МАПАМИ В ТЕКСТІ

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ

ПРАГА 1942 • КУЛЬТУРНО-НАУКОВЕ ВИДАВНИЦТВО УНО